LA DARRERA CARLINADA A LA VALL DEL GES (1872 - 1876)

Voldria donar les gràcies a tota aquella gent que, d'una manera o altra, ha ajudat a que el treball de recerca fos una realitat. Moltes gràcies a en Pep Rafart i al Centre d'Estudis d'Avià per facilitar-me els contactes d'en Xavier Tornafoch, doctor en història per la Universitat Autònoma de Barcelona i en Daniel Montañà, metge i col·laborador del centre. Les entrevistes que vaig tenir amb ells i els llibres que em van proporcionar m'han estat de gran ajuda per entendre el moviment carlí a Catalunya i a la comarca d'Osona.

Agrair també a totes les persones de l'àmbit de la Vall del Ges que m'han aportat informació i m'han donat un cop de mà desinteressadament. Moltes gràcies a l'Elisabet Soldevila, directora del Setmanari Torelló, que des del primer dia es va interessar i implicar en el treball ajudant-me i donant-me consells i fonts d'informació. També voldria agrair l'ajuda que vaig rebre per part de l'Agustí Dalmau, arxiver de Sant Pere de Torelló i de Ripoll, i de la Gemma Carretero, arxivera de Torelló. Les reunions que vaig tenir amb ells i la quantitat de documents originals i llibres que em van proporcionar han estat una part essencial del treball. Gràcies igualment a l'Ignasi Vaqué i en Lluís Novellas, tots dos santperencs aficionat a la història, que van ensenyar-me tota la informació sobre el carlisme de la qual disposaven.

Finalment, gràcies a tots els familiars i amics per la seva ajuda i l'interès mostrat pel meu treball.

A tots ells, mai em cansaré de donar-los les gràcies!

“Els liberals són les idees sense el poble,
i els carlins són el poble sense idees... però són el poble."

Oriol Junqueras, historiador

ÍNDEX

0. INTRODUCCIÓ 6
1. EL CARLISME COM A MOVIMENT POLÍTIC 8
1.1. ORÍGENS 8
1.1.1. PRECEDENTS 8
1.1.2. NAIXEMENT 11
1.2. IDEOLOGIA I SIMBOLOGIA 13
1.3. BASE SOCIAL 19
1.4. SINGULARITAT DEL MOVIMENT 21
2. TERCERA GUERRA CARLINA (1872 – 1876): VISIÓ GENERAL 22
2.1. ANTECEDENTS 22
2.2. CAUSES DEL CONFLICTE 24
2.2.1. CONTEXT HISTÒRIC 24
2.2.2. REFUNDACIÓ, ORGANITZACIÓ I CONSPIRACIONS DEL NOU CARLISME 26
2.3. DESENVOLUPAMENT DE LA GUERRA A CATALUNYA 30
2.3.1. REGNAT D'AMADEU I 30
2.3.2. INICI DE LA PRIMERA REPÚBLICA ESPANYOLA 31
2.3.3. GOVERN DE FRANCISCO SERRANO 34
2.3.4. INICI DE LA RESTAURACIÓ BORBÒNICA 37
2.4. BÀNDOLS DE LA GUERRA 41
2.4.1. BÀNDOL CARLISTA 41
2.4.1.1. ORGANITZACIÓ I ARMAMENT 41
2.4.1.2. FISCALITAT DE L'EXÈRCIT CARLÍ 45
2.4.1.3. CARLINS EMINENTS 49
2.4.2. BÀNDOL GOVERNAMENTAL 59
2.4.2.1. ORGANITZACIÓ I ARMAMENT 59
2.4.2.2. FISCALITAT DE L'EXÈRCIT GOVERNAMENTAL 62
2.4.2.3. LIBERALS EMINENTS 64
3. LA TERCERA GUERRA CARLINA A LA VALL DEL GES 69

3.1. LA VALL DEL GES: PUNTUALITZACIONS 69
3.2. IMPORTÀNCIA DE LA VALL DEL GES EN EL CONFLICTE 71
3.3. FETS DESTACABLES 75
3.3.1. LA XOCOLATERA 75
3.3.2. ALFONS CARLES DE BORBÓ I MARIA DE LES NEUS DE BRAGANÇA A LA VALL 79
3.3.3. LES NOMBROSES ESTADES DE FRANCESC SAVALLS A LA VALL 85
3.3.4. FETS BÈL·LICS 91
3.3.5. SUBMINISTRAMENT DE TROPES, SERVEI DE BAGATGES I ALTRES 97
3.3.6. REBEL·LIÓ CONTRA LES QUINTES A SANT PERE DE TORELLÓ 101
3.3.7. FI DEL CONFLICTE I ANYS POSTERIORS 102
3.4. CRONOLOGIA DE FETS 106
4. CONCLUSIONS 116
5. GLOSSARI 118
6. FONTS D'INFORMACIÓ 119
6.1. BIBLIOGRAFIA 119
6.2. WEBGRAFIA 124
6.3. ALTRES FONTS 126
ANNEX 133

0. INTRODUCCIÓ

Quan es parla de guerra civil a Catalunya i a Espanya se sol relacionar amb la que va ocórrer entre 1936 i 1939, tot i que aquesta no va ser ni la primera ni única discòrdia civil de la història contemporània del nostre país. El segle XIX va ser un període marcat per tres disputes que van fracturar i tacar de sang a la societat catalana, i totes elles van ser provocades per un curiós corrent molt més que polític: el carlisme. Aquest pensament, nascut com a resultat del pas de l'Antic Règim al règim liberal, encara perdura en els nostres temps tot i que amb un cert to llunyà i vague. Per tant, dedicar aquest treball a estudiar el carlisme pot ser una bona forma d'intentar recuperar i clarificar una part tan important del que va ser la nostra història.

Davant la impossibilitat d'analitzar totes les tres guerres que es van anomenar carlines, s'ha optat per estudiar només la Tercera Guerra Carlina (1872 – 1876), la darrera carlinada tal com es va anomenar, ja que és la més propera i de la qual s'ha pogut obtenir més informació i referències.

Pel que fa a la idea de focalitzar l'estudi d'aquesta guerra a la Vall del Ges, va sorgir llegint el llibre *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història*, de l'historiador Agustí Dalmau. En l'apartat de guerres carlines d'aquesta obra, l'autor fa una petita conclusió que anima a "obrir les portes a altres treballs o estudis que ens permetin conèixer una mica millor la incidència de les guerres carlines a Sant Pere". D'aquesta crida neix el nostre treball, que vol ser una humil aportació a la història local de Sant Pere de Torelló i, de retruc, de tota la Vall del Ges.

Un cop aclarits els motius que ens han portat a confeccionar aquest treball, cal esmentar quins objectius es pretenen acomplir amb aquesta recerca. Primer de tot, analitzar el carlisme com a moviment polític per entendre millor quan, com i perquè va sorgir, a més de saber quins sectors de la societat li van donar suport. Un segon objectiu serà descriure com va succeir la Tercera Guerra Carlina, és a dir, trobar les causes que van provocar-la, els bàndols enfrontats i fer un resum del seu desenvolupament i de les accions més destacables a tot Catalunya. Finalment, l'últim objectiu i, possiblement el més important, serà dilucidar la importància que va adquirir la Vall del Ges en aquesta darrera carlinada. S'intentarà clarificar quin paper va jugar aquesta zona del nord d'Osona en aquest conflicte.

Per acomplir aquests objectius, s'ha emprat la metodologia que ha estat bàsicament de recerca bibliogràfica. Tot i així, primerament ens vam posar en contacte amb el Centre d'Estudis d'Avià que el 2013 i el 2014 va organitzar unes jornades sobre carlisme on hi van participar els

estudiosos més destacats en aquest tema. Gràcies a aquesta entitat, ens vam posar en contacte amb Xavier Tornafoch i Daniel Montañà, els quals vam entrevistar. Com a resultat d'aquestes entrevistes, es va posar de relleu que el millor era acotar en l'estudi d'una sola guerra carlina i en una àrea geogràfica reduïda com seria la Vall del Ges, a més d'adquirir nocions bàsiques d'història del carlisme a Osona i Catalunya. El següent pas va ser una recerca bibliogràfica a fons de totes les referències de la Vall del Ges en la Tercera Guerra Carlina. Això ens va dur a l'ús de fonts primàries com llibres escrits durant el conflicte o immediatament després, la visita de l'exposició Rastres de Sang i de Foc de Ripoll (dedicada a l'evolució de la Tercera Guerra Carlina al Prepirineu català), i la consulta als arxius locals de Sant Pere de Torelló i Torelló. Gràcies a aquests arxius s'han pogut obtenir gran quantitat de documents originals (que es poden trobar en l'annex) per exemplificar la teoria. Les fonts secundàries, és a dir estudis posteriors que s'han fet sobre el tema, també han estat de gran ajuda. Això ha comportat hores de lectura i de recerca de llibres, cosa que ha estat possible gràcies a persones de la Vall del Ges amants de la història que ens han ajudat desinteressadament, com l'Elisabet Soldevila, l'Ignasi Vaqué o en Lluís Novellas. Gràcies a ells s'ha pogut tenir accés a la consulta de moltes obres, la qual cosa ha fet possible la realització del treball. Finalment, s'ha dut a terme un petit treball de camp que s'ha basat en visitar els llocs de la Vall del Ges on s'han trobat referències d'activitat durant la Tercera Guerra Carlina per tal d'aconseguir material fotogràfic.

Tal com es podrà observar, l'estructuració d'aquest treball es basa en els objectius que s'han fixat. La primera part vol donar resposta al primer objectiu, la segona respon al segon objectiu i la tercera al darrer dels objectius. S'ha optat aquest ordre perquè va d'allò més general a allò més específic. És a dir, cada apartat ajuda a entendre el següent. Amb el primer apartat el lector podrà adquirir una certa perspectiva general del carlisme (el seu naixement, ideari, suports i situació actual) que l'ajudarà a comprendre els factors que van provocar l'esclat de la Tercera Guerra Carlina. En l'apartat segon s'oferirà una visió general d'aquest conflicte a Catalunya. Finalment, això ajudarà a contextualitzar el conflicte en la zona geogràfica de la Vall del Ges. L'apartat tercer relacionarà la història general amb la local a través d'aquells factors i fets que puguin explicar la importància de la Vall del Ges en aquest conflicte.

1. EL CARLISME COM A MOVIMENT POLÍTIC

1.1. ORÍGENS

Tot i que no es pot parlar de carlisme fins al 1833, fruit de la qüestió successòria iniciada després de la mort de Ferran VII, les arrels de l'ideari carlista es troben més enrere. Entre els segles XVIII i XIX, Europa – i per tant Espanya també – va veure com el sistema de l'Antic Règim, basat en l'economia agrària senyorial, la societat estamental i la monarquia absoluta, començava a entrar en crisi davant de l'expansió del liberalisme sorgit durant la Revolució Francesa de 1789, basat en la llibertat econòmica i política de totes les persones.

Davant d'aquest fet, van aparèixer persones favorables al nou règim, però també detractors que van produir alguns fets que ajuden a entendre el sorgiment del carlisme anys després.

Per tant, es pot concloure que el sorgiment del carlisme no va ser espontani, sinó que va ser el resultat de dècades de consolidació d'un ideal antiliberal.

1.1.1. PRECEDENTS

Els orígens ideològics del carlisme es troben a finals del segle XVIII i principis del XIX com a resultat d'un dels fets claus de l'edat contemporània, la Revolució Francesa de 1789. Davant les noves idees que va aportar la revolució, a Espanya va sorgir una doctrina contrarevolucionària i antiliberal seguida, en la seva majoria, per membres del clergat alarmats per l'assetjament religiós i l'anticlericalisme dels governs revolucionaris.

Aquesta visió antiliberal va mantenir-se durant la Guerra del Francès iniciada el 1808 arran de la invasió d'Espanya per part de tropes franceses de Napoleó. Ferran VII, rei legítim espanyol i el seu pare, Carles IV, van ser retinguts a França i Josep Bonaparte, germà de Napoleó, va ocupar el tron d'Espanya. Per fer front a aquesta situació i expulsar el rei francès, es van reunir les Corts de Cadis entre el 1811 i 1812. Entre els membres de les Corts, a més dels liberals contraris a l'Antic Règim, hi havia un grup de reialistes antiliberals que desitjaven un retorn a la tradició espanyola, segons ells, falsificada i perduda des de l'època dels Reis Catòlics. Fins i tot Francisco Javier Borrull, membre d'aquest grup, defensava les constitucions forals atorgades a la Corona catalanoaragonesa per Jaume I el Conqueridor el 1239. Tot i així, el primer grup, els partidaris d'acabar amb l'Antic Règim, van ser majoria i van impulsar la redacció d'una Constitució liberal, "La Pepa" de 1812.

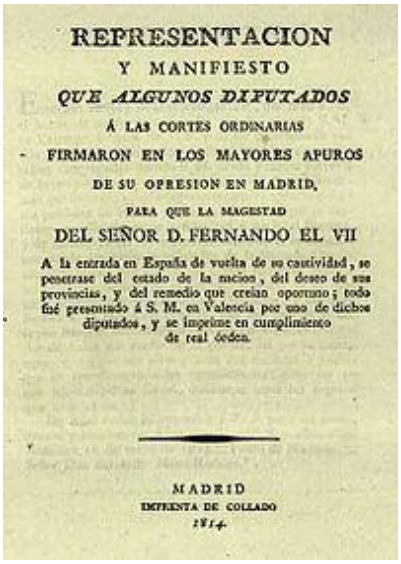
REPRESENTACION
Y MANIFIESTO
QUE ALGUNOS DIPUTADOS
Á LAS CORTES ORDINARIAS
FIRMARON EN LOS MAYORES APUROS
DE SU OPRESION EN MADRID,
PARA QUE LA MAGESTAD
DEL SEÑOR D. FERNANDO EL VII
A la entrada en España de vuelta de su cautividad, se penetrase del estado de la nacion, del deseo de sus provincias, y del remedio que creian oportuno; todo fué presentado á S. M. en Valencia por uno de dichos diputados, y se imprime en cumplimiento de real órden.
MADRID
IMPRENTA DE COLLADO
1814.

Fig. 1: Portada del Manifest dels Perses.

Al acabar la Guerra del Francès el 1814, Ferran VII va retornar a Espanya. Com a resposta a les pretensions dels liberals que el rei jurés la Constitució de 1812, el 12 d'abril de 1814, un grup de 69 reialistes va presentar al monarca el Manifest dels Perses, considerat el primer escrit tradicionalista polític espanyol. El manifest prenia el nom del costum dels antics perses de tenir cinc dies d'anarquia després de la mort del rei. Els signants comparaven aquesta anarquia amb el liberalisme i sol·licitaven el retorn a l'Antic Règim i l'abolició de la Constitució de 1812. Ferran VII va fer cas al manifest i el 4 de maig de 1814 va restablir l'absolutisme a Espanya. Dos dies més tard arribava a Madrid entre crits de "¡Vivan las cadenas!". Aquesta frase donava a entendre que si la llibertat era el caos que s'havia viscut amb el govern de Josep Bonaparte, era molt millor la subordinació a les lleis reals, que els liberals consideraven com a cadenes.

Durant l'etapa absolutista del regant de Ferran VII (1814 – 1820) es va dur a terme una persecució dels liberals, que va acabar amb el cop d'estat del general Riego i l'inici del Trienni Liberal, on durant tres anys es van adoptar mesures liberals i es va implantar la Constitució de 1812. És durant aquesta època que apareix una lluita violenta entre liberals i absolutistes, fins al punt que aquests últims el 1822 van conquerir La Seu d'Urgell. Allà van establir la Regència Suprema d'Espanya, altrament anomenada Regència d'Urgell, que va promulgar manifestos a favor dels furs abolits per Felip V, els principis religiosos fonamentals superiors al rei i una constitució basada en la tradició. El govern liberal els va reprimir durament, ocupant la Seu d'Urgell i eliminant la Regència d'Urgell[1].

El 1823 Ferran VII va recuperar el poder absolut amb l'ajuda dels Cent Mil Fills de Sant Lluís enviats per les potències europees de la Santa Aliança. Segons l'historiador del carlisme Pere Anguera[2], aquesta necessitat d'una ajuda exterior va mostrar de manera clara la impotència dels absolutistes espanyols per imposar per si mateixos el restabliment de l'Antic Règim. Tot i que els partidaris de la monarquia absoluta era una part important de la societat, aquests es veien impotents per a imposar per les armes les seves tesis polítiques.

Anguera també afegeix que els absolutistes espanyols, a més de febles, mostraven una radicalitat que topava amb la de major tolerància dels seus aliats europeus. Aquests, després de

[1] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014. [pàg. 19 – 23]
[2] ANGUERA I NOLLA, Pere. *El carlisme a Catalunya 1827 – 1936*. Barcelona, Editorial Empúries, 1999. [pàg. 21]

la intervenció dels Cent Mil Fills de Sant Lluís, van aconseguir suavitzar la repressió als liberals i que el govern de Ferran VII fos més moderat. Un exemple d'això és que no es va restablir la Inquisició, suprimida durant el Trienni Liberal. Això va ser vist pels absolutistes com una traïció del rei als seus ideals. Per consegüent, aquests van buscar una alternativa a Ferran VII, que de seguida van identificar en la figura del seu germà, Carles Maria Isidre, de talant absolutista, antiliberal i defensor de la religió. Testimonis de l'època afirmen que en algunes zones de Catalunya, l'any 1825, els absolutistes ja cridaven "Visca Carles Cinquè!". A partir d'aquí, les revoltes absolutistes van ser un continu. El mateix 1825, el militar francès Georges Bessières va intentar fer un *pronunciamiento* ultrareialista i al març de 1827 es van formar partides absolutistes, que, a través de les armes, van intentar, sense èxit, ocupar ciutats com Tortosa – on tenien el suport de l'aristocràcia i del bisbe – amb l'objectiu de "degollar al señor governador y a los de la policía, proclamando la Religión, a Carlos V, y el tribunal de la Inquisición"[3]. Aquests revoltats ja van ser anomenats carlins o descontents. Començava, així, la Guerra dels Malcontents a Catalunya, oficialment, amb la publicació del Manifest dels reialistes purs, escrit pels militars absolutistes Agustí Saperes i Josep Bossoms.

Amb el crit de guerra de "Visca el rei Carles cinquè! Visca la Santa Inquisició! Fora els francesos!" o "Visca el rei i mori el mal govern!" i amb un armament precari, uns 30.000 absolutistes es van estructurar en juntes i van establir la Junta Superior Provisional a Manresa, controlant bona part del centre i nord de Catalunya. Segons els Malcontents, la seva revolta no anava en contra de Ferran VII, ans al contrari. Creien que a través de la revolta restablien les potestats del rei que aquest havia perdut actuant condicionat pels liberals afrancesats. A més, defensaven la revolta com a eina per defensar el bé de la religió i de la pàtria. Creien que hi havia hagut massa impunitat pels instigadors del Trienni Liberal i poques recompenses pels que havien lluitat per l'absolutisme[4].

Per demostrar la independència de les seves decisions i finalitzar la guerra, Ferran VII es va traslladar a Tarragona al setembre del mateix 1827. Allà, va prometre el perdó a tots els revoltats, que van deixar les armes sense resistència. Tot i així, el monarca, trencant la seva paraula, va fer executar a nou dels líders insurrectes, mentre uns tres-cents s'exiliaven a Ceuta[5].

Davant el fracàs de la Guerra dels Malcontents i el doble joc de Ferran VII, els absolutistes – i futurs carlistes – es van reafirmar en els seus ideals monàrquics tradicionals i en el convenciment de tenir un rei capaç de fer front al liberalisme i que molts ja van veure en la figura de Carles Maria Isidre.

[3] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 16]
[4] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 17]
[5] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo *op. cit.*, [pàg. 38]

1.1.2. NAIXEMENT

Dos anys després de la fi de la Guerra dels Malcontents, el 1829, Ferran VII s'havia unit en matrimoni tres vegades, tot i que només havia tingut una filla que havia mort al cap d'un any. Per tant, no tenia descendència. És per això que el mateix any es va casar amb Maria Cristina de Borbó – Dues Sicílies. Molts absolutistes i partidaris de Carles Maria Isidre es van veure alarmats davant aquest matrimoni, ja que la consort mostrava algunes debilitats pel liberalisme. Tot i així, mentre d'aquest matrimoni no en resultés un fill baró, el successor al tron seria el germà del rei. Això ho permetia la Llei Sàlica, aprovada per Felip V el 1713, que establia que les dones podrien heretar el tron només quan no hi hagués hereus homes en la línia principal (fills del rei) o lateral (germans i cosins del rei). A finals de març de 1830, Maria Cristina va quedar embarassada i davant de les pressions d'aquesta i d'altres sectors de la cort, Ferran VII va dictar la Pragmàtica Sanció. Aquest acord, que s'havia aprovat el 1789 sota el regnat de Carles IV però que no es va acabar de dur a terme, derogava la Llei Sàlica i permetia l'herència del tron a les dones. D'aquesta manera, Ferran VII assegurava l'herència de la corona al seu futur fill o filla i n'excloïa, de facto, el seu germà Carles Maria Isidre[6].

Fig. 2: Obra de Luis de la Cruz i Ríos on es mostra Maria Cristina i Ferran VII passejant pel palau d'Aranjuez el 1832.

El 10 d'octubre de 1830 neix una nena, Isabel, cosa que va molestar notòriament als seguidors de Carles Maria Isidre, que ja començaven a ser denominats com a carlistes. Aquests no es van resignar a acceptar que Isabel heretés la corona i és per això que van aprofitar la primera oportunitat que van tenir per canviar les coses, protagonitzant els anomenats Successos de la Granja del setembre de 1832. Ferran VII estava malalt de gravetat i es trobava convalescent al seu palau de La Granja (Segòvia). Un grup de cortesans carlistes liderats pel ministre Francisco Tadeo Calomarde van enganyar a Maria Cristina, afirmant-li que, un cop el rei fos mort, l'exèrcit no donaria suport a la seva regència, portant el país a la guerra civil. La reina se'ls cregué i va influenciar en la decisió de Ferran VII d'anul·lar la Pragmàtica Sanció, tornant a assegurar el tron per Carles Maria Isidre. Quan Ferran VII es va recuperar, va exonerar dels seus càrrecs a Calomarde i va posar al liberal Fransico Cea Bermúdez al capdavant del govern. El gabinet d'aquest últim, recolzat per Maria Cristina i la seva germana Lluïsa Carlota, va substituir a tots els càrrecs militars i policials afins a Carles Maria Isidre i va aconseguir tornar a posar en vigor la Pragmàtica Sanció el 31 de desembre de 1832[7].

[6] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.,* [pàg. 40]
[7] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.,* [pàg. 41]

Fig. 4: Retrat d'Isabel II amb 5 anys, obra de Carlos Luis de Ribera.

Fig. 3: Retrat de Carles Maria Isidre, primer rei dels carlins, fet per Vicente López Portaña..

A partir del gener de 1833 es van produir a Catalunya alguns aixecaments de caràcter carlista que van ser ràpidament sufocats. Tot i així, el clima de tensió va incrementar mes rere mes, sobretot a començaments d'estiu amb les festes per la jura com a hereva de la futura Isabel II. El setembre, era sabut per tothom que els carlistes esperaven la mort del rei només per iniciar un aixecament general a tot l'estat[8].

La mort de Ferran VII va arribar el 29 de setembre de 1833 i el tron va ser heretat per Isabel II, amb només tres anys, i sota la regència de la seva mare, Maria Cristina. Carles Maria Isidre, que s'havia exiliat a Portugal el març, es va autoproclamar monarca sota el nom de Carles V, animant a l'exèrcit a rebel·lar-se. Aquesta proclama va dividir la societat entre carlins (defensors de l'absolutisme, l'Antic Règim i el rei Carles V) i isabelins o cristins (defensors del liberalisme i del regnat d'Isabel II i la regència de Maria Cristina), començant així la Primera Guerra Carlina o Guerra dels Set anys, que va durar de 1833 a 1840, considerada per alguns com la primera guerra civil espanyola de l'època contemporània[9].

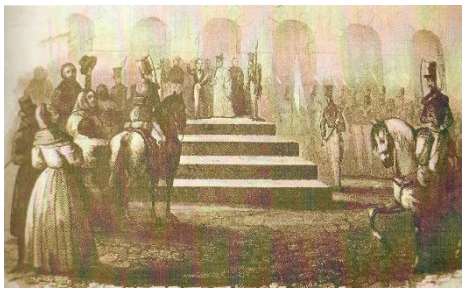

Fig. 5: Proclamació de la reina Isabel II el 24 d'octubre de 1833 davant el Palacio Real de Madrid.

D'aquesta manera naixia el carlisme, el qual va evolucionar i implantar en la societat espanyola durant bona part del segle XIX. Durant aquest segle, aquest corrent va aixecar-se en armes diversos cops, protagonitzant encara dues guerres més, la Segona Guerra Carlista o Guerra dels Matiners (1846 – 1849) i la Tercera Guerra Carlista (1872 – 1876), la qual és el centre d'aquest treball.

[8] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 24]
[9] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 41]

1.2. IDEOLOGIA I SIMBOLOGIA

El carlisme és un moviment que es basa en tres fonaments: la defensa de la legitimitat dinàstica en la corona espanyola, la continuïtat històrica de "les Espanyes" i una doctrina jurídica i política, el tradicionalisme, basat en la defensa de la sobirania reial exercida a través de les institucions pròpies de la societat foral i estamental, pròpia de l'Antic Règim.

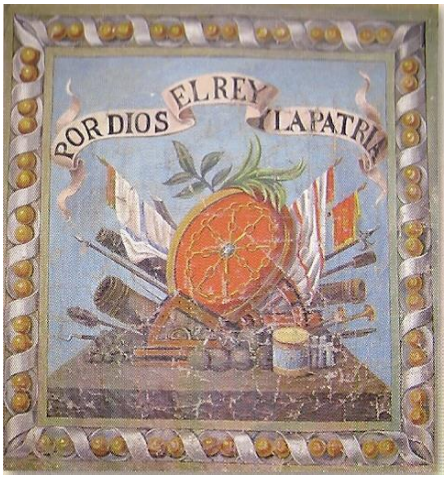

Fig. 6: Representació artística del lema carlista. No hi apareixen els "furs" perquè hi serien afegit més tardanament.

Per sintetitzar el seu ideari, el carlisme va adoptar el lema "Déu, pàtria, rei i furs", segons ells, els valors inherents al tradicionalisme. Era la seva proclama, i d'ella se'n pot desglossar l'ideari complet d'aquest moviment.

Al dir "Déu", els carlins es referien a una part fonamental del tradicionalisme, la del catolicisme com a model per construir una societat teocràtica. Els carlins solien proclamar "res sense Déu", ja que creien que el temps havia demostrat la inviabilitat de qualsevol intent per construir una societat antropocèntrica. El carlisme defensava la catolicitat d'Espanya i volia que l'Estat reconegués l'autoritat de Déu i acceptés la doctrina social de l'Església en la seva legislació i institucions, promovent el "regnat de Crist"[10]. Durant la Tercera Guerra Carlina aquest va ser un dels aspectes més importants que van defensar els carlins, fins al punt que molts van anomenar croada al conflicte. Veient aquest vessant catòlic del carlisme, no és d'estranyar que els seminaris fossin centres intel·lectuals i de reclutament del carlisme i que molts religiosos s'allistessin a la causa, al crit de ¡Viva la Religión!, ¡Viva el Corazón Sagrado de Jesús! i ¡Viva la Virgen Inmaculada, viva el Rey![11].

El carlisme invoca a la "Pàtria" perquè creu que els homes no són ens abstracte, sinó que tenen una naturalesa, viuen en un espai territorial i són hereus i faedors d'una història. Per tant, el carlisme estima Espanya, la pàtria que s'ha forjat durant la seva història.

Pel que fa a "Rei", el carlisme proclama la monarquia absolutista com el règim que millor s'acomoda al poder polític espanyol per la seva representativitat, independència i continuïtat. Volen una monarquia espanyola, catòlica, social, foral, hereditària i responsable, que per ser completa primer de tot ha de ser legítima. A partir d'aquí s'observa el legitimisme del carlisme, defensor de la continuïtat dinàstica que arranca des de Carles V i fins a Alfons Carles I, últim

[10] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 26]
[11] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2002. [pàg. 67]

pretendent per línia directa. La monarquia que volen els carlistes és aquella en què el rei no té limitacions de tipus jurídic, ja que en ell es concentren els poders executiu, legislatiu i jurídic i això és possible perquè el poder li ha donat Déu[12].

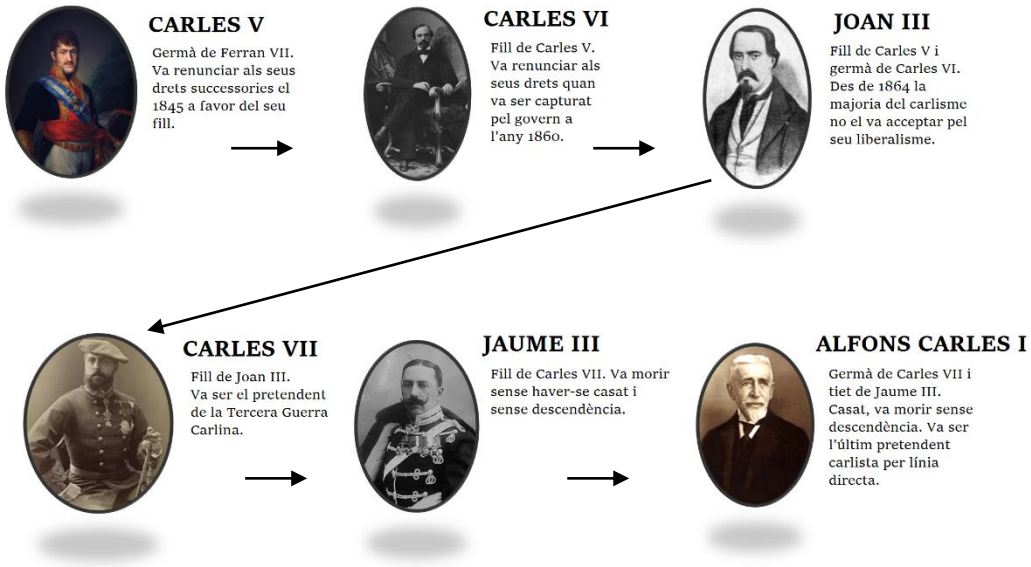

Fig. 7: Pretendents carlins per línia directa des de 1833 fins a 1936.

Durant la Tercera Guerra Carlina el pretendent a la corona espanyola va ser Carles Maria dels Dolors de Borbó i Àustria – Este, amb el nom de Carles VII. Va ser el rei més polític del carlisme i un reconegut estratega militar. Va néixer el 30 de març de 1848 a Ljubljana, actual Eslovènia però en aquell temps part de l'Imperi Austrohongarès. Era fill del pretendent Joan III i de Maria Beatriu d'Àustria – Este. El 1867 es va casar amb la princesa Margarita de Borbó – Parma, una parenta llunyana, moment en què el govern espanyol li va proposar de tornar-li la nacionalitat espanyola i inclús el tron si acceptava el sistema liberal i la classe política que rodejava Isabel II, cosa que va rebutjar[13].

El 1868 va presidir una junta carlista celebrada a Londres que va prendre diversos acords pel futur del carlisme:

1) El carlisme s'organitzaria en l'aspecte militar i civil per sostenir els seus drets successoris, no sense concórrer a les eleccions i al Parlament.
2) La denominació que distingiria a Carles Maria dels Dolors seria Carles VII, amb el títol de duc de Madrid, que utilitzaria en l'exili.
3) Viuria en un lloc proper a Espanya, escollint Suïssa com a lloc idoni.

[12] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 26]
[13] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *Breve historia de las guerras carlistas*. Madrid, Ediciones Nowtilus, 2011. [pàg. 106 – 107]

4) Els mitjans financers s'aconseguirien a l'estranger i sobretot a través de préstecs[14].

Fig. 8: Foto d'un jove Carles VII.

Tot i que a partir d'aquesta reunió va decidir seguir una tàctica política per arribar al poder, dirigint el partit denominat Comunió Catòlica – Monàrquica, el 1872 va optar per la via militar, iniciant la Tercera Guerra Carlina el 21 d'abril. Carles VII va traspassar la frontera de Navarra el 2 de maig proclamant-se comandant suprem de tots els exèrcits carlins. Durant aquest conflicte va actuar sobretot en la zona de Navarra i el País Basc, creant un estat autènticament independent: va fundar la Universitat de Oñate, va encunyar una moneda pròpia i fins i tot una administració i estat major propi. Tot i així, va perdre la guerra i el 27 de febrer de 1876 abandonava Espanya amb el crit de *¡Volveré para salvar a España!*, cosa que mai va fer. Anys més tard li van proposar casar la seva filla Blanca amb Alfons XII però, al considerar aquest últim rei il·legítim, no va acceptar. Va morir el 1909 a Varese, Itàlia[15].

Certa historiografia considera a Carles VII com el pretendent més interessant que mai ha tingut el carlisme. Això és perquè Carles VII es va trobar amb un panorama social i econòmic molt idoni (el Sexenni Revolucionari) perquè molts grups socials decidissin apuntar-se al carlisme. Per exemple, durant la seva vida va fer front comú amb republicans federalistes, neocatòlics, i alguns liberals[16].

L'última invocació, la dels "Furs", també desemboca del tradicionalisme. Els furs eren les lleis, usos i costums pels quals es regien els diferents regnes de Navarra, València, Aragó i Catalunya, aquestes últimes abolides per Felip V després de la Guerra de Successió el 1714. La seva restauració comportava una negativa al compliment del servei militar, exempció d'impostos, la creació d'una administració autòctona municipal i terres comunals al servei de tot el poble, coses que el sistema liberal rebutjava. Segons la teoria, els carlins creien que la unitat d'Espanya no suposava uniformitat i per tant, els furs havien de ser retornats a les diferents regions[17]. Tot i així, la defensa dels furs o foralisme es va fer tardanament (les primeres propostes de tendència tímidament foralista es veuen el 1872) i quan altres opcions polítiques ja n'estaven fent una reivindicació pròpia. És a dir, que són molt més unes declaracions efectuades a remolc de la

[14] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 115]
[15] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *op. cit.*, [pàg. 106 – 108]
[16] CÒNSOL PORREDON, Arnau. "L'agonia del carlisme". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 38 – 42. [pàg. 39]
[17] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 26]

percepció d'un sentiment compartit de manera àmplia per la població que no pas les incitadores del desvetllament[18].

Carles VII, amb la següent proclama, va restituir els furs el 16 de juliol de 1872:

> *"Intrépidos catalanes, aragoneses y valencianos. Hace siglo y medio que mi ilustre abuelo Felipe V creyó deber borrar vuestros fueros del libro de las Franquicias de la Patria. Lo que él os quitó como Rey, yo como Rey os lo devuelvo; que si fuisteis hostiles al fundador de mi dinastía, baluarte sois ahora de su legítimo descendiente. Yo os devuelvo vuestros fueros, porque soy el mantenedor de todas las justicias, y para hacerlo como los años no transcurren en vano, os llamaré, y de común acuerdo podremos adaptarlos a las exigencias de nuestros tiempos. Y España sabrá, una vez más, que en la bandera donde está escrito Dios Patria y Rey, están escritas todas las legítimas libertades."*

Tot i així, després d'aquesta proclama, la cort reial no va mostrar una actitud gaire foralista. D'ençà que Carles VII va dir això fins que els furs es van restituir per decret reial van passar dos anys. A més, no ho va fer cap membre de la cort, sinó el cabdill català Francesc Savalls a Olot el dia 1 d'octubre de 1874. I la cosa no acaba aquí, ja que el decret tenia una lectura reduccionista, es limitava a uns certs drets i no a tota la legislació i privilegis dels furs originals. Això fa pensar, per tant, que va ser una mera estratègia política per guanyar lloc als republicans federalistes. Josep Narcís Roca Farreras, catalanista republicà d'esquerres va arribar a afirmar que "solo para atraerse (con engaño) partidarios han lanzado los jefes carlistas la innovación de los fueros"[19].

Relacionada amb aquesta hipotètica devolució dels furs va ser la restitució de la Diputació Foral catalana el 1874, que es va emplaçar a Sant Joan de les Abadesses. La Diputació va ser creada per un decret de Carles VII el 26 de juliol de 1874 i l'havien de compondre setze membres nomenats directament per l'autoritat reial. Tenia una missió militar, per a la gestió de la qual assumia capacitats impositives, com nomenar i suspendre ajuntaments i funcionaris civils (unes atribucions més absolutistes que forals). També convocava el sometent i nomenava els membres de tots els tribunals[20]. Rafael Tristany va ser el primer president d'aquesta Diputació carlina, de la qual afirmava, exagerant:

> *"Catalunya rep la prova més autèntica de l'estima i predilecció que li professa el rei nostre senyor En Carles VII, creant la Diputació General de Catalunya, amb la qual retorna al Principat la seua autonomia administrativa i estableix els fonaments dels nostres passats. [...] Concloguem ja amb decisió i energia l'obra iniciada, de manera que allò que ara és auguri, sigui realització completa, doncs el Rei tan sols té una paraula, i aquesta l'empenyorà en retornar-nos les nostres cobdiciades Llibertats.* [...] *Catalans: Fe, abnegació i patriotisme, i haurem salvat el sacre dipòsit dels nostres Furs."*

Tot i semblar que va ser un gran pas, amb la Diputació ni es recuperava cap autonomia administrativa ni cap article del decret restituïa la legislació abolida. Això ens porta a una visió

[18] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 9]
[19] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 83 - 85]
[20] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.* [pàg. 124 – 134]

dels furs per part dels alts dirigents que es veu reflectida en unes declaracions que va fer Alfons Carles de Borbó, germà de Carles VII, el maig del 1874: "lo que los catalanes desean es, bajo la palabra de los fueros, declararse independendientes de España"[21].

Tot i així, cal destacar que hi havia un sector popular del carlisme català amb sensibilitat de catalanitat i d'anticastellanisme, inspirat en el refús a la centralització jacobina i els menyspreus que rebia tot allò que no fos castellanitzador. En aquest sentit destaca l'aversió dels cabdills catalans a ajudar les tropes carlistes de la resta d'Espanya i l'historiador carlí Mateu Bruguera, que amb la seva obra *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Barcelona 1713-1714, escrita en 1872*, es recorda per primera vegada la Guerra de Successió i l'11 de setembre.

Davant d'això, Pere Anguera va concloure que el viratge cap al foralisme dels carlistes va obeir a dues raons: l'èxit d'aquesta actitud al País Basc i la progressiva sensibilització catalanista en clau política de la societat catalana, a la qual es van sumar forçosament[22].

Analitzada la ideologia del carlisme, també cal destacar els símbols que més el representen. La boina (vermella o blanca) és el símbol per excel·lència del carlisme. El seu origen és una mostra de la precarietat de les tropes carlines. A causa del pobre equipament dels voluntaris carlistes, cadascú combatia amb roba pagada per un mateix, donant a lloc tropes completament heterogènies. Els voluntaris, però, van trobar en la boina un element comú per distingir-se en la batalla[23]. Durant la Tercera Guerra Carlina aquesta heterogeneïtat en els uniformes es va repetir i Marià Vayreda, combatent carlí, afirmava que "alguns se distingien sols per dur una canana cenyida, calçons de cuiro o polaines de tela i la boina"[24]. També destaquen l'ús de margarites en l'uniforme (en clara al·lusió al nom de l'esposa de Carles VII) i el de detente – bala (peça de roba que es cosia al pit), escapularis i rosaris. Per tant, la imatgeria carlista és marcadament religiosa i això també es pot veure en les banderes que portaven en combat, on destaquen les *rojigualdas* amb tot tipus d'al·lusions a imatges sagrades, com el Sagrat Cor de Jesús, la Immaculada Concepció, la Verge dels Dolors... i aquelles amb proclames com Viva Carlos VII o Dios, Patria y Rey[25].

Fig. 9: Boina carlista blanca amb un botó que llueix l'emblema C7, al·ludint a Carles VII.

[21] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 84]
[22] ANGUERA I NOLLA, Pere. "Carlismo y catalanismo". *La Vanguardia, Núm. 42304*. Barcelona, 1999, pàgina 24.
[23] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 31]
[24] VAYREDA I VILA, Marià. *Records de la darrera carlinada*. Barcelona, Editorial Selecta, 1950. [pàg. 31]
[25] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.* [pàg. 58]

Fig. 10: Tres símbols usats pels carlistes. A dalt a l'esquerra trobem una bandera d'Espanya amb el Sagrat Cor de Jesús, a sota seu un detente – bala amb la mateixa imatge i a la dreta una bandera amb la imatge de la Verge dels Dolors i les proclames Viva Carlos VII i Dios, Patria y Rey.

1.3. BASE SOCIAL

Tradicionalment, els suports socials del carlisme han estat aquells sectors que es van veure perjudicats pel sistema liberal. Aquest nou sistema que s'estava imposant durant el segle XIX i que va millorar, sobretot, la situació de la burgesia, va perjudicar els que havien estat els protagonistes de l'Antic Règim. En un primer pla, i formant massivament les files carlistes, trobem els sectors populars, com la pagesia mitjana i pobre, els jornalers i els petits artesans. Això va succeir perquè les estructures que proposava el nou sistema liberal no milloraven la seva situació. Si en l'Antic Règim aquests sectors vivien de manera precària, en el nou sistema liberal i burgès només tenien dues opcions: la ruïna total o l'emigració. A això se li sumava una forta convicció religiosa d'aquests sectors. En un segon pla trobem el suport de la baixa noblesa i dels petits i grans propietaris benestants rurals sense recursos econòmics que també veien perillar la seva existència amb el sistema liberal[26]. Aquests últims són el que s'anomena "aristocràcia de l'espardenya". Al segle XIX, a la muntanya catalana i rural, s'hi trobaven famílies que posseïen petites extensions de terra i que eren tancades a tota nova idea i innovació. Segons el periodista catalanista Valentí Almirall eren "una nova rassa de senyors feudals" que valorava per sobre de tot el paper de la família, l'ordre i la religió. Quan els membres d'aquestes famílies veien perillar el seu estil de vida i pensament de seguida aixecaven partides en les quals s'unien la majoria de barons. Exemples de cabdills i combatents provinents d'aquesta "aristocràcia" se'n trobaren molts durant la Tercera Guerra Carlina[27].

Finalment, el clergat també va ser una de les classes que van formar part dels suports del carlisme. Amb l'entrada del liberalisme i de governs revolucionaris, la religió anava perdent el pes que havia tingut en els segles anteriors, i el carlisme es veia com l'únic moviment que defensava la supremacia de l'Església en la societat i la política. A la Tercera Guerra Carlina, el moviment va veure un increment en el suport del clergat i catòlics en general. Quatre anys abans havia començat el Sexenni Revolucionari, impulsant reformes progressistes i laïcitzants que provocaren l'atracció de molts catòlics (fins abans fidels a Isabel) al moviment carlí[28]. Aquest fervor religiós relacionat amb el carlisme també va atreure molts capellans, que primer van introduir missatges de caràcter carlista als seus sermons i després van agafar el trabuc per anar a lluitar al camp de batalla o bé van optar per acompanyar els batallons per oferir els

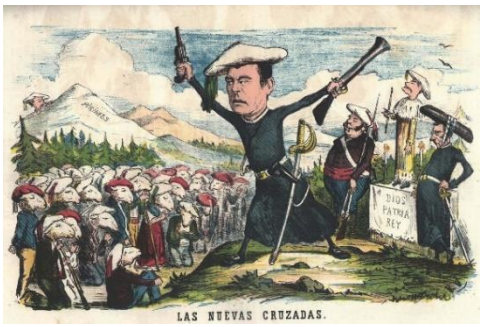

Fig. 11: Caricatura de la revista satírica i d'ideologia republicana "La Flaca". En aquesta imatge es satiritza sobre la implicació dels religiosos en la causa carlista.

[26] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *op. cit.*, [pàg. 106 – 108]
[27] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004. [pàg. 432]
[28] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 71]

serveis del seu ministeri: confessar, oferir missa, extradir...[29]. Un cop descrits els sectors socials que tradicionalment van donar suport al carlisme, també cal destacar aquelles zones on més incidència va tenir el moviment. El País Basc i Navarra van ser les zones més carlistes, on l'adhesió de les masses camperoles al carlisme va venir sobretot donat pel foralisme. Pel que fa a Catalunya, també va ser un centre bastant important del carlisme, però sobretot en les zones rurals, on dominava l'aristocràcia d'espardenya i la pagesia. Altres zones on el carlisme va tenir cert impacte va ser el País Valencià i l'Aragó[30].

[29] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2002. [pàg. 67 – 68]
[30] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *op. cit.*, [pàg. 67]

1.4. SINGULARITAT DEL MOVIMENT

El carlisme és un dels moviments polítics més singular i sorprenents de l'època contemporània, no tant per la seva aparició, que va ser paral·lela al sorgiment d'altres moviments legitimistes i d'índole tradicionalista i antiliberal arreu d'Europa (com els miquelistes de Portugal, els ultrareialistes del Midi francès o el moviment Santafedista de Nàpols[31]), sinó per la seva longevitat. Tots aquests moviments europeus, com el carlisme, tenen una ideologia contrarevolucionària basada en la seva oposició al sistema implantat després de la Revolució Francesa de 1789. Però el carlisme es diferencia de tots ells per la seva pervivència en el temps. Aquesta permanència arriba fins al punt que en l'actualitat encara existeixen dos partits que s'autoanomenen carlins: el Partit Carlí (d'esquerres, defensor d'un socialisme autogestionari, d'un model federal i de la lliure autodeterminació dels pobles) i la Comunión Tradicionalista (de dretes, conservador, ultracatòlic i defensor de la unitat indissoluble d'Espanya).

Pot semblar impossible que del carlisme, actualment, n'hagin sortit dos partits d'ideologies totalment oposades. Però aquí recau el secret de la pervivència del carlisme, la flexibilitat i manejabilitat del seu ideari[32]. Segons el ja mencionat Pere Anguera, el carlisme, durant tota la seva existència, "ha aconseguit el suport de sectors socials diversos i sovint contraposats entre si, configurant una massa heterogènia". Anguera afegeix també que això ha estat possible gràcies a la indefinició ideològica del moviment, centrada més en plantejaments eteris i generals que no pas en propostes polítiques concretes. Un bon exemple d'aquesta indefinició és el lema "Déu, pàtria i rei" (a la primera guerra era només "Déu i rei"), segons Anguera, un lema "grandiloqüent i alhora vacu" perquè no indica ni a quin tipus de monarquia ni pàtria es refereix.[33]

Fig. 12: Cartells on es mostra l'ideari de la Comunión Tradicionalista (dalt) i el Partit Carlí (baix).

Per tant, el carlisme s'ha manifestat (i es continua manifestant) sota governs de règims diversificats, situacions econòmiques, polítiques i socials ben diferenciades i al llarg de múltiples sensacions populars gràcies a la transformació ideològica i social que ha permès la seva indefinició i flexibilitat d'ideari. Només això pot explicar que un moviment nascut amb un ideari purament absolutista i teocràtic acabi sent, al segle XXI, de caràcter socialista autogestionari.

[31] VV.AA.: ESTUDI GENERAL DE GIRONA I ESTUDIS UNIVERSITARIS DE VIC: *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic, Eumo Editorial, 1990.
[32] VILLENA ESPINOSA, Rafael. *Sociabilidad fin de siglo: espacios asociativos en torno a 1898*. Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla – La Mancha, 1999.
[33] ANGUERA I NOLLA, Pere. *El carlisme a Catalunya 1827 – 1936*. Barcelona, Editorial Empúries, 1999. [pàg. 7]

2. TERCERA GUERRA CARLINA (1872 – 1876): VISIÓ GENERAL

2.1. ANTECEDENTS

Abans d'entrar en la Tercera Guerra Carlina cal fer una petita revisió dels dos conflictes que la van precedir, la Primera i Segona Guerra Carlina.

La Primera Guerra Carlina va començar el 5 d'octubre de 1833, quan al País Basc diversos líders carlins van proclamar a Carles Maria Isidre com a nou rei d'Espanya. Com que aquests carlins no disposaven del suport logístic de la maquinària estatal, en pocs dies els liberals van aplacar la revolta. Tot i així, va començar una guerra civil llarga que va afectar sobretot Catalunya i el País Basc. En aquest últim lloc va aparèixer un cabdill carlí anomenat Tomás de Zumalacárregui que va aconseguir formar un exèrcit que va plantar cara als liberals i que amb poc temps va destacar com al general més important dels carlins, convertint el País Basc en un féu del pretendent Carles i la seva cort. A Catalunya la situació pels carlins va ser més difícil i desorganitzada, sobretot per culpa de l'esgotament provocat després de la Guerra dels Malcontents. Amb tot, al Principat es van estructurar tres bàndols: els carlins que feien incursions des de les muntanyes, les milícies ciutadanes formades per batallar contra els revoltats i les tropes de l'exèrcit governamental, molt malvistes entre la població. La zona més activa dels Països Catalans van ser les Terres de l'Ebre i el Maestrat on va destacar la figura del carlí Ramon Cabrera, conegut com "el Tigre del Maestrat" pel seu caràcter venjatiu. L'acció més destacada en aquesta guerra va ser l'intent fallit d'ocupar Madrid per parts dels carlins el juliol de 1837, provocant un gran declivi en la seva moral. Oficialment, el conflicte es va acabar amb "l'abraçada de Bergara" entre el general carlí Rafael Maroto i el liberal Baldomero Espartero el 29 d'agost de 1839, tot i que la guerra encara es va allargar fins a 1840 a Catalunya[34].

Fig. 13: Retrat de Ramon Cabrera, carlí destacat de les dues primeres guerres carlines.

Pel que fa la Segona Guerra Carlina, va iniciar-se el setembre de 1846, quan Isabel II es va negar a unir-se en matrimoni amb Carles VI, fill de Carles Maria Isidre, i es va casar amb Francesc d'Assís de Borbó. El conflicte es va dur a terme només a Catalunya, on trobem un rerefons marcat pel descontentament de la societat davant d'uns impostos excessius provocats per un any de males collites, la creixent centralització de l'estat i la restitució de les lleves. Les

[34] CARRANZA FONT, Andreu. "La primera carlinada". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 28 – 33.

partides carlistes durant aquest conflicte van ser poc nombroses i ràpides i es dedicaven a assaltar ajuntaments, esglésies, diligències, militars i persones riques. El govern va oferir una repressió brutal contra els carlins, però també els hi va oferir indults, que sumats amb la falta de recursos dels primers va provocar una forta davallada del nombre de soldats en les partides. Tot i així, a partir del febrer de 1848 el conflicte va rebrotar després de la revolució que va portar la segona república francesa. Arran d'aquest fet, una onada revolucionària va travessar Europa, com també Espanya, on els liberals més progressistes van començar a agafar actituds més republicanes i es van unir als carlins per fer front comú. A partir de l'abril la guerra es va intensificar i l'heroi de l'última guerra, Ramon Cabrera, va tornar de l'exili per combatre. Gràcies a aquesta embranzida es va intentar estendre la revolta per tot l'estat espanyol, però la manca de recursos ho va impedir. A partir d'aquí, el govern espanyol va iniciar una política de suborns als cabdills carlins perquè deixessin les armes, amb molt èxit. A més, Carles VI, quan es disposava a entrar a Catalunya, va ser detingut. Finalment, la guerra es va acabar el maig de 1849, quan tots els carlins es van entregar o bé es va exiliar[35].

[35] MATA VIADIU, Jordi. "La guerra dels matiners". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 34 – 37

2.2. CAUSES DEL CONFLICTE

2.2.1. CONTEXT HISTÒRIC

Per explicar les causes que van portar a la Tercera Guerra Carlina cal destacar en primer lloc que durant els anys posteriors a la Guerra dels Matiners el carlisme havia entrat en una certa davallada, sobretot després de l'anomenada Ortegada de 1860, en la qual el general Jaime Ortega va intentar, sense èxit, proclamar com a rei al pretendent carlí. Aquest tipus d'accions fallides, sumat amb els fracassos militars i polítics anteriors, van aconseguir que el moviment adquirís descrèdit i fos vist com a cosa del passat. Aquesta situació va canviar cap el 1868 amb l'arribada del Sexenni Democràtic.

El Sexenni Democràtic o Revolucionari va ser un període de la història d'Espanya que va durar des del 1868 al 1874 i que va venir provocat per una sèrie de factors. Primer de tot, Espanya estava en una mala situació econòmica a causa de diversos elements. En primer lloc, es va produir una crisi financera que va afectar especialment a les empreses ferroviàries a causa del baix rendiment dels trajectes construïts en els anys precedents. Aquesta crisi va provocar la fallida de diverses companyies de ferrocarril, moltes de les quals tenien entre els seus accionistes a destacats polítics, especialment progressistes. En segon lloc, es va produir una crisi industrial que va afectar especialment al sector tèxtil cotoner que va patir l'anomenada "fam de cotó" a causa de l'aturada en les importacions d'aquesta matèria primera, fruit de la Guerra de Secessió americana. I en tercer lloc, en els dos anys anteriors a l'inici del Sexenni es van produir un seguit de males collites que van provocar una forta crisi de subsistències. A aquests elements de tipus econòmic, cal afegir que en els anys anteriors a 1868 el govern havia estat controlat per dos partits la Unión Liberal (partit de centre, que es pot situar entre els moderats i els progressistes) de Leopoldo O'Donnell i el Partit Moderat encapçalat per Ramón María Narváez. Els governs d'aquests dos partits actuaven per decret i poc democràticament, fins al punt que van arribar a tancar les Corts. Mentrestant, el Partit Progressista era marginat del poder i el Partit Demòcrata (que agrupava els sectors més esquerrans, inclosos alguns republicans) fins i tot declarat il·legal. Davant aquesta situació, el 1866 es van reunir progressistes i demòcrates per firmar el Pacte d'Ostende amb l'objectiu d'enderrocar la monarquia d'Isabel II, màxima responsable d'aquesta situació. A aquest pacte s'hi va sumar més tard la Unión Liberal.

Amb tot, entre el 16 i el 19 de setembre de 1868 es va produir la Revolució de setembre de 1868 coneguda com a "La Gloriosa". Aquells dies, el general Joan Prim, l'almirall Juan Bautista Tapete i el general Francisco Serrano es van sollevar a diferents punts d'Espanya per produir un *pronunciamiento* en contra d'Isabel II. La població va donar suport a aquest aixecament i va organitzar Juntes revolucionàries amb les seves pròpies milícies, els "Voluntarios de la

Libertad", per controlar la situació revolucionària. Després de l'aixecament, Isabel II va exiliar-se a França, mentre a Espanya es va formar un Govern Provisional liderat pels mateixos militars que l'havien protagonitzat. Van convocar eleccions al gener de 1869, i van guanyar el Partit Liberal Progressista i la Unión Liberal, obtenint el control de les Corts. El pas següent va ser escriure la constitució de 1869, la carta magna més progressista fins llavors, on s'establia la sobirania nacional, el sufragi universal masculí, un ampli ventall de llibertats (de residència, religiosa, d'ensenyament...), el dret a associació, una descentralització administrativa i una monarquia constitucional (tot i que encara s'havia de buscar qui la representaria)[36].

Fig. 14: Foto dels membres del Govern Provisional, amb Prim, Serrano i Tapete al mig de la imatge.

El carlisme es va presentar en aquestes eleccions, ja que com ja s'ha dit anteriorment, en la junta que es va celebrar a Londres no es va renunciar a obtenir el poder a través de les urnes. Participant amb el nom de Comunió catòlica-monàrquica va obtenir 20 diputats d'un total de 361, per tant, un fracàs electoral[37].

Els canvis portats per la constitució de 1869 van ser els catalitzadors de la revifalla del moviment carlí per diversos motius.

Primer de tot, arran de la llibertat d'associació, els sectors més conservadors de la societat catalana van veure com l'obrerisme començava a polititzar-se, organitzar-se i a mobilitzar-se. El carlisme temia una catàstrofe social si algun dia el moviment obrer arribava al poder. Un clar exemple d'això és un escrit de la publicació carlina *Lo Mestre Titas* que clamava "si no voleu Don Carlos tindreu la Comuna, y cuidado que la Comuna espanyola será mil vegades més terrible que la Comuna francesa", referint-se a la catastròfica Comuna de París que va portar un govern socialista autogestionari amb aires anarquistes a França. Un altre exemple d'aquest temor va ser la destrucció de locals obrers per part de carlins[38].

En segon lloc, la introducció del sufragi universal masculí va provocar el declivi del monopoli polític a escala municipal. Abans de "La Gloriosa" el poder local havia estat sempre en les mans dels mateixos, que davant d'aquest canvi van decidir formar part del carlisme[39].

[36] VV.AA.: *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Barcelona, Edicions Mina, 2006.
[37] HISTORIA ELECTORAL: *Carlistas y tradicionalistas 1868-1931*. http://www.historiaelectoral.com/e1800t.html
[38] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 40]
[39] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 40 – 41]

En tercer lloc, molts propietaris rurals van veure el carlisme com una forma de recuperar l'ordre que s'havia perdut després de "La Gloriosa". S'ha de tenir en compte que arran de la crisi econòmica anterior, la delinqüència rural havia augmentat, i això el Sexenni Revolucionari no ho va aturar. A més, l'aristocràcia de l'espardenya, els propietaris benestants, va veure com les reformes agràries que anava implantant el liberalisme eren contràries als seus interessos.

Un quart punt, i de gran importància, va ser l'agudització del conflicte clerical i anticlerical. Feia pocs anys que el catolicisme s'havia polititzat i davant la llibertat religiosa i el reconeixement del matrimoni civil que oferia el Sexenni, molts catòlics van engrossir les files carlistes. Fins i tot molts catòlics que fins al moment havien estat fidels a Isabel II van veure el carlisme com l'únic moviment que defensava la supremacia de l'Església en la societat i política, sentint la necessitat d'aplegar-se per frenar i reconduir la situació[40]. El ja citat combatent carlí Marià Vayreda, que definia al Sexenni com "una barreja inconcebible de llibertinatge i de tirania" exposa aquest punt com un dels principals incitadors del conflicte. Vayreda explica que la vida de les persones religioses s'anava fent impossible, sobretot per culpa dels "Voluntarios de la Libertad". Apunta que "la nota dominant era un odi sectari i bestial contra tot quant tenia referència amb lo Clero i la Religió" i que això va "promoure una reacció que donà per resultat despertat moltes consciències que estaven adormides"[41].

Finalment i com a últim punt el rebuig al sistema de quintes en què els joves eren obligats a anar a l'exèrcit. El govern del Sexenni havia promès que aboliria aquest sistema, però no ho va complir i aquest fet va rebre les crítiques dels sectors republicans i carlins i que, sumat amb la crisi, va crear un clima propici pel reclutament per l'exèrcit carlí[42].

2.2.2. REFUNDACIÓ, ORGANITZACIÓ I CONSPIRACIONS DEL NOU CARLISME

Amb l'ambient favorable arran del Sexenni Democràtic, el carlisme havia patit una refundació que es va veure materialitzada en el ja esmentat Consell de Londres al juliol de 1868. Allà, es va decidir treballar en tres fronts: primer, popularitzar la figura de Carles VII a través de la propaganda i la premsa (gràcies a la llibertat del Sexenni es van editar desenes de publicacions carlistes, com en l'àmbit d'Osona, on trobem tres publicacions: *La Monarquía Católica*, *La Patria* i *La Crónica Montañesa*[43]). El segon era establir relacions internacionals amb nuclis catòlics legitimistes d'arreu d'Europa (aquesta internacionalització es va poder apreciar amb l'interès durant la guerra de la premsa il·lustrada europea com el diari francès *L'Univers,*

[40] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 71]
[41] VAYREDA I VILA, Marià. *op, cit.*, [pàg. 17 – 21]
[42] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 40 – 41]
[43] TORNAFOCH YUSTE, Xavier. *Del caciquisme a la democràcia. Política i eleccions a Vic (1900 – 1931)*. Vic, Eumo Editorial, 2007. [pàg. 47]

l'anglès *Illustrated London News,* l'americà *Harper's Weekly,* l'italià *Illustrazione Universale* i l'alemany *Illustrirte Zeitung*, entre altres i en la implicació d'estrangers en el mateix conflicte[44]). I finalment, el tercer front era disposar de finançament per la preparació del cop militar, motiu pel qual es va formar un Consell de Don Carlos format pel bo i millor del carlisme d'aquell moment. A partir d'aquests objectius, es va estructurar una nova organització del carlisme entre 1868 i 1869 amb Carles VII i els seus càrrecs de confiança en els esglaons més alts. Sota d'aquests, hi havia veterans de les últimes guerres preparats per aixecar-se en armes i tot un entramat de periodistes, advocats i eclesiàstics per fer propaganda del pretendent. Paral·lelament a aquesta nova organització política del carlisme, en l'àmbit local ja començaven a produir-se alabances a Carles VII, provocant tensions i enfrontaments[45].

A partir de la primavera de 1869 es va començar a preparar una conspiració per proclamar Carles VII com a rei. Va arribar a nivells d'organització i abast importants, amb militars, aristòcrates de segona fila i eclesiàstics involucrats. Fins i tot es va arribar a constituir un comitè dirigit pel general Larramendi (amb el vistiplau del pretendent) per recaptar diners i captar militars en actiu amb comandament directe damunt la tropa. Tot i així, va ser desmantellada el mes de maig amb detencions. Però els carlins no van tirar la tovallola i per l'estiu es va tornar a preparar una conspiració. En aquesta ocasió el pes de l'aixecament el portaria Catalunya i és per això que Carles VII va entrar al Principat. Es van comprar armes i s'intentà subornar als cossos de seguretat. Al final, la conspiració va ser desmantellada i els seus membres van ser empresonats, però la tolerància encoberta d'Eugenio Gaminde, llavors capità general de Catalunya, va fer que no hi hagués més actuacions de càstig i els detinguts poguessin reagrupar-se per tornar a conspirar[46].

Fig. 15: Targeta postal de l'època, una de les nombroses imatges que es van fer servir per fer més popular a Carles VII.

El 1870, el carlisme va aconseguir una estructura organitzativa que el va convertir en un partit polític bastant important dins l'àmbit dretà. Amb el nom de l'Asociación Católico-Monárquica, es va estructurar en una junta central que controlava les juntes provincials i aquestes a les de districte i locals, i alhora es van preparar juntes d'armament i defensa per preparar un alçament. Ramon Cabrera va mostrar la seva voluntat per dirigir el partit, però va dimitir arran de la defensa que feia de la llibertat de la pràctica religiosa i que no va agradar en les altes esferes del carlisme. Aquesta nova organització i la creació de casinos i ateneus carlistes, de seguida va

[44] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2002. [pàg. 80]
[45] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004. [pàg. 43 – 45]
[46] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 72]

atreure una nova militància, provinent d'importants sectors professionals i rics propietaris rurals. Aquests, sobretot neocatòlics i moderats, eren partidaris de la via parlamentària, disposats a admetre part de les innovacions polítiques derivades de l'esperit del segle i que justificaven la seva adhesió en nom de la defensa de la religió i temorosos d'una revolució social. Però aquesta visió que tenien del carlisme va entrar en conflicte amb l'antiga militància, partidaris de la via insurreccional per imposar la seva ideologia[47]. Les dues militàncies compartien les idees de la defensa de la unitat catòlica i la concepció d'una monarquia autoritària, però els separaven les tradicions polítiques, la vinculació amb l'administració isabelina i la major o menor creença en la legitimitat de Carles VII[48].

Per si en aquell temps no hi hagués prou motius per iniciar un aixecament militar carlista, el novembre de 1870 es va elegir el representant de la monarquia parlamentària que estipulava la constitució de 1869. L'elegit per les Corts espanyoles va ser Amadeu de Savoia, rei d'Itàlia de caràcter progressista. La seva elecció no va agradar gens als carlistes per dues raons: era un rei estranger i no legítim i a més herètic i espoliador de béns terrenals del Papa, ja que la casa reial de Savoia havia estat una de les màximes realitzadores de la Unificació Italiana de 1861 que va posar fi als Estats Papals. El general Prim va ser qui va proposar Amadeu com a rei d'Espanya i amb la mort del primer el desembre de 1870, Amadeu I d'Espanya va perdre un dels únics suports amb els quals comptava. Als republicans tampoc els va agradar el nou cap d'estat, i per això, en les eleccions de març de 1871, carlins i republicans van fer una coalició "antinatura" amb l'objectiu comú d'enderrocar la monarquia amadeuista. Aquesta unió va comptar amb les crítiques de membres d'ambdós bàndols. En principi, segons el pacte, s'havia de presentar com a candidat el representant de l'opció que tenia més possibilitats de guanyar en cada circumscripció. Però sovint, els seguidors de l'opció minoritària obstruïen la campanya oficial de la coalició. Malgrat tot, els carlins van obtenir 14 diputats a Catalunya i en el total de l'estat 51, els millors resultats mai obtinguts. Al 3 d'abril de 1872 van repetir coalició, però aquesta vegada al pacte també s'hi van afegir radicals i alfonsins. La representació aconseguida va ser molt inferior a la dels últims comicis (a Catalunya només es van aconseguir 6 diputats i en tot l'estat 36)[49]. Però aquests resultats ja no importaven. Des de principis de 1872 l'evolució política general i la dinàmica interna carlina van portar el partit cap a una situació d'allunyament respecte a les polítiques legalistes. A més, ja feia anys que s'estava preparant

Fig. 16: Retrat d'Amadeu de Savoia realitzat per Carlos Luis de Ribera y Fieve.

[47] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 72]
[48] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 57]
[49] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 81]

l'alçament armat. Després d'anys d'activitat parlamentària i propagandística, els sectors probel·licistes havien guanyat terreny. Al cap i a la fi, la via política era secundària i la militar era la principal. Un article de la publicació carlina *Lo Mestre Titas* mostra això: "Prou n'hi ha de paraulas. Massa se'n ha perdut de temps. Sino que se'ns diga ¿quin nap n'haven arrancat de tants folletos, de tants discursos, de tants periódichs?"[50]. Aquell mateix mes, la guerra esclataria.

En resum, gràcies a les polítiques del Sexenni Revolucionari, el carlisme va trobar prou motius per iniciar un aixecament i per seduir individus cap al seu moviment, provocant una forta embranzida del partit carlí i el seu nombre de votants. La nova militància es va veure atreta al carlisme sobretot per la seva defensa de la religió davant la tasca laïcitzant del Sexenni, aglomerant a les seves files catòlics que abans no havien estat carlins. Per últim, tot i que es va intentar la via política, al final es va imposar la via militar per aconseguir l'objectiu del carlisme: proclamar Carles VII com a nou rei d'Espanya.

[50] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 62]

2.3. DESENVOLUPAMENT DE LA GUERRA A CATALUNYA

A continuació es narrarà el desenvolupament de la Tercera Guerra Carlina a Catalunya a través dels fets bèl·lics i polítics més destacats, sense entrar en detalls que seran descrits més endavant.

Primer de tot cal remarcar que tot i que la Tercera Guerra Carlina va durar des de 1872 a 1876 al País Basc i al Maestrat, a Catalunya el conflicte va ser més curt, amb una durada de 3 anys i 8 mesos (de l'abril de 1872 a novembre de 1875). Aquests anys es poden dividir en quatre etapes que corresponen als subapartats següents:

2.3.1. REGNAT D'AMADEU I

Aquesta primera etapa s'inicia a principis d'abril de 1872 i acaba entre gener i febrer de 1873. És l'etapa que marca el pas de la formació de partides fins a l'entrada d'Alfons Carles de Borbó, germà de Carles VII, com a general en cap de Catalunya i la proclamació de la Primera República Espanyola.

Encara amb els dubtes fruit de les últimes conspiracions fallides i amb poca coordinació, Carles VII va fixar el 21 d'abril de 1872 com a data de l'inici de la revolta. Però a Catalunya la guerra va començar abans, ja que el 7 d'abril de 1872 el capitost Joan Castells va iniciar precipitadament la revolta a Gràcia amb 70 homes. En principi, aquesta acció hauria d'haver estat un pronunciament militar que hauria ocupat Barcelona per declarar Carles VII com a rei. Però en comptes d'això va ser un alçament aïllat i esbojarrat, mostra d'un ritme conspiratiu propi a Catalunya i diferent del de la resta de l'estat[51].

Les setmanes següents a aquest cop frustrat de Castells, es van formar petites partides arreu de Catalunya, sobretot a les comarques de Girona i Barcelona. A més, l'estructura política carlista es va començar a desintegrar. Els membres de les juntes, casinos i simpatitzants en general van ser empresonats i es van suspendre publicacions carlistes. Tot i així, això no va impedir que a partir del 21 d'abril les partides comencessin l'aixecament definitiu (a Catalunya es van alçar uns 2000 o 3000 voluntaris). La dinàmica dels aixecaments va ser diferent segons el grau d'organització, l'armament, la capacitat financera i la presència de cabdills reconeguts que poguessin actuar com a líders. En aquest sentit, la província de Girona va ser la millor preparada, seguida de la de Barcelona i Tarragona i Lleida en el darrer lloc (el problema principal d'aquesta última província va ser la falta d'armes). Les primeres partides estaven formades per joves catòlics amb ànsies de començar una croada a favor de la religió, i van ser engrossides amb els joves que refusaven les quintes i carlins que tornaven de l'exili. Aquestes partides es van organitzar segons cada província, i Alfons Carles de Borbó, germà de Carles

[51] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.,* [pàg. 62]

VII, va ser nomenat general en cap de Catalunya, tot i que no entraria al Principat fins a inicis de l'any 1873[52].

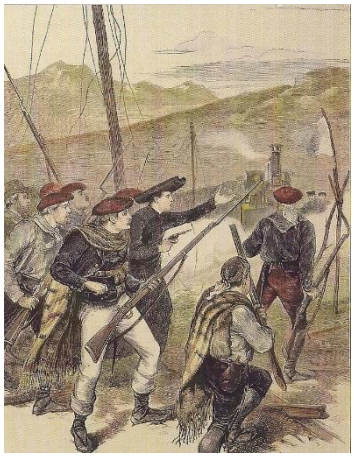

Fig. 17: Il·lustració de la revista The Graphic on es mostra un assalt carlí al tren.

El 2 de maig, Carles VII va creuar la frontera francesa de Navarra, acabant d'oficialitzar l'aixecament. Tot i així, el 4 de maig va ser sorprès per una columna liberal i va ser obligat a tornar a França. Això, més la firma del Conveni d'Amorebieta per part dels generals carlins i liberals per finalitzar, momentàniament, la rebel·lió al País Basc i Navarra, va aturar l'aixecament i es va posposar fins al 18 de desembre[53]. Però això no va suposar l'aturament de les partides catalanes, que es van dedicar a tallar telègrafs i atacar instal·lacions del ferrocarril per fer més difícil la comunicació de l'exèrcit governamental[54]. La majoria d'accions que es van produir entre l'abril i l'agost de 1872 es van desenvolupar en el terreny i l'hora més favorables als carlins. Les partides van seguir un sistema de guerrilles consistents en evitar el xoc amb columnes liberals, però si això no era possible, es buscava topar de manera que afavorís la posterior dispersió de la partida per reunir-se hores després en un lloc acordat. A partir del setembre i fins al febrer de 1873, el nombre de partides es va incrementar i va créixer l'atreviment en els combats[55].

Un exemple d'aquest atreviment creixent va ser l'intent del cabdill Francesc Savalls, destacat durant tota la guerra, de prendre Puigcerdà a finals de setembre de 1872. Savalls estava acampat a la Vall de Bianya (Garrotxa) quan li va arribar una missiva del governador militar de Puigcerdà que li comunicava la rendició de la ciutat. El carlí no es va fer esperar i, combatent contra qualsevol columna liberal que se li interposés pel camí, va arribar a la vila de Puigcerdà, tradicionalment liberal. Un cop allà, es va trobar amb l'oposició de la població. Després d'un dia de setge, els carlins van veure com els encerclava l'exèrcit liberal. Miraculosament, els carlins es van poder escapar[56].

2.3.2. INICI DE LA PRIMERA REPÚBLICA ESPANYOLA

La segona etapa del conflicte se situa entre els mesos de febrer de 1873, moment en què es va proclamar la Primera República Espanyola, i el gener de 1874 amb la instauració de la dictadura de Serrano.

[52] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 74 - 96]
[53] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 120]
[54] *En guàrdia! Capítol 173*. Catalunya Ràdio, Direcció i realització: Enric Calpena. Assessorament històric: Oriol Junqueras. Guió: Arnau Monràs . 9/9/2007
[55] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 120]
[56] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 23 – 25]

El 10 de febrer de 1873, Amadeu I de Savoia va presentar la seva abdicació del tron d'Espanya, motivada pels múltiples conflictes que vivia en aquell temps l'estat espanyol (a part de la Tercera Guerra Carlina, a Cuba havia començat la Guerra dels Deu Anys (1868 – 1878)), la falta de confiança per part dels partits polítics i la creixent presència de republicans en contra de la monarquia. Reunides les Corts l'endemà de l'abdicació, es va proclamar la Primera República Espanyola, de caràcter federal.

Fig. 18: Dibuix al·legòric de "La Flaca" on la República li demana a Estanislao Figueras que acabi amb el "monstre" del carlisme.

Aquesta primera república, que va durar quasi dos anys, va estar caracteritzada per una gran inestabilitat política. En l'interior del republicanisme es van enfrontar dues tendències, els republicans federalistes i els unitaris. Un clar exemple d'aquesta inestabilitat i enfrontament va ser que en els primers onze mesos es van succeir quatre presidents diferents (els federalistes Estanislao Figueras i Francesc Pi i Margall primer i els unitaris Nicolás Salmerón i Emilio Castelar després). Durant el govern federal va ser impossible posar en vigor una constitució redactada el 1873 que preveia 15 estats federals que formarien Espanya i una rebel·lió cantonal que es va afegir a la Tercera Guerra Carlina i a la Guerra dels Deu Anys. Aquesta insurrecció cantonal, produïda entre juliol de 1873 i gener de 1874, es va basar en la proclamació com a repúbliques (o cantons) de regions, ciutats i comarques d'arreu d'Espanya (sobretot al País Valencià i a Andalusia) davant la instauració del model de República Federal. Els últims mesos de República van ser presidits pel general Francisco Serrano, que va marginar als republicans federalistes del seu govern i va imposar una dictadura[57].

Amb l'arribada de la Primera República, molts monàrquics isabelins i individus esgarrifats davant la deriva cantonalista van engrossir encara més les files carlistes[58]. A més, amb l'arribada d'Alfons Carles i davant les possibilitats de guanyar a la inestable república, l'exèrcit carlí es va organitzar. Dins l'exèrcit governamental va augmentar el nombre de pròfugs en arribar les quintes i de recelosos a la nova república (la capitania general de Catalunya va canviar de mans set vegades). Aquesta etapa va tenir dues característiques principals: els canvis produïts arran de l'entrada d'Alfons Carles a Catalunya i les nombroses victòries aconseguides.

Alfons Carles de Borbó i la seva dona, Maria de les Neus de Bragança, van arribar a Catalunya l'1 de gener de 1873. El seu objectiu més immediat va ser reunir-se amb els caps de les quatre províncies de Catalunya per tal d'acordar una nova i millor organització per l'estructura de

[57] VV.AA.: *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Barcelona, Edicions Mina, 2006.
[58] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 125]

l'exèrcit carlí de Catalunya. Que això no s'arribés a complir perquè aquests caps no es van presentar ja dóna una pista de com va ser l'estada del germà del pretendent a Catalunya, en la qual va ser perseguit constantment per les forces republicanes. Es va enemistar profundament amb Francesc Savalls i en el si del carlisme hi va haver una divisió entre aquells que confiaven en el lideratge dels cabdills i els favorables a militars més preparats. Amb tot, el carlisme va arribar a uns nivells més o menys bons d'organització durant aquesta fase i gràcies a això va aconseguir un bon grapat de victòries[59].

Per exemple, l'exèrcit carlí va ocupar la ciutat de Ripoll el 22 d'abril de 1873 i la va mantenir fins ben entrat el 1875[60]; va prendre la població d'Alpens (Osona)[61] i va bloquejar Vic al juliol del mateix any[62]. Però la victòria més important dels carlins en aquesta fase va ser la presa de Berga el 27 de març. La capital del Berguedà, seu del govern carlista de Catalunya en els últims anys de la Primera Guerra Carlina, volia ser presa pel seu caràcter simbòlic, i per ser la capital d'una comarca amb ampli suport al moviment. Les tropes d'Alfons Carles i de Francesc Savalls havien intentat vàries vegades l'ocupació de la vila, aconseguint-ho en l'acció del 27 de març de 1873 (on van morir afusellats 60 "Voluntarios de la Libertad"). Sense capacitat per ocupar Berga de forma permanent, aquell mateix dia la ciutat va ser abandonada pels carlistes, que no obstant es van apuntar un triomf amb repercussió propagandística[63].

Tan sonada va ser la victòria a Berga com la derrota que van patir els carlistes durant el setge de Puigcerdà del 10 d'abril de 1873. Aquest dia, uns 1200 soldats carlins (voluntaris d'en Savalls, la Companyia de Guies d'Alfons Carles i un batalló de zuaus) es van dividir en tres columnes per envoltar la muralla de la ciutat. Els carlins es van llançar a l'atac, xocant amb els liberals, menors en número però que van aguantar l'atac. Davant la ferma defensa, els carlins van optar per concentrar l'atac en punts concrets, però no van poder penetrar per la muralla. Indignats pel fracàs, els carlins van destruir i cremar els tallers i cases situats a fora vila, a més de cremar l'anomenada porta de la Vila o d'Espanya de la muralla, tot i que no va cedir. Davant les notícies del setge de Puigcerdà, el coronel governamental Josep Cabrinetty i la seva columna, que es trobaven a Olot, van adreçar-s'hi per socórrer els liberals. La presència de Cabrinetty va ajudar que els carlins abandonessin Puigcerdà l'11 amb nou morts i deu ferits liberals i nombre desconegut de baixes carlines (segurament va ser força elevat)[64].

[59] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. op. cit., [pàg. 151]
[60] Mirar apartat 3.3.1 per la descripció de la presa.
[61] Mirar biografia de Josep Cabrinetty a l'apartat 2.4.2.3.
[62] SOLÀ I MORETA, Fortià. *Història de Torelló (volum II)*. Barcelona, Gráficas Marina, 1948. [pàg. 403]
[63] FELIPÓ, Ramon. "La tercera guerra Carlina a Berga, l'afusellament de 60 republicans". *L'Erol. Núm. 66.* Berga, 2000, pàgines 39 – 45.
[64] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 29 – 38]

2.3.3. GOVERN DE FRANCISCO SERRANO

Amb aquesta tercera fase del conflicte, el carlisme va assolir el màxim auge. Va ser el temps amb que va comptar amb més combatents (12000) i amb el qual va aconseguir un control territorial més ample, a més de millorar la seva organització administrativa amb la creació de la Diputació. Un exemple d'aquest moment de màxim esplendor del carlisme català és el testimoni de Marià Vayreda, que va afirmar que "des de la Jonquera fins a l'Ebre un simpatitzant conegut pot anar-hi sol i desarmat"[65].

Fig. 19: Diputats espanyols abandonant els seus escons durant el cop d'estat de Pavía.

L'inici d'aquest període de la guerra, que va durar tot el 1874, va ser paral·lel al cop d'estat del general Manuel Pavía del 3 de gener de 1874, dut a terme per impedir la formació d'un govern republicà federal. El dia abans, les Corts s'havien reunit a la tarda. Emilio Castelar, president del govern en aquell moment, va informar de l'existència de grans dificultats en tots els racons d'Espanya, generades principalment pel desconcert i la perillosa derivació del federalisme republicà, a un cantonalisme absurd i calamitós. Se succeïren els informes i els discursos, fins que finalment es realitzaren dues propostes, una de suport i una altra de censura al govern de Castelar. A les cinc del matí, catorze hores després de l'inici de la sessió, es va votar, i Emilio Castelar va obtenir un resultat advers. Immediatament el president del govern va presentar la seva dimissió i va sol·licitar que no s'aixequés el ple fins que es constituís un nou govern. Després d'un breu descans, la sessió es va reprendre a les set del matí del dia 3 de gener. Abans del començament de les votacions per elegir nou president de l'executiu entre les dues opcions proposades (Castelar i el republicà federal Eduardo Palanca), el president del Congrés, Nicolás Salmerón, va anunciar que havia rebut una "ordre" del capità general de Madrid, el general Manuel Pavía, perquè es desallotgés el Congrés immediatament, enviant a les Corts dues companyies d'infanteria, una bateria de muntanya i dues companyies de la guàrdia civil. Els diputats s'exaltaren i van demanar armes per defensar-se. Van destituir al general Pavía dels seus càrrecs i s'animaren a romandre fins a la mort al seu escó de diputat per tal de defensar la República Federal. Aquesta actitud va canviar de seguida que els guàrdies civils van entrar a l'edifici per materialitzar l'ordre de Pavía. Se sentiren els primers trets i els diputats van deixar els seus escons a córrer cuita, fins i tot, fugint per les finestres. El saló de sessions, l'hemicicle del Congrés dels Diputats, va quedar desert a l'acte. Emprant la força, el general Pavía (que va romandre en tot moment al seu despatx) va dissoldre de facto les Corts

[65] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 81]

Constituents i amb això va posar fi a la República Federal, donant pas a una República Unitària sota la dictadura del general Francisco Serrano[66]. Amb la fi d'aquesta dictadura es va acabar també la tercera fase de la guerra.

Durant aquesta fase, el bàndol governamental va optar per reorganitzar l'exèrcit per fer-lo més eficaç i destinar com més tropes millor a les operacions a camp obert. Calia passar d'una situació defensiva a ofensiva. Per fer front al creixent domini del carlisme armat català, els capitans generals liberals van donar una direcció més unitària i activa a les operacions, cohesionant forces regulars amb les de voluntaris. És a dir, subordinar a la Capitania els cossos de voluntaris[67].

El carlisme, a través de les petites partides, va imposar el seu domini sobre el territori imposant una administració paral·lela a l'oficial. Es va crear la Diputació, rondes locals, un sometent carlí i un cos de mossos d'esquadra carlí. És per això que l'exèrcit liberal va tenir com a objectiu principal liquidar tot rastre d'aquesta administració carlista. Això, sumat a les dificultats internes entre els cabdills catalans i Alfons Carles (que volia fusionar l'exèrcit del Centre (València i Aragó) amb el de Catalunya però davant la negativa va marxar de Catalunya al juliol) van provocar que al final de 1874 el carlisme comencés a donar símptomes de feblesa. Amb la marxa d'Alfons Carles va aparèixer una desorientació en el lideratge català i les faccions van entrar en declivi. Per tant, a l'hivern de 1874, l'exèrcit liberal es va trobar amb una situació immillorable. Havien de lluitar contra unes faccions sense una direcció definida, amb pocs recursos i atrapades a la muntanya[68].

Tot i aquest declivi final, el 1874 va ser un any de victòries pels carlins. Aquest èxit es veu reflectit en la presa de tres localitats molt importants: Vic, Olot i La Seu d'Urgell.

El 8 de gener de 1874, Rafael Tristany, que llavors ostentava la comandància de les forces de Catalunya, i amb l'ajuda de batallons d'altres cabdills van decidir prendre la ciutat de Vic. Els carlins van aconseguir endinsar-se dins de la capital osonenca, on les barricades construïdes pels liberals no eren oposició. Les escaramusses pel domini de la ciutat van durar fins al dia 10, quan el bàndol governamental va refusar parlamentar amb l'enemic al crit de "Si hem de morir, morirem matant!". Tot i així, els carlins van guanyar i tots els liberals que van intentar fugir van ser afusellats. En els dos dies que durà el combat hi va haver més de 300 morts entre els dos bàndols. La victòria carlista, però, va suposar un èxit molt important i una injecció de moral, a més de que va suposar l'apropiació de peces d'artilleria, armes i cavalls liberals. Els carlins també van enderrocar les fortificacions, van cremar la presó, el jutjat i el teatre i van imposar

[66] VV.AA.: *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Barcelona, Edicions Mina, 2006.
[67] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. op. cit., [pàg. 185 – 187]
[68] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. op. cit., [pàg. 187 i 212]

una contribució de 50000 duros als vigatans. Amb tot, a finals de 1874 les tropes governamentals van tornar a prendre Vic[69].

Va ser el mateix Tristany amb l'ajuda de Savalls i Jeroni Galceran que va prendre Olot al 15 de març de 1874. La capital de la Garrotxa era assetjada des del desembre de 1873, i després d'ocupar Vic els carlins es van posar com a objectiu prendre aquesta ciutat. Sabedor d'això el general liberal Ramon Nouvillas va formar una columna de 3000 homes d'infanteria, cavalleria i artilleria per auxiliar Olot i alliberar-la del setge a la qual es van afegir 120 "Voluntarios de la Libertad" de Tortellà. Quan aquesta columna es trobava a la serra del Toix en direcció Olot, va ser sorpresa per una emboscada de Savalls, iniciant la batalla del Toix. Els liberals es van veure sorpresos per un foc enemic molt intens. Quan l'alcalde d'Olot va saber el que estava succeint, va sortir de la ciutat amb 200 voluntaris per afegir-se a la lluita, però es va trobar amb una gran quantitat de carlins i va haver de tornar a la ciutat. La batalla del Toix va durar fins a la nit, moment en què els liberals es van rendir. Alguns soldats van poder fugir cap a França o van poder arribar a Olot. En la batalla van morir 200 soldats i els carlins van apoderar-se de 4 canons, 150 cavalls, 2000 fusells i munició i van acabar fent 1800 presoners. Els "Voluntarios de la Libertad" de Tortellà van ser afusellats prop de Besalú i enterrats en una fossa comuna a Montagut. Amb la victòria carlina a Toix, Olot va capitular i els carlins van entrar a la ciutat sense resistència. A partir d'aquell moment, Olot va ser la capital carlina de Catalunya fins al març de 1875 i allà s'hi van restablir els furs catalans l'1 d'octubre de 1874[70].

Per acabar, la darrera victòria important del carlisme el 1874 va ser la presa de La Seu d'Urgell a mitjan agost de 1874. La Seu d'Urgell es trobava protegida a l'empara del castell, la ciutadella i la torre de Solsona, amb la població de Castellciutat al mig de les dues. Durant la seva història s'havia mantingut sempre fidel al govern establert, mostrant-se irreductible davant de qualsevol intent d'ocupació. Però a primers d'agost de 1874, al brigadier carlí Francesc Tristany se li va ocórrer la manera de prendre la ciutat. L'estratègia consistia a assaltar la ciutadella el dia 16 d'agost, coincidint amb les celebracions de la Mare de Déu de l'Assumpció, moment en ben podia ser que la vigilància fos més feble. El 13 d'agost un grup de 200 homes es va començar a dirigir cap a La Seu, arribant-hi el dia 15. Cap al migdia del dia 16, la meitat de la guarnició de la ciutadella va ser autoritzada a participar de la festa. Amb poc temps, els carlins van aconseguir ocupar tot el recinte i van emprendre l'atac al castell que permetria dominar La Seu. Atacant amb els propis canons liberals van aconseguir que els liberals fugissin, ocupant d'aquesta manera la vila. Arran d'aquesta victòria, fruit del factor sorpresa i l'astúcia, els carlins

[69] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 41 – 45]
[70] GRAU, Jaume. *Carlinades: el "Far West" a la catalana*. Valls, Cossetània Edicions, 2007. [pàg. 98]

van aconseguir 48 peces d'artilleria i gran quantitat de munició. A més, es van veure en cor d'ocupar Puigcerdà, cosa que van intentar sense èxit a finals d'agost[71].

2.3.4. INICI DE LA RESTAURACIÓ BORBÒNICA

La darrera fase de la guerra té lloc durant el 1875, en el nou context creat amb la Restauració Borbònica (1874 – 1931) en la persona d'Alfons XII i la política seguida pel capità general de Catalunya, Arsenio Martínez Campos.

La destrucció dels ideals de la Primera República durant la dictadura de Serrano va provocar que s'obrís el camí cap a una restauració del poder en mans dels reis Borbons. El 25 de juny de 1870, l'exiliada Isabel II havia abdicat a favor del seu fill Alfons XII, que l'1 de desembre de 1872 ja feia públic el Manifest de Sandhurst on es presentava als espanyols com un rei catòlic, espanyol, constitucionalista, liberal i desitjós de servir a la nació. Aquestes ànsies de governar del jove Borbó es van veure materialitzades el 29 de desembre de 1874, quan el general Arsenio Martínez Campos, juntament amb polítics partidaris d'Alfons XII o alfonsins, va fer un *pronunciamiento* a Sagunt a favor del fill d'Isabel II. Bona part dels militars espanyols van unir-se al *pronunciamiento*, entre ells el capità general de Madrid, Francisco Primo de Rivera. Aquest general va ser l'encarregat de constituir un govern provisional el 31 de desembre de 1874 dirigit per Antonio Cánovas del Castillo, ja que el govern de Serrano es va oposar al *pronunciamiento*. Aquest nou govern va decretar la restauració de la monarquia en la figura d'Alfons XII, posant fi a la Primera República Espanyola i al Sexenni Revolucionari i iniciant l'etapa de la Restauració Borbònica, que duraria fins a 1931 amb la declaració de la Segona República Espanyola[72].

Fig. 20: Fotografia d'un jove Alfons XII.

Arran de la coronació d'Alfons XII, els soldats del bàndol governamental van ser anomenats alfonsins, a més de liberals.

La Restauració Borbònica va contribuir paral·lelament al desgast i debilitament dels carlistes. Quan Alfons XII va arribar a Madrid el 14 de gener de 1875, la noblesa, que majoritàriament havia estat conspirant en pro de la monarquia, va aclamar eufòricament la restauració de la dinastia borbònica. La població espanyola, encara que podria haver sentit alguna simpatia per Carles VII, va veure en el rei liberal l'arribada de la pau i la fi de tants mals i el desgavell

[71] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 55 – 61]
[72] VV.AA.: *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Barcelona, Edicions Mina, 2006.

provocats per la República. En l'exèrcit governamental es va restablir la disciplina i la moral perdudes durant l'experiment republicà. Però el cop més dur pel carlisme va ser l'aproximació de l'estat espanyol amb el Vaticà després dels anys laics del Sexenni; l'estat es reconciliava amb la religió. Finalment, alguns carlins van acceptar la figura del nou rei, com Ramon Cabrera, que per aquest motiu va ser privat de les seves medalles i reconeixements per part de Carles VII. Per tant, aquesta última fase de la guerra són mesos de crisi i de ràpida dissolució de les forces carlines de Catalunya[73].

Aquesta rapidesa en la dissolució de les forces carlines (sobretot es va produir entre el mes d'agost i octubre de 1875) va ser gràcies a diversos factors: en aquell moment el carlisme estava en una greu crisi de lideratge, organitzativa i financera i el poble ja estava cansat de la guerra i els impostos que derivaven d'ella. Per acabar-ho de rematar, la política d'Arsenio Martínez Campos, que va ser nomenat capità general de Catalunya l'exèrcit governamental, va suposar la fi de la guerra[74].

La crisi del lideratge i d'organització va venir després que marxés Alfons Carles. Tristany havia ocupat el càrrec de general en cap després de la partida del germà del pretendent, però a principis de 1875 el va substituir Antonio Lizárraga. Tristany no va voler assumir el paper de subordinat i va reclamar el seu lideratge. No obstant això, l'exèrcit carlí continuava sent un conglomerat de forces sota la conducció del sistema de cabdillatge. A més, el nombre de voluntaris, entre desertors i indultats, va disminuir als 10000 homes enfront dels 40000 de l'exèrcit governamental. La crisi financera del carlisme va venir per una mala gestió dels recursos que es tenien, provocant les queixes de molts combatents que no cobraven i una greu falta de munició[75].

Com a mesura desesperada, es va acordar permetre l'entrada de l'exèrcit carlí del Centre a Catalunya a l'estiu de 1875, però la falta de fons i d'organització van impedir una acció eficaç, la guerra ja estava pràcticament perduda a Catalunya[76].

A part de la problemàtica interna de l'exèrcit carlí, l'arribada de Martínez Campos va suposar la fi de la guerra a Catalunya. Una de les primeres accions que van suposar un trastorn important pel carlisme va ser la presa de la capital carlina, Olot, a la segona quinzena de març. Martínez Campos, que sabia que les forces carlines en aquells moments no estaven en condicions de

[73] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 135 – 136]
[74] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 217]
[75] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 218 – 220]
[76] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 236]

defensar ciutats, va pensar deixar una columna liberal per tal de bloquejar la ciutat i deixar-la sense auxili. La jugada va funcionar i la capital garrotxina va caure en mans dels liberals[77].

El mes de juliol, Francesc Savalls, que llavors era capità general de les forces de Catalunya, va intentar reanimar la tropa a través d'una acció simbòlica: intentar ocupar Puigcerdà, la ciutat que s'havia resistit durant tota la guerra. Però un altre cop, la capital cerdana va resistir i les tropes carlines van emprendre la fugida cap a l'últim féu del carlisme català: La Seu d'Urgell[78].

Martínez Campos, sabedor de la importància de La Seu, des que va ser nomenat capità general de Catalunya que s'havia marcat dos objectius: ocupar aquesta vila i Olot. Després de la presa relativament fàcil d'aquesta última, era el torn de La Seu. Els preparatius per ocupar aquesta població van començar el 19 de juliol de 1875, quan Martínez Campos es trobava a Puigcerdà. Va manar que li enviessin canons, projectils, munició, material sanitari, artilleria i 30000 racions d'ordi pels cavalls des de Barcelona, a més de dos canons de muntanya, pólvora, dinamita, mules i 20000 rals. També va manar a una companyia d'enginyers que adobés el malmès camí que hi havia fins a La Seu d'Urgell. Els carlins ja s'ensumaven les intencions dels liberals, de manera que van enderrocar tots els ponts i van construir un fossat a les immediacions de La Seu. El 22 de juliol el setge va començar amb 6000 soldats liberals. El 27 els liberals van entrar dins de la població, però això no va suposar l'èxit encara. Els carlins encara ocupaven la ciutadella, el castell i la torre de Solsona pròximes a La Seu. Després de dies d'escaramusses, els carlins van rendir-se el 26 d'agost. El resultat d'aquesta llarga ocupació va ser de 220 morts i 108 ferits del bàndol carlí i 28 morts i 160 ferits del bàndol liberal[79].

La presa de La Seu per part dels liberals va ser un fort cop pel carlisme català, que a finals d'octubre de 1875 es trobava acorralat a les comarques del nord de Barcelona i en zones de Girona i Lleida. Martínez Campos va emprendre una acció per ocupar totes les poblacions d'aquestes zones, amb èxit. L'exèrcit carlí estava en una situació desesperada[80].

Però Martínez Campos no només es va dedicar a ocupar poblacions sota domini carlí. Per tal de reduir el nombre de combatents va oferir indults als carlins que s'entreguessin. Finalment i per pacificar Catalunya, el 18 de novembre va manar un aixecament general del sometent a tots els pobles del Principat per tal d'agafar els carlins que encara no s'haguessin rendit. El sometent va durar un dia, i el 19 d'octubre la guerra es va donar per acabada a Catalunya (tot i així, fins ben entrat el 1876 encara es trobava la presència de carlins per les muntanyes)[81].

[77] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. op. cit., [pàg. 220]
[78] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 106]
[79] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 111 – 117]
[80] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 123]
[81] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 127]

El conflicte havia acabat a Catalunya però a finals de 1875 les àrees del País Basc i Navarra encara estaven sota domini dels carlistes, pressionats i perseguits per unes tropes liberals més fortes i ordenades que mai. A partir de 1876 els últims carlins ja es sentien derrotats. El 27 de febrer Carles VII, que s'havia passat tota la guerra al nord d'Espanya, va creuar la frontera francesa, finalitzant la guerra a tot l'estat espanyol[82].

Per acabar, esmentarem el cost humà de la guerra a Catalunya. Aproximadament, el total de carlins morts van ser més de 3000, enfront dels més de 2000 dels liberals. Pel que fa als ferits, en trobem uns 4500 al bàndol carlí i uns 5000 al bàndol liberal. Per tant i en total, més de 5000 morts i prop de 10000 ferits. Les comarques amb més mortalitat van ser la Garrotxa, el Berguedà i Osona[83].

[82] DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *op. cit.*, [pàg. 136 – 139]
[83] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. op. cit., [pàg. 516 – 517] [mirar pàgina XVII de l'annex]

2.4. BÀNDOLS DE LA GUERRA

2.4.1. BÀNDOL CARLISTA

2.4.1.1. ORGANITZACIÓ I ARMAMENT

En els primers compassos de la guerra a la major part de Catalunya es van aixecar petites partides, que van ser les que mantingueren viva la revolta. Aquestes partides van ser aixecades per capitostos locals coneguts per la seva participació en les revoltes anteriors, amb prestigi militar a la zona i amb vincles clientelars amb els homes que els seguien. Això provocava una situació d'improvisació i descoordinació que va impedir que el 30 de desembre de 1872 s'aixequés un sometent general carlí. A més, en aquells moments hi havia falta de diners, desconfiança mútua entre caps i envers els oficials de l'exèrcit acabats d'incorporar, absència d'un cap superior i temor a una guerra llarga. La tropa carlista era la suma de partides i batallons, els caps dels quals s'atribuïen una autoritat quasi absoluta i independent respecte als seus superiors, mentre les picabaralles entre ells, com les protagonitzades per Castells, Savalls i Tristany, eren contínues. Els caps van ser prou imaginatius i amb suficient empenta per dur a terme accions arriscades, però no tenien prou infraestructures per a garantir la continuïtat dels triomfs. Només Berga, Olot, Vic i La Seu d'Urgell van ser mantingudes durant períodes llargs sota control carlí[84].

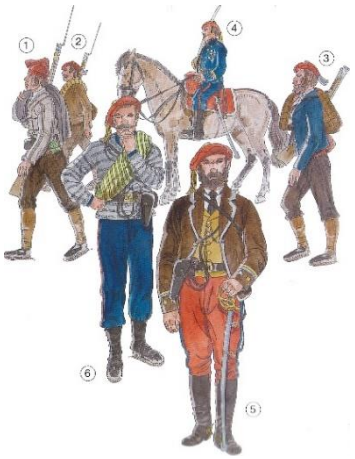

Fig. 21: La figura 1 representa un soldat en el moment de l'aixecament, la 2 un soldat del 1r Batalló de Girona, la 3 un trabucaire del 1r Batalló de Barcelona, la 4 un comandant de batalló i la 6 un tinent d'una companyia del Batalló de Girona.

En aquest primer període Rafael Tristany va ser el comandant general de l'exèrcit de Catalunya (sota el cap general, Alfons Carles) que s'organitzà sobre la base d'una estructura de comandàncies de caràcter provincial (és a dir, l'exèrcit es dividia en forces de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona), amb el contrapès d'una junta civil a Barcelona. El 1873, però, es trobava una creixent divisió en l'interior del carlisme entre aquells que eren favorables al manteniment d'aquest sistema de partides i aquells que volien transformar-les en un exèrcit regular. Aquests últims van agafar força sobretot amb l'arribada d'Alfons Carles de Borbó com a general en cap de Catalunya el 1873. Alfons Carles creia que amb el sistema de partides els comandants tenien massa autonomia en les decisions i per això va voler construir una estructura militar segons criteris acadèmics i professionals. A més, volia enviar els combatents catalans a lluitar a la resta d'Espanya (cosa que no va agradar gens i que no va avançar). Tot i així, aquest

[84] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 74 – 75]

projecte, amb els seus avenços i dificultats, va portar finalment a un model híbrid, meitat exèrcit de partides, meitat exèrcit regular[85].

El principal problema que va trobar Alfons Carles per implantar totalment el seu sistema ordenancista va ser l'oposició dels cabdills catalans, sobretot de Savalls i Huguet, que quasi mai van acatar les ordres de l'infant borbònic. A tals nivells va arribar la desobediència d'aquests dos que van arribar a ser destituïts dels seus càrrecs, provocant que els seus soldats es neguessin a lluitar sense ells. Les temptatives de reorganització es veien estroncades per l'individualisme dels caps de partida i la seva desconeixença de la tàctica militar, que es traduïa en accions anàrquiques. Alfons Carles va arribar a fer aquestes declaracions:

> *"*(Savalls) *ha revolucionado de tal modo sus tropas de Gerona, que no sé si acabaremos a tiros entre nosotros, pues no quieren obedecerme, ni seguirme a ninguna parte. En fin, la província de Gerona es como si no existiese para la Causa, y hasta mucho peor, pues es de gran estorbo para el triunfo y para todas nuestras operaciones. "*[86]

Alfons Carles va marxar de Catalunya el 1874 per no poder fer complir la seva ordenança militar i va passar a comandar l'exèrcit del Centre d'Espanya. Tot i així, el seu model va fer que l'exèrcit quedés estabilitzat en dues divisions: la 1a de Barcelona i Girona i la 2a de Lleida i Tarragona. Cada divisió comptava amb cossos d'infanteria, cavalleria, artilleria, enginyers, sanitaris i intendència dividits en diferents brigades[87]. De la presència de l'infant a Catalunya també en destaca l'aparició d'un estat major a Catalunya i l'arribada del batalló de zuaus pontificis. Aquest batalló havia adoptat aquest nom manllevant-lo del cos de zuaus pontificis creat el 1860 i dissolt el 1871, en defensa dels dominis del Papa. No es pot veure, per tant, com una continuació d'aquell tot i estar format per antics membres del cos[88].

A partir d'Alfons Carles, diversos cabdills van ostentar el càrrec de la capitania general de Catalunya: Antonio Lizárraga (des del novembre de 1874 a març de 1875), Rafael Tristany (a març de 1875 i entre novembre de 1875 i febrer de 1876), Francesc Savalls (des de març a setembre de 1875) i Joan Castells (del setembre al novembre de 1875).

Gràcies als afanys d'Alfons Carles per organitzar els batallons i partides, durant bona part de la guerra va regir una estructuració dels comandaments, que es va complir més o menys, ja que la tònica general va ser que les partides feien la guerra per elles mateixes, obeint només les ordres del seu cabdill:

[85] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran.. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004. [pàg. 167]
[86] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 182]
[87] HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. *Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans*. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014. [pàg. 384]
[88] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2002. [pàg. 84]

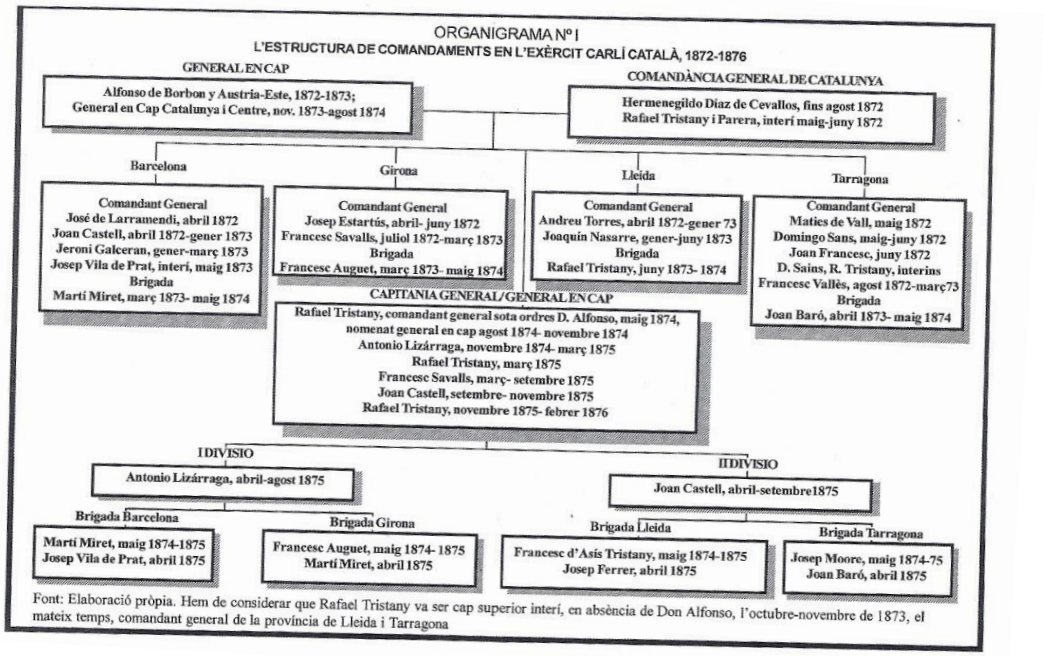

Font: Elaboració pròpia. Hem de considerar que Rafael Tristany va ser cap superior interí, en absència de Don Alfonso, l'octubre-novembre de 1873, el mateix temps, comandant general de la província de Lleida i Tarragona

[89]

Fig. 22: Representació d'un cos d'infanteria, principal força de xoc de l'exèrcit carlí.

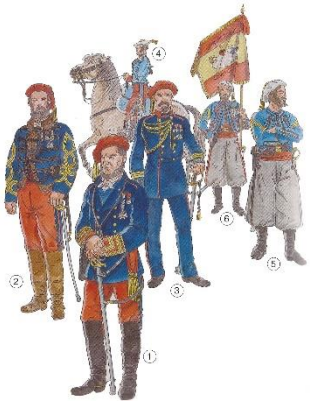

Fig. 24: Escorta d'Alfons Carles (figura 2) amb un general de la 1a Divisió (figura 1), un coronel cap de brigada (figura 3), un genet (figura 4) i dos zuaus (figures 5 i 6).

Fig. 23: Representació d'un cos de cavalleria de l'exèrcit carlí.

Al final de la guerra la desorganització va ser absoluta. El 1875 diversos caps s'escaparen a França enmig de desfetes i la política de negociació i concessió d'indults per part de Martínez Campos ajudà a desmanegar les restes de l'exèrcit carlí[90].

Per resumir l'organització militar del carlisme en la darrera carlina, es podria posar una frase que va dir el periodista catalanista Pere Aldavert: "en aquestes campanyes hi he vist sempre lo

[89] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran.. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004. [pàg. 514]
[90] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 75]

mateix: una barreja de riligiositat y de feresa; una barreja de valor temerari y de desorganisació general"[91].

Tot i aquesta desorganització general, els carlins sempre van intentar organitzar-se i donar-se una estructura militar equiparable a altres exèrcits del moment. Van confiscar tot allò que van necessitar i van imposar càrregues i impostos. A més, es va voler crear un estat paral·lel durant la guerra i per això es van estructurar una sanitat i intendència militar, una duana, un dipòsit de veterans i acadèmies militars[92].

Per la Vall del Ges hi van actuar les forces de Girona i Barcelona i la 1a divisió de l'exèrcit.

Els voluntaris combatents de les tropes carlistes no van passar dels 12000. Eren, en la seva majoria, provinents de les comarques gironines, tot i que també hi havia una bona representació de les barcelonines i tarragonines. Eren sobretot de poblacions o zones rurals, tot i que 1 de cada 3 combatents provenia d'una ciutat o capital de comarca, per tant, veiem una bona representació del carlisme urbà. La majoria d'ells eren joves (més del 60% d'ells no passava dels 27 anys). Pel que fa a la situació sòcio-professional, com és d'esperar, una bona part eren o bé pagesos o propietaris rurals. Seguit d'aquestes professions i per ordre d'importància, trobem individus amb professions liberals (advocats, metges, periodistes, professionals de l'art, professors, estudiants...) i eclesiàstics. Després d'aquests trobem, en menys mesura, combatents mercantils, petits artesans, assalariats, empleats i diferents cossos policials i militars[93]. Per tant, es pot concloure que va ser un fenomen majoritàriament rural i jove.

Pel que fa a l'armament, l'exèrcit carlí va topar al començament de la guerra amb una falta quasi total d'armament, causada per la seva dependència de les armes que poguessin posseir els seus integrants o el que podien introduir des de l'estranger (sovint interceptat a la frontera). És per això que es troben algunes partides que durant tota la guerra van combatre o bé amb escopetes de caçar o amb anacrònics trabucs. Aquesta situació també va obligar a què els combatents carlins s'haguessin d'apropiar de l'armament de les tropes enemigues, tals com fusells Remington i Berdan o revòlvers Lefaucheux i Colt. Amb tot, comerciants urbans, alguns d'ells barcelonins, per identificació ideològica o per mera visió de negoci, van subministrar armes i medicaments a les tropes carlistes. Les rames que es van comprar eren sobretot de segona mà provinents de l'exèrcit francès[94]. A part d'armes de foc, els oficials de més alt rang de l'exèrcit carlí també disposaven de sabres.

[91] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 75]
[92] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 76]
[93] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004.[pàg. 454 – 458]
[94] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 74]

Ja que una base molt important de l'armament carlista era aquell apropiat de l'enemic, considerem el trabuc com a única arma pròpia de l'exèrcit carlí. Aquesta arma era com la metralladora actual. El seu estrèpit servia per espantar tant els propis com els aliens, dispersant i mantenint a distància un grup nombrós de persones. Això era molt útil pels carlins, ja que quasi sempre es veien superats en número per les tropes de l'exèrcit regular. El trabuc també estava pensat per la lluita cos a cos, a curta distància. Era una arma molt pràctica, ja que qualsevol cosa podia servir com a munició: bales esfèriques, ceràmica, vidre, pedres... qualsevol d'aquests materials es dispersava quan sortia del trabuc, provocant un afecte similar a la de les escopetes retallades, que podia matar o malferir a quatre o cinc persones que es trobessin a menys de 10 metres. Finalment, el trabuc era una arma molt fàcil de carregar a cavall, per la seva forma d'embut, i era prou curta i lleugera per a maniobrar-la en moviment[95].

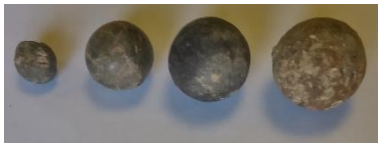

Fig. 26: Bales esfèriques de plom i de diferents calibres.

Fig. 25: Trabuc amb la distintiva forma cònica al final del canó.

2.3.1.2. FISCALITAT DE L'EXÈRCIT CARLÍ

El finançament de la guerra va ser un problema rellevant per l'exèrcit carlí durant tot el transcurs de la guerra. Calien diners per tot: per pagar als guies, als confidents, per comprar armes i munició, per pagar el vestuari; però sobretot per pagar als combatents i els subministraments que aportaven els pobles, com bagatges (és a dir, transports), oli, pinso i farratges pels cavalls... Gràcies a l'estudi de la fiscalitat que va fer Lluís Ferran Toledano en la seva obra *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872 – 1875*[96], s'ha pogut apreciar una evolució del finançament de l'exèrcit carlí durant el transcurs de la guerra, on es destaca l'intent (fallit) de crear una mena d'agència tributària carlina per provar de centralitzar tots els diners que s'obtenien.

En els anys anteriors a l'inici del conflicte, entre 1869 i 1872, la direcció carlina es va gastar els diners dels quals disposava en la compra d'armes i efectes de guerra. En aquells moments, els diners es van aconseguir gràcies a les donacions de propietaris benestants, de la noblesa carlina, dels parents de Carles VII i dels nuclis legitimistes i ultracatòlics europeus. Amb tot, les partides aixecades el 1872 van esgotar ràpidament les reserves i van haver de trobar noves formes de finançament. Tenien present que no havien de molestar els pobles amb crescudes contribucions

[95] *En guàrdia! Capítol 173*. Catalunya Ràdio, Direcció i realització: Enric Calpena. Assessorament històric: Oriol Junqueras. Guió: Arnau Monràs . 9/9/2007

[96] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 337 - 373]

per no causar tanta animadversió a la seva presència., tot i que en els pobles liberals, el rebuig al carlisme és directament proporcional al grau d'exigència impositiva.

Acabats els fons a l'estiu de 1872, les partides carlines van començar un conjunt de pràctiques encaminades a l'apropiació de béns de propietaris liberals i de confiscació de les quantitats recaptades pels funcionaris de l'estat. Això permetia que es poguessin sostenir durant un cert temps i alhora empitjoraven la recaptació de l'administració governamental. Les partides també van optar per segrestar a alcaldes, secretaris, regidors, fiscals, jutges, administradors de rendes i altres d'ideologia liberal a canvi de sumes de diners. A Catalunya es troben un total de 1400 segrestos, dels quals 67 eren alcaldes (el més proper a la Vall del Ges, l'alcalde de Roda de Ter). Aquesta mena d'actes, però, es feien sobretot en pobles o zones on el carlisme tenia un rebuig més gran.

Com ja s'ha dit més amunt, gran part dels diners dels carlins eren destinats a pagar els voluntaris combatents (tres quartes parts de la despesa se l'enduien batallons i cossos militars implicats en les operacions i la quarta part restant l'administració de la rereguarda). Els oficials cobraven 10 rals, mentre que un combatent carlí tenia un sou de 8 rals diaris (2 pessetes), tot i que això no vol dir que cobressin cada dia. Els tresorers de cada partida miraven d'aconseguir els diners pels sous dels voluntaris i l'organització la feia el mateix cap de les partides. Amb els vuit rals els combatents podien comprar menjar, beure, roba i espardenyes. Era de les millors pagues que hi havia en tot l'estat espanyol (a València, per exemple, era d'un ral només), i això explica, en part, perquè els combatents catalans no volguessin sortir del Principat. Però aquest sou tan elevat era un mal sistema de pagament, ja que l'efectiu mai superava els 10000 rals, provocant que sempre manqués els diners per mantenir els voluntaris. Maria de les Neus de Bragança recorda que sovint no hi havia prou per pagar i els cabdills es veien obligats a "dejarles ir (als voluntaris) por unos días a sus casas, hasta que se contaba otra vez con algo para darles"[97]. L'escassedat de recursos va ser una constant durant tota la guerra i quan no hi havia diners es provocaven motins i conflictes. Amb l'arribada d'Alfons Carles de Borbó, aquest va voler rebaixar el sou de vuit a sis rals, més reduït però que es podria entregar amb més regularitat. Però els combatents s'havien acostumat als vuit rals i ja no van voler canviar de sistema.

Fins que els recursos inicials van durar, als primers mesos de 1872, les partides van intentar no molestar els pobles amb impostos. Volien evitar crear una situació de doble contribució, és a dir, on les poblacions haguessin de pagar simultàniament impostos carlins i governamentals. Tot i així, a l'estiu de 1872, la situació econòmica va empitjorar i les partides van haver de dur a

[97] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874. Primera parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934. [pàg. 253]

terme mesures urgents. Els caps de partida van rebre l'ordre d'endur-se els impostos que els pobles pagaven al govern.

Per tal d'assegurar el bon funcionament de la recaptació dels impostos, es van nomenar delegats de l'administració militar, encarregats d'exigir els trimestres de contribució en els districtes respectius. Aquests negociarien les quantitats a aportar entre els caps de partida i el consistori i principals propietaris. Tot depenia de les peculiaritats polítiques i socials de cada població, de la intensitat de les resistències i de la violència utilitzada. El següent pas va ser fixar calendaris de la contribució i el percentatge a aplicar segons els apartats impositius de territorial (12% sobre riquesa territorial) i d'industrial (75% de l'última matrícula industrial aprovada) de cada localitat, a l'hivern de 1872 a 1873. Si una ciutat no volia contribuir, es procedia al seu bloqueig, és a dir, aturar l'entrada i sortida de mercaderies, acció que es podia fer amb relativa facilitat. Tot i així, cal esmentar que els impostos carlins eren lleugerament inferiors als governamentals.

Aquest sistema recaptatori es va refinar amb l'arribada dels infants. Es va constituir una intendència militar per dirigir la política administrativa i lliurar recursos per al funcionament de batallons. L'intendent general de Catalunya va ser el taradellenc Francesc Solà i Madrigeura. La seva primera mesura, a primavera de 1873, va ser enviar oficis a nuclis urbans, recordant la seva obligació amb la hisenda carlina, sota amenaça de bloqueig, pràctica que es va produir en quasi totes les ciutats catalanes menys Barcelona, Tarragona, Reus i Lleida.

El cobrament d'impostos va ser un camí ple de dificultats, i els ingressos extres sempre eren benvinguts. Destaquen, per exemple, les donacions duc de Mòdena, tiet d'Alfons Carles de Borbó, o d'altres parents com els prínceps alemanys de Löwenstein. Una altra font extra era la provinent de caixes de batallons liberals i les arques municipals de pobles que ocupaven per les armes els carlins.

Fig. 27: Segell amb la imatge de Carles VII.

El 1874 es va experimentar una millora en l'organització de l'exèrcit carlí, cosa que obligava a augmentar els ingressos. Francesc Solà va inventar un impost sobre correus, per tal que els liberals també paguessin. Les cartes haurien d'anar amb segells de Carles VII de 47 cèntims que es podrien comprar en estancs sota govern liberal i la correspondència que no en portés quedaria prohibida. Va tenir un cert èxit però les despeses continuaven augmentant. Per això Solà va crear múltiples mesures, com apujar els impostos a les poblacions, intentar, sense èxit, abaixar el sou dels combatents a sis rals, exigir una contribució a tots els propietaris que tinguessin béns a qualsevol lloc de Catalunya sota amenaça

de destruir-los, crear una "cédula de vecindad" de 2 o 12 rals segons si es vivia en un municipi ocupat per carlins o no i aplicable als caps de família i als majors de 16 anys... Totes aquestes imposicions de cobrament van escandalitzar a oficials i premsa liberal, que veien com els carlins exigien impostos amb total impunitat.

La gestió de Francesc Solà podria haver funcionat, però es va trobar amb molts problemes. Per exemple, i com és lògic, va comptar amb l'oposició de les poblacions, però també amb les dificultats internes dels cabdills, com la malversació de fons i la desorganització de batallons. El mateix Solà es queixava en una carta del comportament dificultós dels cabdills, poc partidaris de la centralització de qualsevol aspecte i amb els quals Solà va tenir una profunda enemistat:

> *"*[...] *se hace imposible toda medida de orden, porque cada gefe gobierna a su antojo, todo se hace sin introducción de la intendencia, impidiendo con sus amenazas e insultos la libertad de acción de los oficiales de administración que están en continuo peligro de ser víctimas de los mismos que se dicen defensores del Rey".*

A finals de 1874 l'administració carlina es trobava en una situació complicada. Cada vegada era més difícil pagar els vuit rals diaris i els ajuntaments reclamaven diners que havien avançat. La credibilitat de Francesc Solà anava decaient.

En aquest context es va tornar a instaurar la Diputació del General amb seu a Sant Joan de les Abadesses, com a part del retorn dels furs de Catalunya. Va ser una mera estratègia per recuperar terreny en un moment d'erosió sense retorn de la confiança que es tenia en la política administrativa carlina. Entre desembre de 1874 i març de 1875 la Diputació va voler millorar la imatge dels carlins atenent reclamacions econòmiques de pobles i particulars. Tot i així, la Intendència i la Diputació no van poder fer arribar més recursos a un exèrcit estancat en l'estructura guerrillera.

Fig. 28: Francesc Solà i Madriguera amb el seu fill, que llueix roba del cos de batalló de zuaus amb un "detente bala" cosit al pit.

Incapaç de centralitzar l'administració, les partides van tornar a les pràctiques tributàries tradicionals. Tornava la descentralització i fragmentació, però ara en un país més cansat. Els mateixos dirigents carlins, al finalitzar la guerra, van admetre que el seu exèrcit havia abusat dels pobles amb les seves contribucions. La Catalunya carlina estava cansada de les vexacions i de pagar per una causa que ja veien perduda. Molts pobles per evitar pagar van dur a terme pràctiques surrealistes. Per exemple, els habitants de Riu de Santa Maria (Cerdanya) s'amagaven als boscos durant la nit, quan els carlins apareixien als pobles per exigir els seus impostos. En altres pobles, com Planes d'Hostoles (Garrotxa) i Foixà (Baix Empordà) els habitants es van aixecar en massa contra els escamots carlistes que encara

demanaven contribucions. Les poblacions que havien estat adeptes al moviment, al final de la guerra hi estaven en contra per la pressió fiscal.

Per tant, es pot concloure dient que la fiscalitat carlina va ser bastant estrepitosa. El seu objectiu de centralitzar tot allò que es recaptava va ser un fracàs per culpa dels alts sous de vuit rals i per la sobrecàrrega d'impostos carlins i governamentals que van suportar les poblacions.

2.3.1.3. CARLINS EMINENTS

Durant totes les guerres carlines van aparèixer per tot el territori d'influència carlina els cabdills o capitosts, persones que per la seva veterania i relació amb el moviment van posar-se al davant de partides. La Tercera Guerra Carlina no va ser una excepció i es troben desenes de noms d'aquests líders. Per tal de no desviar-nos del principal tema del treball, s'ha optat per esmentar i fer una breu biografia d'aquells capitosts que més van visitar les contrades de la Vall del Ges, a més d'aquells que destaquen per la seva influència en el Principat, tot i no tenir constància de la seva presència a la vall.

ALFONS CARLES DE BORBÓ I MARIA DE LES NEUS DE BRAGANÇA

Fig. 29: Retrats d'Alfons Carles de Borbó i de Maria de les Neus de Bragança.

Nascut el 12 de setembre de 1849 a Londres, Alfons Carles de Borbó i Àustria – Este era fill de Joan de Borbó i de l'arxiduquessa Beatriu d'Àustria, a més de nét de Carles Maria Isidre de Borbó, primer pretendent carlí, i germà de Carles VII.

Pel que fa a Maria de les Neus de Bragança va néixer el 5 d'agost de 1852 al castell d'Heubach (Baviera). Era filla del rei absolutista Miquel I de Portugal i de la princesa Adelaida Sofia de Lowenstein – Rochefort, neboda de Carles Maria Isidre.

Els dos es van unir en matrimoni el 26 d'abril de 1871 a l'església del castell d'Heubach. Estaven passant el viatge de noces a l'illa de Malta quan la Tercera Guerra Carlina va esclatar. En aquest moment, Alfons va ser cridat pel seu germà per ser comandant de les forces carlines de Catalunya, càrrec que exercí a partir del desembre de 1872. Maria de les Neus va decidir acompanyar el seu marit, causant un gran impacte entre la població al veure com una dona cavalcava al costat del seu marit com un oficial més. El matrimoni va fer estada en nombroses localitats del Berguedà, el Ripollès, Osona i la Garrotxa, on va desvetllar tanta admiració que es va popularitzar el nom de Neus entre les filles de famílies tradicionalistes d'aquestes comarques. Tot i així, la seva estada per Catalunya va estar plena d'entrebancs. Des de bon principi van trobar l'oposició a la seva autoritat de molts cabdills carlins, sobretot de Francesc Savalls. A

més, eren constantment perseguits per tropes liberals, no podien arreglar la desorganització general i havien de pagar tot allò necessari per a la guerra (donada la ineficaç fiscalitat carlina). Per aquests motius, el 1873 es van desplaçar a la zona del Centre d'Espanya per organitzar l'exèrcit d'aquesta zona. Alfons va intentar unificar els exèrcits de Catalunya i el Centre, però es va trobar amb l'oposició del ser germà. Això va provocar la seva dimissió i sortida d'Espanya.

Acabada la guerra s'establiren a Graz (Àustria) on Maria de les Neus escriví *Mis Memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el Centro en 1874*. El 1931, Alfons Carles es va convertir en pretendent carlí amb el nom d'Alfons Carles I, posant-se al davant del Partit Tradicionalista. Quan l'any 1936 es va produir l'alçament militar del General Franco, Alfons Carles va proporcionar una gran quantitat d'armes als sollevats i va presidir una junta militar suprema. Tot i així, va morir el 29 de setembre del mateix any, atropellat per un camió militar. Amb la mort del seu marit, Maria de les Neus es va traslladar a Viena, on va morir el 15 de febrer de 1941. A partir d'aleshores, els dos reposen al panteó de la capella de Puchheim (Àustria)[98].

Alfons Carles de Borbó i Maria de les Neus de Bragança van visitar en tres ocasions la Vall del Ges, dos cops fent estada a Sant Pere de Torelló i un a Torelló.

RAFAEL TRISTANY I PARERA

Fig. 30: Retrat de Rafael Tristany.

Rafael Tristany i Parera va néixer al fortificat Mas Tristany d'Ardèvol (el Solsonès) el 1814, en una família benestant de tradició carlista (el seu tiet, mossèn Benet Tristany, va ser un heroi carlí de la Primera i la Segona Guerra Carlina). Amb només dinou anys es va allistar a l'exèrcit carlí sota les ordres del seu tiet Miquel Tristany i posteriorment, al morir aquest, de les de Benet Tristany. En la Primera Guerra Carlina va participar en múltiples accions, aconseguint el grau de tinent coronel amb només 21 anys. Durant aquest conflicte pren part en les batalles del Bruc, Calaf i Tona, en l'assalt a Solsona i és ferit de gravetat a Biosca, fins a arribar a estar sota les ordres de Ramon Cabrera (líder carlí de la primera i segona guerra però que en la tercera va abandonar la causa carlista per evitar "més vessament de sang"), el qual l'anomenava "Rafelet".

A la Segona Guerra Carlista va aconseguir el grau de brigadier i se li va adjudicar una brigada de 3000 homes. Juntament amb Cabrera va dur a terme nombroses accions (per exemple, la presa de Berga i Sallent) i presoners. Al cap d'un any va ser ascendit a coronel i el 1849 com a

[98] BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875*. La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 155 - 158]

brigadier. Un cop acabada la guerra es va exiliar a França, entrant de nou a Catalunya el 1855 i mantenint durant un any un escamot de 500 homes. A continuació, va lluitar el 1861 per Francesc II de Nàpols en la Guerra d'Unificació Italiana (1859 – 1861), però va ser empresonat i deportat a França.

És en la Tercera Guerra Carlina que Rafael Tristany agafa un paper més rellevant. A l'inici del conflicte va ser nomenat capità general de Catalunya. Quan Alfons Carles de Borbó va arribar al Principat per ocupar aquest mateix càrrec, Tristany va ser designat com a comandant general de les forces de Lleida i Tarragona. Durant la guerra va emprendre nombroses i exitoses campanyes, com l'assalt a Vic o la presa de Manresa, entre altres. Quan Alfons Carles va marxar al Centre, Tristany va ser el cap dels carlins catalans, amb influència directa sobre uns 12000 homes i 500 cavalls. El 1874 va ser el president de la restablerta Diputació General de Catalunya, sent substituït el 1875 per Francesc Savalls. El mateix 1875 és traslladat a l'exèrcit del Nord, on va ser part de l'estat major del pretendent. El mateix any és nomenat capità general de Catalunya, en un ultimàtum per reviscolar la guerra. Acabada la guerra va exiliar-se a Lorda (França) on es va establir fins a la seva mort el 1899. Les seves restes es van transportar al seu poble natal el 1913. Rafael Tristany va ser un dels militars carlins més importants durant la darrera carlinada, en la qual va destacar pel seu humanitarisme. Tot que tenia un posat seriós i reflexiu que li conferia molt respecte, en realitat era de tracte amable i familiar. Carles VII li va atorgar els títols de marquès de Tristany i comte d'Avinyó[99].

No es té constància de la seva presència a la Vall del Ges durant la Tercera Guerra Carlina, però si se sap que va ser un bon amic de l'amo del Mas Cullell de Sant Pere de Torelló.

JOAN CASTELLS I ROSSELL, "EL GRAVAT D'ÀGER"

Fig. 31: Retrat de Joan Castells.

Joan Castells i Rossell va néixer a Àger (la Noguera) al si d'una família humil el 1802. Va passar la seva infància fent tasques del camp i l'adolescència dedicant-se al contraban de tabac. El 1835 s'allistà a l'exèrcit carlí, on se li adjudicà el comandament d'un batalló. Va aconseguir nombroses victòries i presoners, accions per les quals va rebre un bon grapat de condecoracions i va ser ascendit al grau de brigadier. Al acabar la guerra es va exiliar a França i posteriorment a Anglaterra[100].

En la Segona Guerra Carlista va entrar a Catalunya posant-se al front de 200 voluntaris i va aconseguir ser el cap interí dels matiners. Gràcies a les seves accions

[99] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 143 - 144]
[100] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *op. cit.*,[pàg. 210 – 211]

bèl·liques (sobretot destaca el bloqueig de Berga) va ser ascendit a mariscal de camp. Al concloure la campanya va tornar a França. En el període d'entreguerres va fixar la seva residència a Barcelona l'any 1853, on se li va suggerir d'entrar a l'exèrcit governamental, cosa que va refusar. El 1868, amb el destronament d'Isabel II, va ser empresonat i simultàniament el seu fill Hipòlit, de només 15 anys, va ser afusellat, reforçant encara més les seves conviccions tradicionalistes[101].

Castells es va avançar en l'aixecament que provocaria la Tercera Guerra Carlina, el 6 d'abril de 1872, ja que Carles VII havia establert el 21 del mateix mes com a data d'inici de la revolta. Ho va fer en la vila de Gràcia i amb una partida de 74 homes. Seguidament, va ser nomenat cap de les forces carlines de Barcelona, càrrec del qual va ser substituït el febrer de 1873 per Jeroni Galceran per ordre d'Alfons Carles de Borbó. A partir d'aquesta destitució, Castells va perdre pes dins de la direcció carlina i va marxar a l'estranger per recórrer diversos països[102]. Al cap de dos anys, amb la guerra en un moment molt compromès pels carlistes, va reincorporar-se a la lluita com a comandant general de la Segona Divisió Carlina de Catalunya (brigades de Lleida i Tarragona) aconseguint alguns èxits però fracassant en la defensa de La Seu d'Urgell davant les tropes d'Arsenio Martínez Campos a l'agost de 1875. A primers de setembre va ser nomenat comandant general carlí de Catalunya, amb els galons de capità general. A partir d'aquí les derrotes es van succeir fins que el 15 de setembre va passar la frontera. Va exiliar-se a Niça, on va morir el març de 1891. Castells va ser un home tranquil i seriós. Vestia modestament, amb una inseparable pellissa i la boina. Sempre duia un sabre o de vegades un fuet, però mai camp altra arma. A les zones per on es movia sempre era ajudat per la pagesia, fos per afinitat ideològica o per temor a represàlies. Carles VII tenia gran estima per Castells i el va decidir recompensar amb la Gran Creu Vermella al Mèrit Militar i li va atorgar el títol de marquès de Balaguer[103].

Tot i no haver trobat cap referència d'aquest capitost a la Vall del Ges, sí que consta que va ordenar l'ocupació de la Vola i Sant Pere de Torelló entre el 3 i 4 de juliol de 1872.

JOSEP ESTARTÚS I AIGUABELLA

Josep Estartús i Aiguabella va néixer al Mas Estartús de Sant Privat d'en Bas (la Garrotxa) el 21 de setembre de 1808. De jove, influenciat per les idees familiars d'un Déu perfecte, absolut i infinit, va entrar al seminari de Girona. Va ser allà on va entrar en contacte per primer cop amb les idees carlistes.

[101] BOIXADER I SIMON, Pere. *op. cit.*, [pàg. 141]
[102] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 408 - 409]
[103] BOIXADER I SIMON, Pere. *op. cit.*, [pàg. 142]

Fig. 32: Retrat de Josep Estartús fet a Suïssa el 1872.

Al iniciar-se la Primera Guerra Carlina va deixar el seminari i tornà al seu poble natal per organitzar una partida. Per entrenar els voluntaris que va aconseguir, es va desplaçar per la muntanya i boscos propers a Vidrà, Ciuret i La Vola. Gràcies a això, durant totes les guerres coneixeria perfectament aquestes contrades que li servirien com a llocs d'amagatall. Durant aquesta primera guerra, Estartús va ascendir de coronel a capità i va arribar a ser comandant en cap del 1r Batalló de l'Empordà. Al acabar la guerra s'exilià a Thonon – les – Bains (França), on es va guanyar la vida com a fabricant de xocolata.

El 1846 comença la Segona Guerra Carlista i Estartús retorna a Catalunya com a cap de les partides de Vic i Olot. Els primers anys, donada la superioritat de l'enemic i la seva violència (es van afusellar molts carlins), va passar gran part del temps entre muntanyes per guanyar temps i escapar-se d'ell. El 1848 el moviment carlí es va reorganitzar i aprovisionar d'armes, cosa que li van permetre ocupar Vidrà i Olot, entre altres. Moltes accions les dugué a terme amb Ramon Cabrera. En aquesta època arriba a ser brigadier líder d'una divisió de combatents. Tot i així, l'exèrcit carlí va ser derrotat i Estartús es torna a exiliar a França, on és detingut per autoritats franceses i és expulsat a Itàlia. Tot i així, torna a França. Els anys posteriors estan marcats per la seva participació en alçaments carlins que no van arribar a guerra, com l'any 1855 i el 1869 (és nomenat mariscal de camp i comandant general de la província de Girona). Com que aquests alçaments no van triomfar, es veu obligat a tornar-se a exiliar, a Anglaterra i a Suïssa respectivament.

El 1872 comença la Tercera Guerra Carlina i, com en l'aixecament de 1869, és comandant general de la província de Girona). El seu segon va ser el coronel Francesc Savalls, protagonista dels últims dies com a cabdill d'Estartús. Savalls, tot i estar per sota d'ell, dirigia com si fos el líder de Girona i desobeïa o feia cas omís de les ordres del seu superior. Aquesta indisciplina (que va esdevenir en una feroç rivalitat entre els dos fins al punt que Estartús va témer per la seva vida) sumada a la falta de diners i armes, a la desorganització, a la seva edat i a l'estat de salut, va propiciar la seva dimissió el 30 de juliol de 1872. S'escapa a França i juntament amb Ramon Cabrera firma un tractat de pau reconeixent a Alfons XII com a rei d'Espanya, amb la intenció d'evitar un bany de sang. Al acabar la guerra s'encarregà de pacificar la província de Girona per evitar possibles represàlies. Va passar els últims anys de la seva vida al seu natal Sant Privat d'en Bas, on va morir el 28 de desembre de 1888.

De la figura d'Estartús se'n destaca la seva defensa dels furs catalans, la seva enteresa total i senzilla honestedat, bondat, honradesa i una profunda religiositat[104].

Es té constància que va visitar la Vall del Ges almenys en cinc ocasions.

FRANCESC SAVALLS I MASSOT

Fig. 33: Retrat de Francesc Savalls lluint les nombroses condecoracions que durant tota la seva vida aconseguí.

Francesc Savalls i Massot va ser un dels cabdills militars més carismàtics de la Tercera Guerra Carlina. Home arrauxat i violent, arribista, pinxo i perdonavides, va destacar en el combat per la seva gosadia, el seu coneixement del terreny i pel seu caràcter indisciplinat i arrogant amb els seus superiors. Jacint Verdaguer l'arribà a comparar amb la mateixa encarnació del dimoni. Tot i així, va saber aglutinar en torn seu un gran nombre d'adhesions i fidelitats incondicionals, gràcies a la seva empatia, el seu caràcter mig de senyor mig de pagès, el seu llenguatge barroer i una debilitat innata per la gresca.

Va néixer a La Pera (Baix Empordà) el 29 de gener del 1817, en el si d'una família de propietaris rurals, origen comú entre els carlins. Va lluitar a totes les escomeses carlistes que va poder i fins i tot va participar en la defensa de Roma amb les tropes papals[105].

Va agafar les armes amb divuit anys en la Primera Guerra Carlina, on va presenciar la mort del seu pare a mans de tropes governamentals. Al acabar la guerra no va acceptar la pau i va continuar l'acció armada com a trabucaire (terme utilitzat per designar els guerrillers carlistes) com a integrant de l'anomenada "partida del Felip", on actuà com un bandoler per l'Empordà i el Rosselló fins al 1842, any en què va haver d'escapar-se del país.

Durant la Segona Guerra Carlista, la dels Matiners, va lluitar al costat de Ramon Cabrera i es va començar a familiaritzar amb l'estratègia militar i l'art de la guerrilla, aconseguint el grau de brigadier[106]. Al final d'aquest conflicte es va exiliar a Niça, en aquells moments, part del Piemont italià (a França no podia anar-hi perquè estava condemnat pels seus actes de bandoler). Un cop allà, com a tradicionalista catòlic que era, va lluitar en el bàndol papal durant la Guerra d'Unificació Italiana, contrari a la unificació d'Itàlia, ja que aquesta representaria la desaparició i substitució dels Estats Pontificis (fins aquells moments estats independents) per un estat laic que anava en contra dels interessos papals.

[104] MORET I MARGUÍ, Jordi. *Memorial inèdit escrit pel general Estartús on justifica la seva dimissió militar, precedida per la història, vida i costums durant totes les guerres carlistes*. Girona, Gràfiques Alzamora, 2000. [pàg. 11– 96]
[105] *En guàrdia! Capítol 173*. Catalunya Ràdio, Direcció i realització: Enric Calpena. Assessorament històric: Oriol Junqueras. Guió: Arnau Monràs . 9/9/2007
[106] PLA I CASADEVALL, Josep. *Un senyor de Barcelona*. Barcelona, Edicions Destino, 1989 [pàg. 46]

Però és en la Tercera Guerra que la figura de Savalls pren importància i protagonisme. Primer de tot, aconsegueix la confiança dels grans propietaris rurals gironins per tal que li facin donatius per l'equipament necessari. Tot i que en un principi només ostenta el càrrec de segon cap de les forces de Girona, de seguida fa dimitir el seu superior, Josep Estartús, ocupant el seu lloc. Les victòries no es fan esperar i, a poc a poc, aconsegueix forjar-se la imatge de ser l'únic líder que pot aconseguir l'èxit de la causa carlina a Catalunya. Per aconseguir-ho, s'haurà d'enfrontar amb altres cabdills carlistes i amb el germà de Carles VII, Alfons Carles de Borbó i a la seva esposa, Maria de les Neus de Bragança. L'infant carlista es va traslladar a Catalunya entre 1873 i 1874, com a cap suprem dels exèrcits carlins. Savalls va forjar una forta rivalitat amb ell i la convivència entre els dos va estar caracteritzada per continuades desavinences i l'aparició de l'anomenat "savallisme", és a dir, el suport del lideratge de Savalls enfront del d'Alfons, per part dels combatents, sobretot, de les províncies de Girona i Barcelona[107].

Durant el transcurs de la guerra, gràcies a la seva visió tàctica més que estratega, va aconseguir nombrosos èxits (va prendre Ripoll, Alpens, Igualada, Olot...) que li permeteren arribar a ser coronel, tinent general i, finalment, comandant de les forces de Catalunya.

Va deixar una petjada de situacions curioses en la Tercera Guerra Carlina. Exemples d'això ho són la batalla d'Alpens, amb victòria carlina, del 9 de juliol de 1873, en la qual Savalls inicià l'atac acompanyat d'una banda de música que anava tocant marxes militars i vals vienesos i la proclamació dels furs catalans a Olot l'1 d'octubre de 1874, celebrant-ho amb gegants, capgrossos i balls. També cal fer esment a una anècdota més propera a la Vall del Ges, l'anomenada acció de Vidrà del 26 de juliol de 1874. Savalls, mentre dinava al Cavaller de Vidrà, va ser envoltat per una columna liberal, aconseguint escapar deixant anar el bestiar de la casa i aprofitant la consegüent confusió[108].

Tot i així, també trobem un cantó obscur de Savalls, on destaquen afusellaments de voluntaris liberals, crema de ciutats i espoli de fons (en la mateixa batalla d'Alpens 8000 duros dels 10.000 aconseguits van desaparèixer després de la rutinària visita d'ullada de Savalls). Tot i així, gràcies a aquesta acció on va morir el liberal Cabrinetty, Savalls va aconseguir el títol de marquès d'Alpens[109].

Després de perdre les ciutats de Puigcerdà i La Seu d'Urgell a mans de tropes liberals l'any 1875 (any en què també va ser president de la Diputació Catalana), dóna per conclosa la guerra i se'n torna cap a Niça, on morirà el 19 de novembre de 1885. En vida, i sobretot durant la Tercera Guerra Carlina, va saber fer-se respectar i sobretot témer, tal com va dir l'escriptor Pere

[107] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 183]
[108] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.* [pàg. 53 – 54]
[109] CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *op. cit.,* [pàg. 195 – 198]

Coromines: "Als seus inspirava respecte i devoció, i als enemics que perseguia a sang i foc, terror; però tant els seus com els altres, tots el temien"[110].

Es té constància que va visitar la Vall del Ges almenys en vint ocasions.

FRANCESC HUGUET I SERRA

Fig. 34: Retrat de Francesc Huguet.

Francesc Huguet i Serra (o Auguet segons quina font s'empri) va ser durant la Tercera Guerra Carlina la mà dreta de Savalls. Va néixer al Pont Major de Girona i era espardenyer d'ofici. Era d'origen humil, sense gaire formació, però amb molt bons dots per al combat: era temerari, arriscat i amb molta picardia i llestesa per aprofitar els avantatges que li oferia el terreny, ja que tenia un gran coneixement de la geografia catalana, sobretot de la Garrotxa i les Guilleries. A més, tenia fama de no alterar-se gens en el combat, fossin quines fossin les circumstàncies. Veterà de les anteriors guerres, va comandar amb grau de brigadier el segon batalló de Girona, una de les forces més temudes pels governamentals, i amb el qual va participar en molts combats. Va ser la mà dreta de Savalls i un dels seus homes més fidels[111].

Josep Pla, en el llibre *Un senyor de Barcelona*[112], ofereix una detallada descripció d'aquest batalló, que va arribar a ser considerat com el millor que tingueren els carlistes a Catalunya. Pla conta que del batalló se'n cantava: "Somos los de Gerona, el batallón segundo, que dio la fama al mundo el brigadier Huguet". Estava formada per reclutes d'Olot en la seva majoria, on "hi abundà la figura del pagès alt, flac, secardí, dur, sobri, d'ulls blaus, molt sofert, una mica esbalandrat i sense gràcia" i també seminaristes fanàtics (mostrant el suport eclesiàstic de la causa carlina).

A l'inici de la Tercera Guerra Carlina va creuar la frontera amb Savalls. Com ell, Huguet i el seu batalló sempre van desacatar les ordres de l'infant Alfons Carles, fins a tal punt que el Borbó va arribar a declarar que "habría que fusilar a varios y atar a los demás"[113]. En el decurs de la guerra, Huguet caigué malalt del tifus, sent traslladat a una masia del Collsacabra. En el moment més perillós de la malaltia, amb quaranta graus de febre, va ser despenjat per una finestra de la masia pels membres de la seva tropa i va ser traslladat a una cova, on va superar la malaltia. En els moments més durs de la guerra ell i Savalls van ser perseguit per tropes liberals durant sis mesos seguits. Pla afirma que això va provocar que no poguessin "dormir en un llit ni

[110] COROMINAS I MUNTANYA, Pere. *Les dites i facècies de l'estrenu filantrop en Tomàs de Bajalta. Llibre Segon. Pigmalió.* Barcelona, Llibreria Catalònia, 1928.
[111] GRAU, Jaume. *Carlinades: el "Far West" a la catalana*. Valls, Cossetània Edicions, 2007. [pàg. 85]
[112] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.* [pàg. 51 – 52]
[113] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferra: *op. cit.* [pàg. 180]

despullar-se", provocant que fessin "una olor terrible de suor, de vellut, de ginesta, de romaní, de farigola i d'argela"[114]. Va ser durant aquest període de persecució que també va ser present en l'acció de Vidrà explicada més amunt.

El més destacat de Francesc Huguet va ser el seu caràcter pla i senzill. Un dia es va allotjar a la casa dels Abadal de Vic. Allà li van oferir la millor habitació, però ell la va refusar per dormir al catre dels assistents. Però l'exemple més clar de la seva humilitat és en acabar la guerra, quan va tornar al Pont Major per reprendre l'ofici d'espardenyer[115].

Es té constància que va visitar la Vall del Ges almenys en tres ocasions.

JERONI GALCERAN I TERRÉS, "EL LLEÓ CATALÀ"

Fig. 35: Retrat de Jeroni Galceran.

Jeroni Galceran i Terrés va néixer a Prats de Lluçanès (Osona) el 21 de maig de 1820, en el si d'una família d'estirp carlista, perseguida per les seves tendències reialistes. Era una persona d'un gran caràcter, fruit d'unes conviccions personals i religioses molt fortes, cosa que contrastava amb el seu caràcter afable. Maria de les Neus de Bragança, el descriu així: "bizarrisimo, entendido militar, sumiso, humilde, para quien toda ambición era desconocida; servir a Dios y a la causa era el objeto de su existencia"[116]. Va estudiar lletres amb el seu oncle patern, Segimon, a Cervera, i després Humanitats als Jesuïtes de Manresa, lloc on es trobava quan el seu pare es va aixecar en armes l'any 1833.

Fet pres l'any 1834, juntament amb els seus avis, el maig de 1836 aconseguí escapar-se i unir-se al batalló del seu pare. Durant el transcurs de la Primera Guerra Carlina, amb només setze anys demostrà ja la seva valentia i visió militar, tal com recorda Francisco de Paula Oller: "Jerónimo, en tanto, sube a una altura, reúne los dispersos, y animándoles con su ejemplo, carga al enemigo, le hace retroceder y logra salvar a su padre..."[117]. Després d'aquests fets va estudiar al col·legi militar de cadets carlins de La Nou i al de Borredà, on destaca en els estudis de tàctica. A continuació, va continuar en la Primera Guerra com a alferes de granaders en un batalló carlí prenent part en diferents accions bèl·liques. Acabada la guerra, va fugir a França juntament amb la seva família.

En l'esclatar la Guerra dels Matiners de seguida va emprendre l'acció i, posant-se a les ordres de Ramon Cabrera, va agafar el comandament d'una companyia en grau de capità. És gràcies

[114] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.* [pàg. 53]
[115] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.* [pàg. 54]
[116] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit.*, [pàg. 94 – 95]
[117] OLLER, Francisco de Paula. *Album de personajes carlistas. Tomo-II*. Barcelona, La Propaganda Catalana, 1888, [pàg. 117]

als èxits d'aquest conflicte que el mateix Cabrera el bateja amb el nom de "El Lleó català". Després de la guerra, es va casar, va tenir dos fills i va rebre una herència que va perdre arran de mals negocis. Iniciada la Tercera Guerra Carlina, es va posar a les ordres de Carles VII. Va reclutar gent a Prats de Lluçanès, però aclarint que respectava totes les opinions i que tothom que fos contrari al pretendent carlí podia estar tranquil si no prenien les armes. Les seves accions van ser múltiples i de gran vàlua. Per exemple, va destrossar la via del ferrocarril entre Barcelona i Saragossa, va prendre Terrassa el 1872 i va ser cridat per Alfons Carles de Borbó per comandar les forces de la província de Barcelona, tal com narra Maria de les Neus de Bragança:

> *"Entre las personas que Alfonso hizo venir para conferenciar con él estaba el Coronel don Jerónimo Galcerán, a quien mi marido escogió para ponerle al frente de la provincia de Barcelona. Este excelente jefe reunía todas las cualidades de un buen militar y hombre perfecto"*[118].

Després de passar per Conanglell (al costat de Torelló) amb els infants borbònics (on van ser sorpresos per una columna de liberals) es va dirigir cap a la Gleva el 23 de març de 1873. Allí va tenir lloc el "Foc de la Gleva", on va ser ferit mortalment per una bala que li va entrar en diagonal, de baix cap a dalt, travessant-li l'engonal, provocant-li unes ferides de les quals moriria l'endemà, a l'edat de 53 anys. La seva mort va ser molt sentida per tot el carlisme. Alfons Carles va enviar una nota del seu puny i lletra a la vídua, igual que Savalls que va lliurar-li un document dirigit a tots els ajuntaments per tal d'oferir-li dret de bagatge sempre que ho sol·licités[119].

Es té constància que va visitar la Vall del Ges almenys en quatre ocasions.

ANDREU SOLDEVILA SELLÉS, "L'ANDREU CARLÍ"

Fig. 36: Retrat d'Andreu Soldevila.

Andreu Soldevila Sellés va ser, segons Fortià Solà, un dels carlins més destacats de la Vall del Ges, concretament de Torelló. Segons Solà, "sentia tant el carlisme, que el seu esperit era una identificació de la sagrada i salvadora tradició de Déu, Pàtria i Rei"[120]. Tot i que la seva participació en la Tercera Guerra Carlina no va ser tan important com la dels carlins descrits més amunt, cal destacar que va ser una de les figures més destacables del carlisme de la Vall del Ges. Va néixer en una casa de pagès de Granollers de la Plana (Osona) el 1851 i era apicultor d'afició, motiu pel qual també era conegut com "l'Andreu de la mel". Quan era jove, la seva família es va traslladar a la Font de Conangle d'Orís (Osona).

[118] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit.* [pàg. 82]
[119] ABELLAN I MANONELLAS, Joan Anton. "Els Galceran: una nissaga carlina de Prats de Lluçanès". *Ausa, Núm. 158.* Vic, 2006, pàgines 563 – 599. [pàg. 577 – 590]
[120] SOLÀ I MORETA, Fortià. *Història de Torelló (volum II)*. Barcelona, Gráficas Marina, 1948. [pàg. 406]

Va ser dels primers treballadors de la colònia de Vilaseca (terme municipal de Sant Vicenç de Torelló), tot i que no va treballar a la fàbrica sinó que el van contractar com a majordom i va ser ell qui va encarregar-se de fer els jardins. Temps després es va traslladar a Torelló, on va viure primer en el número 56 del Carrer Nou i després en el número 88 del mateix carrer, una casa coneguda com a Cal Cadiraire[121].

La casa de Soldevila va ser un centre del carlisme torellonenc durant bona part de la seva vida. No en va, era descrita d'aquesta manera pel doctor Felip Pitxot Colomers, canonge de la catedral de Vic:

> *"*[…] *era un templo y una escuela de formación religiosa y patriótica. Allí no se oyó jamás una palabra contra Dios y su providencia, ni la más leve crítica de sus ministros – eran éstos intangibles para Andrés –, ni el más pequeño desprecio de los ideales tradicionalistas. Aquellos muros podían ser modestos, pero en ellos brilló siempre la opulencia de las virtudes familiares, la oración, el mutuo respeto, el amor al trabajo, el sacrificio, la austeridad, la abnegación, la fidelidad, el entusiasmo por los intereses de Dios y de la Tradición española."*[122]

Aquesta fervent religiositat de Soldevila s'explica per la seva estada al seminari, el qual abandonà el 1872 per unir-se a la causa de Carles VII. Durant la Tercera Guerra Carlina va participar en múltiples accions dutes a terme a la Vall del Ges i també va destacar en la defensa d'Olot davant de tropes governamentals, on es va fer fort en l'última casa que quedava a les forces carlines, arriscant d'aquesta manera la seva vida. Segons Fortià Solà, aquests fets eren explicats per Soldevila "amb el mateix color i vida que ell els havia presenciat". A més, Solà no dubta en afirmar que "s'han acabat les llengües eloqüents i autèntiques com la seva, que ara farien emmudir totes les plomes"[123].

Després de la guerra va ser l'agutzil de Torelló. Va morir el 1929 en aquesta mateixa població.

2.4.2. BÀNDOL GOVERNAMENTAL

2.4.2.1. ORGANITZACIÓ I ARMAMENT

Si en l'exèrcit carlí s'ha vist que la desorganització va ser constants durant tota la guerra, en el bàndol liberal trobem un exèrcit totalment organitzat i estructurat. A Catalunya, el màxim dirigent de l'exèrcit era el capità general del districte de Catalunya. En el moment de l'aixecament, aquest càrrec l'ocupava Manuel de La Serna, però en el transcurs de la guerra el van ocupar altres militars: Gabriel Baldrich Palau (1872), Eugenio Gaminde Lafont (1872 – 1873), José García Velarde (1873), Juan Acosta Muñoz (1873), José Antonio Turón Prats (1873), Arsenio Martínez Campos Antón (entre 1873 i 1874 i entre 1874 i 1876), Rafael

[121] Informació aportada per Elisabet Soldevila, besnéta d'Andreu Soldevila.
[122] PITXOT I COLOMER, Felip. *José Soldevila Griera 1894-1936. Un obrero mártir*. Vic, Imprenta y Librería Ausetana, 1941.
[123] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit*., [pàg. 406]

Izquierdo Gutiérrez (1874), Francisco Serrano Bedoya (1874), José López Domínguez (1874) i Fernando del Pino y Villamil (1874)[124].

A l'abril de 1872 l'exèrcit liberal va disposar que diferents cossos d'infanteria i cavalleria es desplacessin a Catalunya per sufocar la revolta. Es van repartir en cada província i eren els següents:

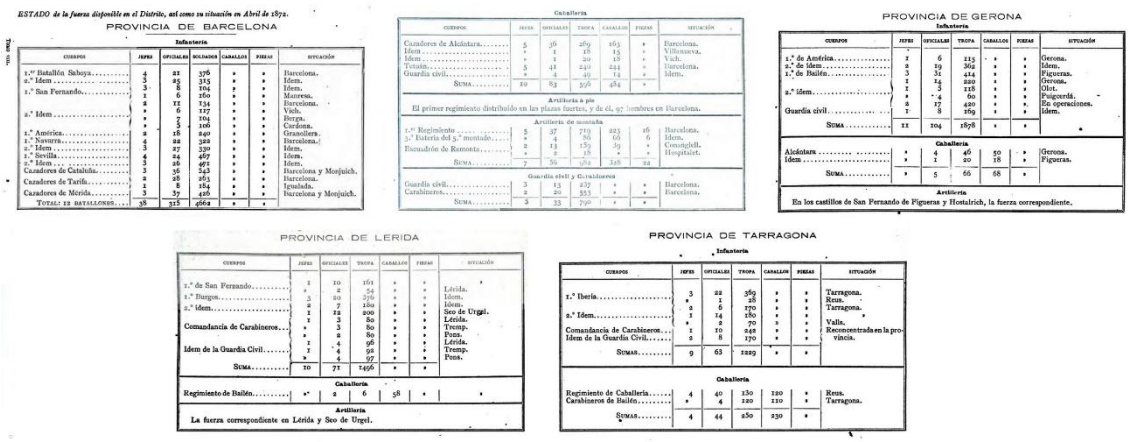

ESTADO de la fuerza disponible en el Distrito, así como su situación en Abril de 1872.

PROVINCIA DE BARCELONA

Infantería

CUERPOS	JEFES	OFICIALES	SOLDADOS	CABALLOS	PIEZAS	SITUACIÓN
1.º Batallón Saboya	4	21	376	»	»	Barcelona.
2.º Idem	3	25	315	»	»	Idem.
1.º San Fernando	3	8	104	»	»	Idem.
	1	6	160	»	»	Manresa.
	2	11	134	»	»	Barcelona.
2.º Idem	»	6	127	»	»	Vich.
	»	3	104	»	»	Berga.
	»	3	106	»	»	Cardona.
1.º América	2	18	240	»	»	Granollers.
1.º Navarra	4	22	322	»	»	Barcelona.)
2.º Idem	3	27	330	»	»	Idem.
1.º Sevilla	4	24	467	»	»	Idem.
2.º Idem	3	26	367	»	»	Idem.
Cazadores de Cataluña	3	36	243	»	»	Barcelona y Monjuich.
Cazadores de Tarifa	2	28	363	»	»	Barcelona.
Cazadores de Mérida	1	8	184	»	»	Igualada.
	3	37	426	»	»	Barcelona y Monjuich.
TOTAL: 12 BATALLONES	38	315	4562	»	»	

Caballería

CUERPOS	JEFES	OFICIALES	TROPA	CABALLOS	PIEZAS	SITUACIÓN
Cazadores de Alcántara	3	36	269	163	»	Barcelona.
Idem	»	1	16	15	»	Villanueva.
Idem	»	1	20	18	»	Vich.
Tetuán	3	11	240	224	»	Barcelona.
Guardia civil	»	4	49	14	»	Idem.
SUMA	10	83	596	484	»	

Artillería á pie

El primer regimiento distribuido en las plazas fuertes, y de él, 97 hombres en Barcelona.

Artillería de montaña

1.º Regimiento	3	37	719	223	16	Barcelona.
3.º Batería del 5.º montado	»	4	86	66	6	Idem.
Batallón de Remonta	2	13	153	39	»	Consolgell.
	»	1	14	»	»	Hospitalet.
SUMA	7	55	972	328	22	

Guardia civil y Carabineros

Guardia civil	3	13	237	»	»	Barcelona.
Carabineros	»	20	553	»	»	Barcelona.
SUMA	3	33	790	»	»	

PROVINCIA DE GERONA

Infantería

CUERPOS	JEFES	OFICIALES	TROPA	CABALLOS	PIEZAS	SITUACIÓN
1.º de América	1	6	115	»	»	Gerona.
2.º de Idem	2	19	362	»	»	Idem.
1.º de Bailén	3	31	414	»	»	Figueras.
	1	14	220	»	»	Gerona.
2.º Idem	1	3	118	»	»	Olot.
	»	4	60	»	»	Puigcerdá.
Guardia civil	2	17	420	»	»	En operaciones.
	1	5	169	»	»	Idem.
SUMA	11	104	1878	»	»	

Caballería

Alcántara	»	4	46	50	»	Gerona.
Idem	»	1	20	18	»	Figueras.
SUMA	»	5	66	68	»	

Artillería

En los castillos de San Fernando de Figueras y Hostalrich, la fuerza correspondiente.

PROVINCIA DE LERIDA

CUERPOS	JEFES	OFICIALES	TROPA	CABALLOS	PIEZAS	SITUACIÓN
1.º de San Fernando	1	10	161	»	»	
1.º Burgos	»	2	54	»	»	Lérida.
2.º Idem	3	20	376	»	»	Idem.
	2	7	180	»	»	Idem.
	1	12	200	»	»	Seo de Urgel.
Comandancia de Carabineros	1	3	80	»	»	Lérida.
	»	3	80	»	»	Tremp.
	»	2	80	»	»	Pons.
Idem de la Guardia Civil	1	4	96	»	»	Lérida.
	1	4	92	»	»	Tremp.
	»	6	97	»	»	Pons.
SUMA	10	71	1496	»	»	

Caballería

Regimiento de Bailén	»	2	6	58	»	

Artillería

La fuerza correspondiente en Lérida y Seo de Urgel.

PROVINCIA DE TARRAGONA

Infantería

CUERPOS	JEFES	OFICIALES	TROPA	CABALLOS	PIEZAS	SITUACIÓN
1.º Iberia	3	22	369	»	»	Tarragona.
	»	1	28	»	»	Reus.
	2	6	170	»	»	Tarragona.
2.º Idem	1	14	180	»	»	
	»	2	70	»	»	Valls.
Comandancia de Carabineros	1	10	240	»	»	Reconcentrada en la provincia.
Idem de la Guardia Civil	2	8	170	»	»	
SUMAS	9	63	1229	»	»	

Caballería

Regimiento de Caballería	4	40	130	120	»	Reus.
Carabineros de Bailén	»	4	120	110	»	Tarragona.
SUMAS	4	44	250	230	»	

125

Aquests cossos van ser durant tota la guerra els que van operar a Catalunya (amb possibilitat n'incorporessin més). Segons cada situació, es dividien en brigades, columnes, batallons, divisions, companyies o seccions d'artilleria i cavalleria. En tot moment de la guerra, l'exèrcit governamental va ser superior en nombre de soldats, artilleria i cavalleria, però es van viure moments d'insubordinació, ja que molts soldats estaven a la guerra per quintes, en contra de la seva voluntat. I és que l'obediència va ser dels pocs factors en què el carlisme va ser superior a l'exèrcit liberal. En un ofici del comandament general d'operacions de la província de Tarragona al capità general de Catalunya, el desembre de 1873, aquell li manifestava que "las órdenes de los cabecillas se respetan más, mucho más que las del gobierno, y se temen"[126].

Per la Vall del Ges s'ha trobat la presència d'un gran nombre de cossos: el Regiment d'Infanteria San Fernando nº11, la Guàrdia Civil, el Batalló de caçadors d'Arapiles, el primer Batalló de Navarra, el Batalló de Bailén, el Batalló de Saboya, el Regiment de Cavalleria Alcàntara, el Regiment de Cavalleria de Tetuán, la brigada Bonanza, el Batalló de Caçadors de Cuba i el de Catalunya. Tots aquests cossos s'agrupaven en columnes que portaven el nom de l'oficial que les dirigia.

[124] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomos VIII, IX, X i XI).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887.
[125] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 17 – 21]
[126] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 287]

Fig. 37: Botons originals de soldats governamentals. Els dos de la dreta corresponen al temps de la 1a República i el de l'esquerra al regnat d'Alfons XII.

Entre els combatents governamentals, els alts càrrecs solien ser militar amb molta experiència al darrere, provinents de fora de Catalunya. Pel que fa als soldats, el seu nombre es va anar incrementant en els anys de la guerra fins a ser uns 50.000 al final. Abans de fer una petita anàlisi de qui eren, cal esmentar que sempre van ser superior en nombre als carlins. Per exemple, a l'abril de 1872 hi havia 1 combatent carlí per cada 4,51 de liberals i a l'abril de 1875 hi havia 1 combatent carlí per cada 5,06 de liberals (aquesta relació comparativa va ser semblant durant tot el conflicte). Un cop aclarit això, passem a detallar la procedència dels combatents liberals. Un 60% provenia del sud o el centre peninsular d'Espanya, un 15% de terres valencianes i la resta del nord cantàbric, Aragó i Catalunya. A causa d'aquesta procedència de fora del Principat, la població catalana no mostrava gaire simpatia als soldats governamentals[127].

Fig. 38: Dibuix d'un soldat liberal.

El bàndol governamental va disposar d'armes modernes de l'època per fer la guerra. Va iniciar la campanya amb fusells de pistó Berdan (models de 1859 i de més modernitzats de 1867), però tan malament que "*con ser el sistema Berdan muy bueno, imponía más miedo que las balas enemiga a nuestros soldados*"[128]. És per això que es va decidir distribuir fusells Remington. La introducció d'aquesta arma va suposar una modernització important per l'exèrcit. Aquest sistema, fabricat als Estats Units i reglamentari per l'exèrcit nord-americà des de 1866, va innovar en molts aspectes: era molt ràpid de carregar, era precís i la distància efectiva dels seus trets arribava als 1000 metres, per tant, era ideal per la lluita a distància. Tot això va fer que el govern espanyol decidís comprar 300.000 unitats d'aquesta arma pel seu exèrcit i el 1871 es va designar com arma reglamentària, començant la seva producció a la Fabrica Nacional de Armas de Oviedo. Les bales que disparava el fusell Remington eren amb beina metàl·lica d'un calibre d'11 mm[129]. Es solien equipar amb baioneta per la lluita cos a cos.

A més de fusells, l'exèrcit governamental també disposava de revòlvers Lefaucheux i Colt. El primer, de fabricació francesa i sent un model de 1863, feia servir un cartutx amb el mateix nom que detonava la càrrega amb una vareta que sobresortia lleugerament. La segona era de fabricació nord-americana i disparava bales de cilindre ogival.

[127] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 479 – 491]
[128] RUIZ DANA, Pedro. *Estudio crítico sobre la última guerra civil.* Madrid, A. de San Martín, 1882 – 1887.
[129] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit*., [pàg. 71]

Fig. 40: A dalt, ens trobem amb un fusell Remington amb baioneta (a sota seu). A baix, un cartutx (esquerra) i una bala Remington (dreta). Les bales són ampliades.

Fig. 39: A dalt, es pot apreciar un fusell Berdan i a baix el seu cartutx (esquerra), dues bales sense disparar (centre) i una bala disparada (dreta). Les bales són ampliades.

Fig. 42: A l'esquerra es pot veure un revòlver Lefaucheux i a la dreta una ampliació d'una bala amb vareta.

Fig. 41: A l'esquerra hi ha un revòlver Colt i a la dreta una ampliació d'una bala de cilindre ogival corresponent a aquesta arma.

Com els carlins, a part de les armes de foc, els liberals també disposaven de sabres però només aquells soldats amb alt rang. També cal destacar la superioritat en nombre d'artilleria.

2.4.2.2. FISCALITAT GOVERNAMENTAL

Lluís Ferran Toledano[130], en la seva obra ja citada en l'apartat de la fiscalitat carlina, també fa una anàlisi de la fiscalitat governamental, notòriament diferent de la carlina però amb els mateixos problemes. Per començar, a diferència de l'exèrcit carlí, el governamental o regular utilitzava el sistema de racionament. És a dir, si en el sou dels voluntaris carlins ja s'hi incloïen els diners perquè aquests poguessin comprar-se el menjar, en l'exèrcit governamental quan s'arribava a un poble el capità caixer disposava dels diners de la columna per encarregar racions a repartir entre els soldats, a més dels necessaris per comprar palla i civada pels cavalls i per pagar l'allotjament.

Això era la teoria, però en la pràctica era diferent. L'administració econòmica de la guerra va ser un desastre i això va perjudicar tant a la tropa com a la població i, alhora, les acciones contra els carlins. La manutenció dels soldats va ser un gran problema, ja que per cada un se li havia de pagar els 6 rals diaris del sou, una lliura i mitja[131] de pa diari i quatre unces[132] de carbó. A més d'això, s'hi afegia el cost de manteniment de l'armament, estades en hospitals i renovació

[130] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 374 – 394]
[131] Una lliura i mitja equival a 680,385 grams.
[132] Quatre unces equivalen a 1,814 quilograms.

de vestuari. El sou dels soldats es dividia en "socors" i "masita". El "socors" del soldat el rebia en forma de dos menjars diaris amb valor de 4 rals i en l'anomenat "sobras", els diners donats per a la neteja personal i els deutes. La "masita" era la part restant del sou i es destinava a l'entreteniment i en la renovació de la roba interior i altres despeses particular. Per tant, es pot dir que el sistema carlí, tot i els seus inconvenients, suposava més autonomia pels soldats carlins que no pas el liberal.

Com s'ha vist anteriorment, els carlins en els primers compassos de la guerra van procurar pagar tot el que consumien amb el seu haver per no molestar a la població. Les tropes governamentals, en canvi, des d'un bon principi es van proveir del poble. Expedien un rebut anomenat "libramiento" a l'ajuntament de torn amb tot allò que volien que se'ls hi subministrés i el consistori, si volia recuperar el valor d'allò subministrat, es veia obligat a exigir el cobrament a les seus dels governs militars provincials.

Com ja s'ha dit, la manutenció dels soldats va ser un gran problema i fins i tot, a vegades, les tropes es veien obligades a tornar a la capital de província per proveir-se de recursos o a demanar crèdits urgents al Ministeri de la Guerra. Aquestes situacions provocaven desorganització i desmoralització de les tropes.

El 1873 la situació econòmica encara va empitjorar més. A la tardor els soldats encara no havien cobrat el mes de juny, les caixes estaven exhaurides i es devien molts diners a factories i per allotjaments i transports. A més, el sistema de "libramientos" va col·lapsar econòmicament a l'exèrcit governamental de Catalunya (a la província de Tarragona, per exemple, es devien al Ministeri de la Guerra uns 4.000.000 de pessetes). La fiabilitat dels "libramientos" va passar a ser nul·la. Per acabar d'agreujar el problema fiscal, molts recaptadors van escapar-se per evitar la guerra i d'altres van patir atemptats. Els pobles s'endarrerien en el pagament i davant d'aquesta situació, es va optar perquè els soldats fossin els que recaptessin els impostos. Això posa de relleu la crisi de confiança que existia envers les institucions.

El 1874 es van començar a fer donacions urgents per millorar la situació econòmica, per exemple, la Diputació de Barcelona va posar a disposició del govern 500.000 pessetes. A més, es van fer crides als pobles perquè paguessin els tributs endarrerits. La Banca també va ser una font d'ingressos important per a l'exèrcit liberal, demostrant com la burgesia catalana també es va implicar en la guerra.

A mesura que s'acabava el conflicte des del govern es va voler recuperar el temps perdut, així com els diners perduts. A l'hivern de 1875 s'insta als pobles a pagar tot allò que deuen a l'estat. La comarca de Bages era la més endeutada amb 317.000 pessetes, seguida d'Osona amb 289.000.

2.4.2.3. LIBERALS EMINENTS

En el transcurs de la Tercera Guerra Carlina, en el bàndol governamental van destacar alguns militars gràcies a la seva carrera impol·luta dins l'exèrcit espanyol, les seves accions i/o la seva estratègia i visió militar. Tot i que en caldria destacar molts, s'ha optat per aquells que van tenir una importància més rellevant en tot Catalunya, però també a la Vall del Ges.

JOSEP CABRINETTY CLADERA, "EL CABRIT" O "EL DIABLE"

Fig. 43: Retrat del mallorquí Josep Cabrinetty.

Josep Cabrinetty Cladera va néixer a Palma de Mallorca el 26 de juliol de 1823. De pare militar, va ingressar a l'exèrcit amb només 14 anys. Va participar en la Primera Guerra Carlina lluitant a les ordres de Leopoldo O'Donnell i protagonitzant diverses accions com la rendició d'Aliaga i d'Alcalà o el setge i rendició de Berga. El 1846 va ser apartat de l'exèrcit en virtut d'un Reial Decret però va ser readmès el 1854, abonant-li el sou de tot el temps que havia estat fora de l'exèrcit i concedint-li el grau de tinent i després de capità.

El 1859 va ser destinat a Ceuta on batallà a la Guerra d'Àfrica (1859 – 1860) en diverses localitzacions com Tetuán, Castillejos, Tànger i Buts. Gràcies a les seves accions en aquesta guerra va ascendir a comandant, va obtenir la Creu de Sant Ferran i va ser declarat "benemérito de la patria". Un cop acabada aquesta campanya va tornar a la península, on es va dedicar a perseguir partides revolucionàries i va aconseguir la Creu Roja al Mèrit Militar. El 1871, Amadeu de Savoia li va atorgar el grau de tinent coronel.

Fig. 44: Medalles carlines commemoratives de la batalla d'Alpens.

Iniciada la Tercera Guerra Carlina va agafar el comandament d'un batalló del Regiment d'Amèrica i va tenir els seus primers enfrontaments amb Tristany i Martí Miret. La seva columna de seguida va ser coneguda com "la columna del llamp" gràcies als seus constants canvis d'estratègia i moviments. A finals de 1872 és designat coronel. A partir d'aquí va tenir nombrosos èxits (com victòries davant de Savalls, la presa de Vidrà i els alliberaments de Berga i Puigcerdà) que es van veure estroncats per greus problemes d'insubordinació entre els seus homes, la majoria soldats de lleva. Tot i així, va prendre Alpens tot derrotant Savalls, obtenint el grau de brigadier. Durant tota la guerra va tenir un odi malaltís contra Savalls i els infants Alfons Carles

i Maria de les Neus de Bragança, fins al punt de jurar que feria "xorizos" de les carns d'aquesta última . Quan es va assabentar que Savalls havia tornat a ocupar Alpens, el 9 de juliol de 1873, va decidir tornar-la a prendre.

Mentre es dirigien allà, les tropes de Cabrinetty van patir una emboscada, provocant la seva desorganització. Tot i així, van aconseguir entrar a la població d'Alpens, perpetrant-se en les primeres cases. Cabrinetty va decidir replegar-se a la plaça del municipi, on va ser abatut per una bala en plena nuca, mentre estava sobre el seu cavall. El pànic va envair els soldats liberals i mentre alguns es van amagar, d'altres van lluitar fins a la mort. El resultat de la batalla d'Alpens va ser la captura o mort del prop de 500 combatents liberals i l'apropiació de 50 cavalls, dues peces d'artilleria, 42 muls, munició, material sanitari i l'arca dels diners per part dels carlins, a més de la mort de Cabrinetty que va ser un cop duríssim pels liberals. La victòria carlina, en canvi, va ser molt celebrada i fins i tot es van encunyar medalles commemoratives. De la figura de Cabrinetty se'n recorda la seva capacitat estratega i el fet que va ser un lluitador incansable i un coneixedor expert del territori[133].

Es té constància del seu pas per la Vall del Ges en almenys cinc ocasions.

ARSENIO MARTÍNEZ CAMPOS ANTÓN

Fig. 45: Retrat d'Arsenio Martínez Campos realitzat a Cuba.

Arsenio Martínez Campos Antón va ser un dels militars espanyols més il·lustres del darrer quart del segle XIX. Va néixer a Segòvia el 14 de desembre de 1831. Va estudiar a l'escola militar fins al 1852, acabant amb el grau de tinent. Després de dos anys de pràctica va ser nomenat membre de l'Estat Major Espanyol arribant a ser sotsprofessor de l'escola i ascendint a comandant de cavalleria. Com Cabrinetty, va participar en la Guerra d'Àfrica però sota les ordres del general Joan Prim, guanyant la Creu de Sant Ferran i el grau de tinent coronel. Un cop va tornar a la Península, va exercir la seva càtedra fins que el 1862 va ser enviat a una expedició a Mèxic. Quan retornà a Espanya va reprendre un altre cop la docència. El 1869 va demanar personalment incorporar-se a l'exèrcit que lluità a Cuba, on va dirigir múltiples combats fins a mitjans de 1872 i pels quals va ser ascendit a brigadier.

A continuació va arribar a Madrid, on restà aquarterat fins al 15 de 1873, moment en què el recent instaurat govern republicà el destina a Catalunya com a governador militar de la província de Lleida. Més tard va a València com a capità general. Martínez Campos era partidari de la restauració monàrquica i és per això que l'executiu republicà va decidir apartar-lo

[133] BOIXADER I SIMON, Pere. *op. cit*., [pàg. 161 – 165]

del seu càrrec i desterrar-lo. El general, coneixedor d'això, va simular un viatge a Àvila, però en realitat es dirigia a Sagunt, lloc on l'esperaven partidaris d'Alfons, el fill d'Isabel II. En aquesta ciutat, el 29 de desembre de 1874, va ser el protagonista del *pronunciamiento* que va proclamar Alfons XII com a rei d'Espanya, iniciant així el període de la Restauració Borbònica (1874 – 1931). Dos dies després, el nou rei el va destinar com a general en cap de l'exèrcit liberal de Catalunya i capità general del districte. Un cop arribat al Principat el 5 de gener de l'any següent, es va dirigir d'aquesta manera als soldats:

> *"Soldados: proclamado rey de España Don Alfonso XII, vuelvo a vuestro lado, para tenir el orgullo de mandaros y la esperanza de conduciros a la victoria, si nuestros enemigos no aceptan la paz con que les brinda el Gobierno de S.M.*
>
> *La disciplina y el valor del ejército de Cataluña son la prenda más segura de que dentro de poco en este distrito no habrá más que buenos y unidos españoles, y que al fragor y al estruendo de las armes sucederá la paz, y la mayoría de vosotros podrá volver al seno de sus familias, que es el ardiente deseo de vuestro General en Jefe."*

D'entre les accions més destacables d'aquest militar es troba la presa d'Olot al març de 1875 i La Seu d'Urgell a l'estiu del mateix any, suposant un gran pas per a la fi de la Tercera Guerra Carlina a Catalunya. Tot i així, a les darreries del mes d'octubre d'aquell any, al nord de la província de Barcelona i en algunes zones de Girona i Lleida encara es trobaven algunes partides carlines acorralades. És per això que Martínez Campos va decidir ocupar aquests últims reductes aixecant un sometent general a tot Catalunya i oferint l'indult a tots aquells carlistes que es rendissin el 18 de novembre de 1875. L'endemà, Martínez Campos va donar per acabada la guerra a Catalunya.

Un cop acabada la guerra, l'any 1877 va ser enviat a Cuba per controlar els cubans rebels en la Guerra dels Deu Anys, iniciada el 1868 i acabada el 10 de febrer de 1878 quan el mateix Martínez Campos va signar la pau amb els rebels, acordant donar més autonomia a la colònia. A partir d'aquell moment, va tornar a Espanya per dedicar-se a la política. Va ser senador, president del Consell de Ministres i ministre de la Guerra pel Partit Conservador de Cánovas del Castillo primer (fundant l'Acadèmia Militar) i pel Partit Liberal de Sagasta més tard.

El 1893 va tornar a exercir de capità general de Catalunya, any en el qual va patir un atemptat anarquista fallit, motivat per la persecució a la qual eren sotmesos els treballadors per part de l'exèrcit i el govern. El 1895 va tornar a Cuba, on havia esclatat la Guerra d'Independència Cubana (1895 – 1898). La seva gestió del conflicte no va ser tan fructuosa com en el 1877 i va ser destituït. Va tornar a Espanya i es va retirar de la vida pública. Va morir a Zarautz (Guipúscoa) el 23 de setembre de 1900[134].

[134] BOIXADER I SIMON, Pere. *op. cit*., [pàg. 173 – 176]

Es té constància de la seva presència a la Vall del Ges en una ocasió i la seva gestió de la guerra en els últims anys va influir en aquest territori (sobretot destaquen exigències de subministraments i bagatges i ordres a tropes per ocupar les poblacions de la vall).

JOSÉ ARRANDO BALLESTER

Fig. 46: Foto de José Arrando feta el 1870 a l'estudi Moliné i Albareda de Barcelona.

José Arrando Ballester va néixer a Tales (Castelló de la Plana) el 18 de març de 1815, en el si d'una família burgesa on tots els seus membres tenien estudis superiors. Va passar la seva infància estudiant en una escola de frares carmelites. El seu primer contacte amb l'exèrcit va ser amb 20 anys, quan va ser cridat a quintes el 1835, en plena Primera Guerra Carlina. Va ser destinat al Regiment d'Infanteria d'Albeura nº7 de lleugers. Amb aquest regiment va ser enviat a Catalunya el 1876, com a part de la brigada Osorio, on va actuar a les zones d'El Bruc i Manresa. A partir d'aquí va començar a destacar entre els seus companys, ascendint de cap segon a cap primer en pocs mesos. El 1837 es trasllada a la zona de Lleida on torna a ser ascendit a Sergent Segon i després d'una acció a Solsona a sergent primer (on també va rebre una "Cruz de Distinción"). El 1839 el seu regiment ha de defensar el castell de Solsona, cosa pel qual va arribar a ser subtinent. Un cop acabada la guerra, Arrando passa els primers anys perseguint partides carlines que no han acceptat la pau, com per exemple la liderada per Benet Tristany, i controlant insurreccions antigovernamentals amb el Regiment d'Infanteria de Saboya nº6 (el 1843 és ascendit a tinent gràcies a la repressió de la revolta originada a Barcelona en contra d'Espartero). Fins a 1845 va viatjar per les zones de Tarragona, Reus, València, Castelló i Lleida (on va conèixer la seva dona).

Mentre a Catalunya es desenvolupava la Segona Guerra Carlina, Arrando és enviat al Segon Batalló de Caçadors de Tarragona amb el qual forma part d'una expedició a Portugal per ajudar a mantenir el regnat de Maria II, que es veia en perill per les aspiracions de l'infant Miquel de Portugal i els seus seguidors, els miquelistes. Després va traslladar-se a Catalunya a lluitar contra els carlistes. Per les seves accions durant aquest conflicte ascendeix a capità i, a continuació, comandant d'infanteria. Acabada la guerra, passa un temps als Pirineus catalans per després ser traslladat a Madrid. En aquest moment rep la Cruz de la Real y Militar Orden de San Hermenegildo, una de les màximes condecoracions de l'exèrcit espanyol i gràcies a la qual rebia una pensió anual de 2400 rals de billó. El 1854 és ascendit a comandant i es retira de la vida fins al 1859, quan és nomenat Secretari de la Comandància General del Maestrat. El 1868 es va adherir a l'alçament nacional per destronar a Isabel II, enfrontant-se contra soldats lleials a

la reina per la zona de València. Un cop acabada la Revolució de 1868, Isabel II va marxar del país, iniciant-se el Sexenni Revolucionari o Democràtic (1868 – 1874).

El 1872 esclatà la Tercera Guerra Carlina i Arrando, amb tres columnes del Regiment de Burgos nº36, una companyia de Guàrdia Civil i una de cavalleria de Calatrava, comença a perseguir faccions carlistes de Catalunya i el Maestrat. Durant els inicis de la guerra va ser protagonista de diferents combats per tot Catalunya, ascendint a brigadier i ostentant el càrrec de Governador Militar de Lleida, Tarragona i Barcelona i Segon Cap de la Capitania General de València. Després d'alguns combats al Maestrat va tornar a Catalunya per perseguir els principals cabdills carlins amb una columna que portava el seu nom. Destaquen els enfrontaments que va tenir amb Savalls. Acabada la guerra, Arrando va passar un temps per la província de Girona perseguint carlins que no s'havien rendit. El 1878 és nomenat Governador Militar de Girona. Entre 1881 i 1882 va ocupar el càrrec de 2n Cap de la Capitania General de València, i el 1883 arriba a Tinent General, ocupant el càrrec de Capità General d'Extremadura, fins que el 1887, moment en què dimiteix. Al final de la seva vida militar el general Arrando passa a la política com a diputat pel partit Liberal del 1886 el 1889. Va morir el 1893 a causa d'una pulmonia[135].

Es té constància de la seva presència a la Vall del Ges almenys en quatre ocasions.

[135] AGUILELLA RAUSELL - ARRANDO, Vicente. *Teniente General D. José Arrando Ballester (Historia de un soldado).* Alacant, V. Aguilella, 1998.

3. LA TERCERA GUERRA CARLINA A LA VALL DEL GES

3.1. LA VALL DEL GES: PUNTUALITZACIONS

Per tal d'entendre la importància que va tenir la Vall del Ges, abans cal comentar algunes puntualitzacions per comprendre millor la situació d'aquesta zona geogràfica durant els anys de la Tercera Guerra Carlina i els immediatament anteriors a aquest conflicte.

La Vall del Ges és una vall situada al nord de la comarca d'Osona, tancada per la Serra de Bellmunt i banyada pels rius Ter, Fornès i Ges (d'aquest prové el nom de la vall). Actualment, les poblacions que la formen són, per major nombre d'habitants, Torelló, Sant Pere de Torelló i Sant Vicenç de Torelló, municipi al qual pertanyen les colònies industrials de Borgonyà i Vilaseca. Cal destacar que al segle XIX, una quarta població, Masies de Sant Pere de Torelló, formava part de la vall. Aquest poble va ser fruit de l'escissió, el 1826, del nucli de Sant Andreu de La Vola (ara part de Sant Pere) i les masies de Sant Pere de Torelló, la qual va durar fins al 1926 [136].

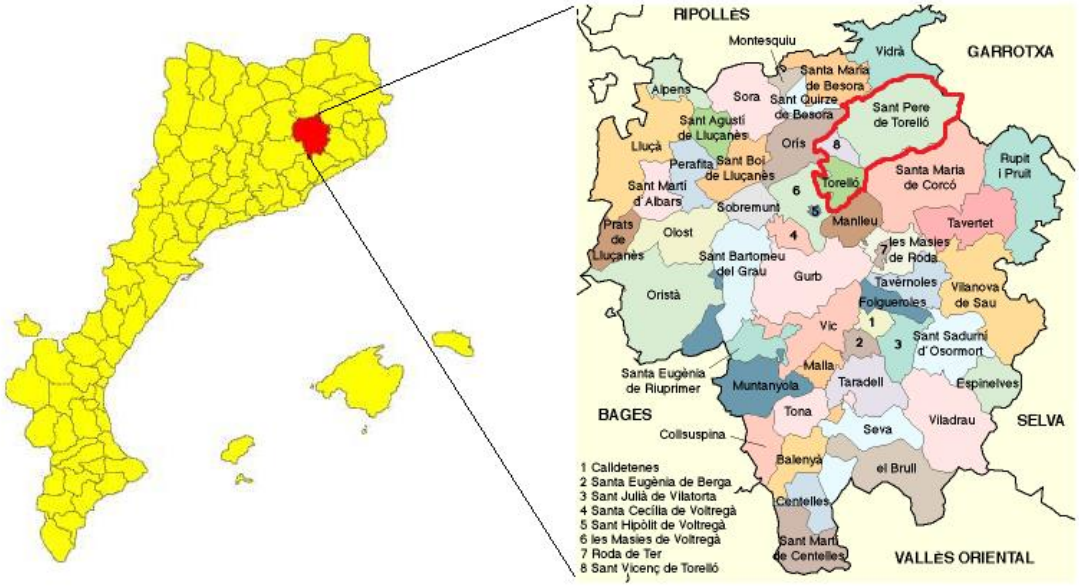

Fig. 47: Situació de la comarca d'Osona dins els Països Catalans (esquerra) i de la Vall del Ges (dreta en vermell).

Pel que fa a la demografia de la vall, s'agafa de referència les dades que conté el llibre *La vall de Torelló en els segles XVIII i XIX* de Joaquim Albareda. Durant el segle XIX la població de la vall va patir, en global, un creixement moderat i desigual a cada població. Mentre Torelló i Sant Vicenç van experimentar un creixement del 47,9% i del 100% respectivament, a Sant Pere es

[136] AJUNTAMENT DE SANT PERE DE TORELLÓ: *Història*. http://www.stpere.cat/site/index.php/el-nostre-poble/historia

troba un balanç decreixent del -30,6%. Aquestes xifres tenen la seva explicació en relació a l'ordre econòmic i social. La població es va concentrar en centres fabrils, com Sant Vicenç i Torelló, els quals van patir un procés d'industrialització contraposat a la desindustrialització de Sant Pere. Aquest comportament demogràfic també es pot analitzar a través de la natalitat, la nupcialitat i la mortalitat. Durant tot el segle XIX, la natalitat va disminuir progressivament i la nupcialitat va augmentar durant la primera meitat de segle, tot descendint seguidament. La mortalitat va seguir un procés descendent remarcable, sobretot gràcies a la progressiva desaparició de la mortalitat extraordinària, és a dir, la relacionada amb fam i epidèmies. Tot i així, la mortalitat va ser considerablement alta en anys puntuals, on, per aquest treball, destaquen la de les últimes tres dècades, ja que es va succeir la tercera guerra amb una epidèmia de verola el 1878 i de còlera el 1885. Un bon percentatge del volum de les defuncions la constituïa la mortalitat infantil, molt elevada durant tot el segle XIX[137].

Finalment, cal esmentar els sectors ocupats en la Vall del Ges. En aquest aspecte es pot veure com l'estructura social de la vall va patir els efectes de les transformacions econòmiques capitalistes. En general, es troba un descens de l'ocupació en la ramaderia i l'agricultura i un notable augment de les persones dedicades a la indústria. L'agricultura va patir un procés de deteriorament per culpa del pas de l'Antic Règim al liberalisme. A la vall hi va arribar la competència de productes agraris a preus inferiors i les guerres i la inestabilitat van provocar un abandó del camp en pro de la indústria[138].

[137] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Vall de Torelló en els segles XVIII i XIX*. Vic, Eumo Editorial, 1989. [pàg. 42 – 43]
[138] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *op. cit.,* [pàg. 45]

3.2. IMPORTÀNCIA DE LA VALL DEL GES EN EL CONFLICTE

Durant la Tercera Guerra Carlina la Vall del Ges va adquirir certa importància resultat de certs factors característics de la vall: el suport social al carlisme, la geografia de la vall i la seva situació en el mapa.

Durant la Tercera Guerra Carlina es va observar la formació d'una zona d'influència carlista que abastava les comarques Centrals i Septentrionals, com el Solsonès, Berguedà, Bages, Osona i la Garrotxa[139]. La Vall del Ges, localitzada al nord d'Osona i tocant la Garrotxa, era ben bé al centre d'aquesta zona.

Però quin fet explica que a la Vall del Ges el carlisme tingués un suport tan alt? Per respondre aquesta pregunta cal observar com va ser el pas de l'Antic Règim al sistema liberal en aquesta zona. A principis i mitjans del segle XIX, la Vall del Ges era un territori agrícola i dominat per l'Església. Amb l'entrada del nou sistema a la vall, es van plantejar un seguit de canvis inevitables destinats a modificar l'estructura social i econòmica (per exemple, les desamortitzacions comunals i eclesiàstiques, la supressió del delme i dels drets senyorials...). D'aquests canvis en van sortir perjudicada l'Església, però també els camperols i l'artesanat, que veien empitjorar progressivament la seva situació a mesura que s'acomplia la revolució liberal. Per exemple, les desamortitzacions de Madoz de 1855, on les terres comunals van ser privatitzades, van tenir un gran impacte a l'agrícola Vall del Ges de principis i mitjans del segle XIX, on es té constància de detinguts per furtar llenya dels boscos que havien passat de ser comuns a privats. Els límits de la propietat van ser definits en clar perjudici dels sectors populars. Per tant, el descontentament d'aquests grups socials afectats pel nou sistema (majoria a la Vall del Ges) va desembocar en moviments populars de caràcter absolutista, com el carlisme, caracteritzat per l'heterogeneïtat dels seus components: clergues i nobles que no s'adaptaren al sistema liberal i pagesos i artesans que surten perjudicats amb la implantació d'aquest, tots units enfront d'un enemic comú, el liberalisme burgès[140].

Però entre els pobles de la Vall del Ges on més va destacar la presència del carlisme durant la darrera carlinada va ser Sant Pere de Torelló, mentre que a Torelló i a Sant Vicenç, tot i també comptar amb adeptes al moviment, no va ser tan important. Això es podria explicar pel procés d'industrialització. A partir de mitjan segle XIX a Sant Vicenç i a Torelló va ser on la industrialització va assolir un abast major, comportant un ascens de la població d'un 100% i un 47,9% respectivament entre 1787 i 1877, gràcies a la mà d'obra que arribava d'altres punts d'Osona. Això va ser un signe clar que la societat d'aquestes dues poblacions s'estava adaptant

[139] Mirar mapa I de l'annex.
[140] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Vall de Torelló en els segles XVIII i XIX*. Vic, Eumo Editorial, 1989. [pàg. 38 – 39]

al sistema liberal i, per tant, el suport al carlisme es reduïa al estar aquest relacionat amb la desaparició d'aquest nou sistema. En canvi, Sant Pere va patir el procés contrari. Aquesta població es va desindustrialitzar i, en conseqüència, la seva població va disminuir en un 30,6%. Per tant, la majoria de la població santperenca encara ocupava els sectors del camp i l'artesania (sobretot teixidors i torners), sectors que com s'ha vist, van ser els suports del carlisme. Exemples clars de l'adaptació de Torelló i Sant Vicenç al sistema liberal entorn la Tercera Guerra Carlina són, per exemple, que l'ajuntament de Torelló va donar suport a la Revolució de 1868 i en les eleccions d'aquell mateix va sortir guanyadora la candidatura monàrquica liberal i que Sant Vicenç va ser el primer municipi de la vall on es van construir colònies industrials[141].

Pel que fa a Sant Pere, a part del suport al carlisme de la pagesia i l'artesanat, també es troba el suport del clergat. Per exemple, durant la Primera Guerra Carlina, la universitat de Cervera es va traslladar a Sant Pere de la Portella (Berguedà), esdevenint un centre intel·lectual del carlisme. Precisament, entre els cursos de 1838 i 1840 s'hi troben dos habitants de Sant Pere, Lluís Sauquer i Pere Baquer, cursant 6è de teologia. A més, la junta de professorat d'aquesta mateixa universitat va sol·licitar a data de 8 de novembre de 1838 l'obertura d'un curs de teologia i un altre de filosofia a Sant Pere, argumentant que Vic estava sota domini liberal i que la Portella quedava massa lluny pels estudiants d'Osona. El curs hauria anat a càrrec dels seminaristes de Vic Pere Vinyeta i Joan Castanyer, tot i que la petició va tirar endavant[142].

Tot i que el suport social del carlisme podria ser un bon indicador de la importància de la Vall del Ges en la Tercera Guerra Carlina, no explicaria perquè va ser una zona que va patir directament la violència i fos lloc de pas per l'exèrcit carlí i liberal tal com es podrà apreciar en els apartats següents. Això s'explica pels dos altres factors esmentats, la geografia de la vall i la seva situació.

Pel que fa a la geografia, ens trobem en una zona de transició entre les muntanyes de la Serralada Transversal i la Plana de Vic. Sant Pere de Torelló és el poble més accidentat de la vall, amb la serra de Curull (de 1361,3 metres d'altitud màxima), la serra de Bellmunt (de 1246,9 metres d'altitud màxima) i les seves crestes, on s'hi troben frondosos boscos d'alzinar, roureda i fageda, l'ermita de Sant Roc o la gorja del Forat Micó[143]. Aquest terreny agresta i muntanyenc, facilitava que els carlins s'amaguessin i que difícilment fossin localitzats i que a l'hora d'atacar es valguessin del coneixement que tenien de la geografia per sorprendre l'enemic

[141] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Vall de Torelló en els segles XVIII i XIX*. Vic, Eumo Editorial, 1989. [pàg. 42 – 43]
[142] MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel; PUJOL I ROS, Joan. *La universitat carlina a Catalunya*. Valls, Cossetània Edicions, 1997. [pàg. 112 i 126]

[143] DALMAU I FONT, Agustí. *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història*. Sant Pere de Torelló, Ajuntament de Sant Pere de Torelló, 1994. [pàg. 12 – 21]

amb emboscades, molt típic del sistema de guerrilles[144]. D'entre aquests paratges destaca l'ermita de Bellmunt, des d'on es podia controlar tant la zona de Bisaura com la Plana de Vic. L'ermita va ser ocupada per carlins durant la Primera Guerra Carlista, on s'hi va emplaçar un hospital a finals de 1835[145]. Va ser també durant la Primera Guerra Carlina quan l'ermita de Bellmunt va ser ocupada per un escamot carlí que hi fabricava pólvora. Els ingredients eren proporcionats des de Sant Pere (on entre els segles XVII i XIX hi hagué una indústria de la pólvora i focs d'artifici). A l'estiu de 1835 una tropa liberal va emprendre una acció per desallotjar aquests carlins, la qual va acabar amb l'espoli i crema del santuari per part dels liberals[146]. Durant la Tercera Guerra Carlina el santuari va ser ocupat pels carlins fins ben entrat l'any 1876.

Fig. 48: Carlins preparant una emboscada.

Torelló no té un terreny tan accidentat, però pel seu terme hi passa el riu Ter, la riba del qual va ser ocupada pels carlins i utilitzada com a barrera natural[147].

Sant Vicenç, té un terreny agresta (destaca la muntanya on s'hi emplaça el Castell de Torelló), però no s'hi ha trobat cap referència d'activitat bèl·lica.

Finalment, la situació de la Vall del Ges acaba d'explicar el perquè de la seva importància. Primer de tot cal destacar que està en una zona de pas entre Vic i Olot, dues ciutats que van ser molt importants durant la Tercera Guerra Carlina. Vic, que llavors tenia 14.000 habitants, va ser presa per Rafael Tristany el 8 de gener de 1874 i també va ser bloquejada[148]. A Olot s'hi van declarar el retornament dels furs catalans l'1 d'octubre de 1874 i va exercir de capital carlina de Catalunya des del març de 1874 a març de 1875[149].

Per acabar, la situació de Sant Pere de Torelló i de Torelló expliquen perquè en aquestes dues poblacions, en especial la primera, s'hi duguessin a terme enfrontaments, i a Sant Vicenç no. Primerament, Torelló està al costat de Conanglell. A la banda dreta del Ter, en el terme de les Masies de Sant Hipòlit de Voltregà, davant mateix de Torelló, el riu Ter forma una grossa corba que deixa quasi encerclada una extensió de terra d'unes 140 hectàrees. Aquesta península comprenia la finca de Conanglell. L'any 1857 els propietaris de la finca l'arrendaren per vint

[144] *En guàrdia! Capítol 173*. Catalunya Ràdio, Direcció i realització: Enric Calpena. Assessorament històric: Oriol Junqueras. Guió: Arnau Monràs . 9/9/2007
[145] MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel. *Los hospitales carlistas del Principado de Cataluña (1833 – 1840).* Valls, Lectio Ediciones, 2011. [pàg. 49]
[146] PLADEVALL I FONT, Antoni. *La Mare de Déu de Bellmunt. Història i tipisme d'un vell santuari marià*. Barcelona, Editorial Montblanc – Martín, 1992. [pàg. 114]
[147] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 408]
[148] BOIXADER I SIMON, Pere. *op. cit.,* [pàg. 41 – 47]
[149] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.* [pàg. 53 – 54]

anys, amb una pròrroga de deu anys més, al Cos Nacional d'Artilleria d'Espanya i de les Índies, que la va mig fortificar i hi va mantenir una concentració d'artilleria fins a les darreries del segle XIX[150]. Conanglell va ser una zona que es van disputar durant tota la guerra els dos bàndols i a l'estar al costat mateix de Torelló, aquesta població va rebre la influència d'aquest estratègic emplaçament.

Pel que fa a Sant Pere, el seu terme municipal és fronterer amb el de Vidrà, un dels pobles més importants del carlisme. En aquesta població s'hi emplaça el Cavaller de Vidrà, una casa de pagès propietat de la família de l'aristocràcia de l'espardenya Abadal (de tradició carlista) que durant la Tercera Guerra Carlina va emplaçar l'Acadèmia Militar dels carlins, a més de concentrar diverses institucions militars i administratives del carlisme, com per exemple, la Diputació de Catalunya durant els últims dies de la guerra. Vidrà va ser un focus d'enfrontaments, i era constantment ocupat per un bàndol i l'altre[151]. Els dos exèrcits, per tal d'arribar a Vidrà des del sud, havien de passar obligatòriament per Sant Pere de Torelló i la serra de Bellmunt on, gràcies a aquesta influència de Vidrà, s'hi perpetraren molts enfrontaments i emboscades.

Per tal d'exemplificar aquesta importància, a continuació es detallaran els fets més destacables ocorreguts durant la Tercera Guerra Carlina a la Vall del Ges.

Fig. 49: Santuari de Bellmunt.

Fig. 50: Una de les façanes del Cavaller de Vidrà.

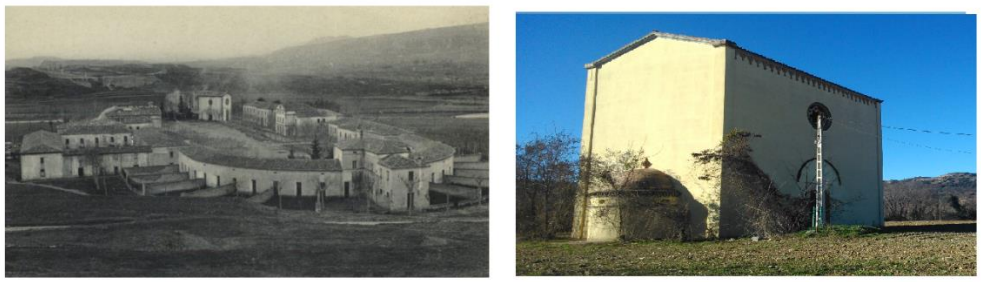

Fig. 51: Comparació de Conanglell a finals del segle XIX (esquerra) i en l'actualitat (dreta).

[150] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 572]
[151] TERRADAS I SABORIT, Ignasi. *El Cavaller de Vidrà*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. [pàg. 378]

3.3. FETS DESTACABLES

3.3.1. LA XOCOLATERA

En els primers compassos de la guerra, la manca d'organització i sobretot d'artilleria era el que millor definia la situació dels carlins. Per solucionar el problema de la falta d'artilleria, a principis de l'any 1873, aquests van encarregar la fabricació d'un canó, el primer del qual van disposar els carlins. Josep Pla, en el seu llibre *Un senyor de Barcelona*, explica que aquest canó va ser fabricat per Josep Vaqué i Font, "l'Esqueller" de Sant Pere de Torelló, a causa de la fama de la gran qualitat de les seves esquelles:

> "*Els carlistes volgueren tenir artilleria, i, després de moltes anades i vingudes, encarregaren un canó a l'esqueller de Sant Pere de Torelló, o sigui el que fa les esquelles per a cavalls, eugues, vaques, braus, xais i ovelles. Fou cèlebre en tota la comarca entre pastors i pagesos, perquè realment no tingué rival en el treball. A Banyoles es construïen també esquelles, però la seva qualitat distà molt de les que es feren a Torelló. Podríem dir que l'esqueller de Torelló fou el Stradivarius de les esquelles.*"[152]

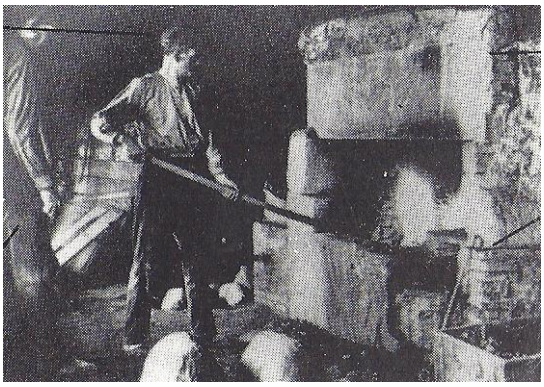

Fig. 52: Esquellers santperencs treballant a la fornal a principis del segle XX.

L'ofici d'esqueller, juntament amb el de torner, paraire i teixidor, va ser una de les activitats que més renom donà a Sant Pere de Torelló. La fabricació d'esquelles a Sant Pere havia seguit sempre la mateixa tècnica primitiva de segles enrere, sense adaptacions pròpies de la moderna industrialització. El seu secret però, consistia en el tipus de soldadura i en el "picar el metall". La perfecció d'aquestes dues operacions en depenia que l'esquella tingués un so net i cromàtic, diferent segons la seva destinació, ja que el so de l'esquella de bestiar oví no era el mateix que el del bestiar boví, per exemple[153]. Cal destacar que durant la seva vida, Vaqué va ser un conegut carlí, a més d'ostentar el càrrec d'alcalde, jutge i cap del sometent de Sant Pere de Torelló[154].

Per tant, donada la fama de la qualitat de les esquelles i de la tècnica emprada per a fabricar-les, no és d'estranyar que els carlistes pensessin que la millor opció per a ells era que Josep Vaqué, veí d'un poble com Sant Pere, que es trobava dins de la zona d'influència carlista, confeccionés una peça d'artilleria.

[152] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.*. [pàg. 56]
[153] DALMAU I FONT, Agustí. *op. cit.*, [pàg. 114 – 115]
[154] VAQUÉ I RAFART, Josep. "L'esqueller de Sant Pere de Torelló". *Sant Pere de Torelló. Festa Major 1989*. Sant Pere de Torelló, 1986, pàgines 61 – 64.

Vaqué va acceptar l'encàrrec dels carlistes i va fondre un canó de petites dimensions que fou portat a la Casa Cavaller de Vidrà, municipi veí de Sant Pere, on s'havia establert la caserna general dels carlistes i on es va encarregar a un tinent coronel de netejar-lo i guardar-lo.

L'anècdota de com el canó de Josep Vaqué va ser transportat fins a Vidrà és contada en el llibre *Recuerdos de la guerra civil. La campaña carlista (1872 – 1876)* de Francisco Hernando, escriptor, periodista, historiador i voluntari a la causa carlista, que recorda els següents fets:

> *"Faltos estos* (los carlistas) *de artillería, y no sabiendo como procurársela, encargaron á un herrero del país que les construyese un cañón ocultamente. La obra no era fácil, pero el cañón se hizo, y entónces se tropezó con la dificultad de sacarlo del sitio donde se había construido, que era una villa guarnecida por los republicanos, sin que estos supiesen el género de mercancía que pasaba ante sus ojos. Despues de mil dificultades, envuelto en paja y como si fuera otra cosa, salió el cañón sin novedad y llegó a poder de los carlistas, quienes con él se creían ya invencibles."*[155]

Hernando, tot i no esmentar Sant Pere de Torelló, el fet que destaqui que el canó fos fabricat per un *herrero* (referint-se a algú que té com a professió treballar el ferro, com un esqueller) i no un *artillero* o una altra professió relacionada amb la indústria armamentista, fa pensar que, certament, es refereix al canó de Josep Vaqué. Aquest fragment dóna una informació important, i és que a principis de 1873 Sant Pere podria haver estat envoltat per forces republicanes governamentals, provocant que el canó s'hagués d'amagar per tal de traslladar-lo a Vidrà.

Fig. 53: Retrat de Josep Vaqué i Font.

L'arribada del canó al Cavaller de Vidrà va causar un gran enrenou i esperança entre els carlistes que es trobaven en aquell indret. La narració de l'expectació que va causar la fa Marià Vayreda en el seu llibre *Records de la darrera carlinada*. Amb només disset anys, Vayreda s'allistà com a voluntari de l'exèrcit carlí i es traslladà cap al Cavaller de Vidrà, on va veure "lo primer canó d'artilleria de què disposaren les forces carlines de Catalunya", el canó fabricat per Josep Vaqué:

> *"Més lo canó era l'objecte de totes les curiositats, de tots els entusiasmes i de tots los comentaris. Muntat sobre sa curenya, lluïa sa gràcia, bastant casolana, enmig d'un cèrcol de curiosos que el contemplaven respectuosament a alguna distància. No sé lo que un director de les fàbriques de Trúbia o de Krupp hi haurien tingut a dir, però a mi, malgrat tota la meva admiració i tot lo meu entusiasme, em semblava fet d'un escloper."*[156]

En aquest fragment, Vayreda deixa veure que el canó no era, precisament, el millor que mai s'havia fabricat. Vayreda creu que les empreses d'armament més bones d'aquells temps, Trúbia i Krupp no haurien donat el vistiplau per usar aquell canó i, tot i ignorar que el canó havia estat fet per un esqueller, ja veu que no ha estat obra d'un expert en artilleria.

[155] HERNANDO, Francisco. *Recuerdos de la guerra civil. La campaña carlista (1872 – 1876).* París, Jouby y Roger Editores, 1877. [pàg. 227]
[156] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit.*, [pàg. 31]

Vayreda continua amb la narració de l'aspecte d'aquell canó:

> *"Era curt i fart i com careixia del reviró o xescle de resistència que tots porten a la boca, tenia l'aspecte d'una xacolatera, comparança que eixia de la boca de tothom. La curenya era de roure, feta a cops d'huixol, i les rodes tenien l'hentxura de les de les carretes de bous."*[157]

La fabricació del canó per part d'un esqueller, que tot i estar familiaritzat amb el tractament del ferro, no tenia experiència en artilleria, li va conferir una certa semblança a una xocolatera, un atuell per fer-hi xocolata desfeta. D'aquesta semblança en va sorgir el nom que ha persistit durant els anys, la Xocolatera.

Fig. 54: : El canó fabricat per Joan Vaqué hauria tingut una forma similar a la d'aquesta xocolatera.

La Xocolatera va ser usada per primer cop durant l'atac de Ripoll, el 22 de març de 1873, el qual va ser dirigit pel general Savalls i on el coronel Francesc de Sagarra va dirigir la secció d'artilleria que la va usar. És a partir d'aquí que la versió de la història comença a diferir segons quina font s'empri.

Josep Pla explica que La Xocolatera, després d'haver estat disparada tres vegades, sense causar danys ni ferits ni morts, va quedar totalment destruïda i inservible:

> *"Savalls ordenà que el canó fos posat en una altura, apuntant el campanar.* [...] *El canó dispararà tres vegades seguides i després explotà a trossets enmig d'una confusió i d'un desconcert inenarrables. No es tingué notícia que hagués fet cap víctima, ni pròxima ni allunyada."*[158]

Hi ha tres testimonis que coincideixen entre ells amb la implicació de la Xocolatera durant l'atac de Ripoll, dient que tot i patir alguns danys durant l'atac, va poder ser reparada i utilitzada novament. Aquests són Marià Vayreda i Francisco Hernando en les seves obres ja citades, i Maria de les Neus de Bragança, cunyada del pretendent Carles VII, en les seves memòries.

Aquesta última aporta una breu descripció dels fets, on es pensa que la Xocolatera s'havia fabricat a Olot[159], aporta una descripció poc detallada dels fets:

> *"Poco antes del ataque a Ripoll nos llegó un cañoncito, fabricado creo que en Olot. Todos le habíamos saludado con entusiasmo y fué bautizado con el nombre de la chocolatera. Constituía por entonces la única artillería que poseíamos y, ufanos de tenerla, marchamos con ella al asalto de Ripoll. Era su comandante el valeroso Coronel Segarra. Empezó la chocolatera a cumplir con su deber cuando, tras los primeros tiros, perdió el equilibrio o se le dislocó algo de su cuerpo; la cosa fue que bajó rodando en rápidas vueltas del altito en que había sido colocada. La recuperaron y recompusieron un tantito."*[160]

[157] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit.*, [pàg. 31 – 32]
[158] PLA I CASADEVALL, Josep. *op. cit.*, [pàg. 57]
[159] Hi ha una explicació diferent de la de "l'Esqueller" que conta que la Xocolatera podria haver estat fabricada per campaners olotins. Tot i així que Francisco Hernando, en el fragment anteriorment esmentat, no parli d'un *campanero*, fa pensar que aquesta pot ser una explicació equivocada.
[160] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit.*, [pàg. 94 – 95]

En aquest fragment, María de les Neus de Bragança no sap si el canó va caure perquè va perdre l'equilibri o per si va destrossar-se alguna peça. En la narració de Francisco Hernando s'especifica que la brutalitat de les canonades van destrossar les rodes de la curenya, és a dir, l'element de fusta on descansa el canó, fent que caigués. Tot i així, aquest element va ser reparat i la Xocolatera va continuar amb la seva tasca:

> "*Muy confiados los carlistas en el efecto moral que iba á hacer sobre los enemigos su cañon, le colocan en posicion conveniente, disparan, y ¡oh desgracia! el cañon rompe las ruedas de la cureña y se viene al suelo al primer tiro. Afortunadamente, en una de las fábricas inmediatas á Ripoll habia ruedas, se apoderan de ellas los carlistas, reponen las rotas y colocan la pieza en batería y vuelven á hacer fuego. El cañón y la cureña resisten bien, las granadas que arroja llegan perfectamente á la poblacion* […]. *"*[161]

Maria Vayreda és el que més extensament descriu el paper de la Xocolatera en l'atac de Ripoll, la qual si tenia èxit, pensa que marcaria un abans i un després en la guerra. Narra que en els primers moments els carlistes van pensar que la Xocolatera havia rebentat, perdent l'esperança. Al descobrir que s'havien destrossat només les rodes de la curenya, van recuperar la confiança i van aconseguir unes rodes de recanvi que van ser extretes d'un carretó:

> *"Per fi quedà carregat lo canó i encarat al Fort de Sant Eudald* [...]. *Enmig de la general expectació anava a ressonar la canonada, que venia a marcar una nova etapa de la guerra civil, o sia aquella en què les forces de don Carlos deixaven la defensiva per a prendre resoltament l'ofensiva.* [...] *al ressonar la braor de l'espetec, un crit de "Visca el Rei!" atronà ensems l'espai. Mes, oh desil·lusió!, d'entremig de la fumerola en vegérem sortir a tomballons la flamant peça, que anà rodant marge avall. De moment, tots creguérem que s'havia rebentat, lo que produí un general sentiment de vergonya i desconsol. Mes, prompte es vegé que eren sols les rodes que s'havien esmicolat, tal vegada per estar mal calculat lo moviment de retrocés de la peça i renasqué l'esperança del remei.* [...] *Per a major sort, no s'havia passat encara una hora de l'incident, i ja el canó tornava a tronar des de la pròpia carena, muntat sobre les rodes d'un carretó que s'embargà en una masia propera i que, segons parer general, li anaven mellor que les pròpies."*[162]

Marià Vayreda coincideix amb Josep Pla dient que la primera canonada de la Xocolatera no va provocar cap desperfecte ni pèrdua humana. Tot i així, Vayreda conta que els carlistes van pensar que una finestra era el forat provocat per la Xocolatera, cosa que va pujar la moral:

> *"Damunt la coberta de teula d'escata del campanar de Sant Eudald s'hi veia un forat, en lo que ningú havia reparat abans, i fou opinió unànim de què era la senyal de la bala, desfent-se tothom amb elogis i visques al canó i als hàbils artillers que el manejaven. És a dir, tothom no, perquè jo, que tenia la vista fina com un esparver, observava, molt a pesar meu, que aquell forat era quadrat i net de caires, no podent-me explicar que pogués ésser produït a viva força. Mirant amb uns gemelos, se comprovà que no era sinó una finestreta que donava accés al teulat. Però, quin interès hi havia d'haver en desil·lusionar a la multitud?"*[163]

Després d'una aferrissada batalla, els carlistes van aconseguir, al final, guanyar la ciutat de Ripoll, que va ser ocupada pels carlins fins ben entrar el 1875.

[161] HERNANDO, Francisco. *op. cit.*, [pàg. 227 – 228]
[162] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit.*, [pàg. 37 – 38]
[163] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit.*, [pàg. 38]

La Xocolatera va ser, sens dubte, una part important de l'atac a Ripoll. Tot i que no es pot assegurar totalment la seva eficàcia en el camp de batalla, ja que les fonts citades, al ser carlines, no són del tot objectives, cal destacar que almenys va influir en la moral de l'exèrcit carlí. Aquest, després d'aconseguir la victòria a Ripoll, va atacar i conquerir Berga el 27 de març de 1873.

Gràcies a les fonts esmentades, l'anècdota de la Xocolatera ha arribat fins als nostres temps, tot i que és desconeguda per la majoria. Per resoldre això, el 2014 l'ajuntament de Sant Pere de Torelló va posar una escultura commemorativa a Josep Vaqué i Font "l'Esqueller" davant la casa consistorial, on s'aprecia la representació de la Xocolatera.

Fig. 55: Escultura commemorativa de la Xocolatera, obra de Jordi Riera, emplaçada davant l'ajuntament de Sant Pere de Torelló.

3.3.2. ALFONS CARLES DE BORBÓ I MARIA DE LES NEUS DE BRAGANÇA A LA VALL

A l'abril de 1872, Alfons Carles de Borbó i Àustria – Est, germà de Carles VII, es troba a Malta, on està passant el viatge de noces amb la seva dona i alhora cosina, Maria de les Neus de Bragança, també anomenada "Doña Blanca". El matrimoni feia un any que s'havia casat. Durant aquesta estança reben un missatge de Carles VII des de Ginebra. Necessita amb urgència que el seu germà s'uneixi a ell el més ràpid possible. Ha decidit començar l'alçament carlí i l'ha designat a ell com a general en cap de les forces de Catalunya.

Fig. 56: L'infant Alfons Carles amb la seva muller, Maria de les Neus de Bragança, el 26 d'abril de 1871.

És a partir d'aquí que Alfons Carles, juntament amb la seva esposa, comença el seu periple cap a Catalunya, on dirigiran el Quartell General. A data de 30 de desembre, a les nou de la

nit, Alfons Carles enviava des de Muga (Vallespir) el següent missatge a Carles VII:

> *"Muga, 30 de diciembre del 1872, nueve de la noche. Mi muy querido hermano: Te escribo para darte de que hace media hora he llegado a España. Te abrazo de todo corazón. Tú afectísimo hermano. Alfonso"*

El matrimoni havia creuat la frontera i després d'endinsar-se fins a Sadernes, a la Garrotxa, s'allotjaren per masoveries de Jeroni Galceran, cabdill carlista de Prats de Lluçanès. Durant els mesos següents van anar de masia en masia, o de rectoria en rectoria. Segons Lluís Ferran Toledano, "l'itinerari dels infants, amb alguna excepció, es pot dir que és un viatge entre el bo i millor dels propietaris carlins de la muntanya catalana"[164].

Durant aquests primers mesos d'estada per Catalunya el matrimoni va acompanyar les forces de Francesc Savalls, amb les quals va presenciar la presa de Ripoll del 22 de març de 1873 i la de Berga del 27 de març del mateix any, preses ja esmentades en l'apartat anterior. Va ser, precisament, en la presa de Berga que Savalls va ordenar l'afusellament d'una seixantena de voluntaris liberals que Alfons Carles havia promès salvar la vida si es rendien. Per tant, Savalls va desobeir les ordres de l'infant, que després d'aquesta acció, escrivia d'aquesta manera al seu germà:

> *"Lo de Savalls era mucho más grave de lo que parece, y lo que deseo es que si se te presenta le recibas como se recibe a un desertor, que le guardarás preso y que le juzgarás según se debe en justicia, y que de ningún modo le dejarás volver aquí... Savalls fue causa de no haber podido nosotros tomar Berga, y ha revolucionado de tal modo sus tropas en Gerona, que no se si acabaremos a tiros entre nosotros, pues no quiere obedecerme, ni seguirme a ninguna parte."*

Tal com deixa veure l'anterior fragment, la relació entre Alfons Carles i Savalls no era molt bona. Les desavinences entre els dos, causades per ordres desobeïdes, falta de respecte i decisions controvertides sense informar els infants, es van allargar durant tota la guerra.

És durant aquest període, exactament el 19 d'abril de 1873, que Alfons Carles i Maria de les Neus trepitgen per primera vegada la Vall del Ges, i és que és en aquesta data que els infants decideixen fer una estada a Sant Pere de Torelló.

S'han trobat dues fonts referents a aquesta visita. Per una banda, i com a font primària, les memòries de Maria de les Neus de Bragança, i per altra banda, com a font secundària, un mecanoscrit de la santperenca Dolors Viñolas i Alibés, datat a 1 d'agost de 1991. En aquest mecanoscrit Dolors Viñolas recorda l'anècdota de la visita reial, que segurament li va transmetre algun familiar.

Maria de les Neus de Bragança, en les seves memòries, explica que la raó d'aquesta estada a Sant Pere és a petició de Savalls:

[164] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 154]

> *"*[...] *al llegar el 19 de abril a San Pedro de Torelló* (Savalls) *declaró a Alfonso que estaba cansado y sentía la necesidad de tomar un descanso temporal en una casa de campo, y que, en cuanto a nosotros, debíamos arreglarnos (con otras palabras, despabilarnos).*"[165]

En les mateixes memòries, Maria de les Neus de Bragança, explica que el primer batalló de Girona, amb Savalls al capdavant, va ser el que els van acompanyar fins a Sant Pere:

> *"*[...] *el primer batallón de Gerona (al que* (Savalls) *llamaba siempre su batallón) tenía que quedar en un punto cercano, es decir, en los alrededores de donde él se hallase.* [...] *El primer batallón de Gerona era, en su mayoría, muy bueno.*"[166]

A més d'aquest batalló, als infants els acompanyaven *"*menos de quinientos hombres (eran trescientos del Teniente Coronel Camps y los demás entre zuavos y guías) [...]*"*[167]

Però el que sobretot destaca Maria de les Neus de Bragança d'aquesta estada a Sant Pere, són les constants crítiques, contrarietats i retrets de Savalls cap a ella i el seu marit. L'infanta l'arriba a qualificar com a un ser "poco accesible a sentimientos elevados".

El primer problema entre Savalls i els infants és al cap de poques hores d'haver arribat a Sant Pere. L'endemà de l'estada a aquest poble, els infants i Savalls (juntament amb el primer batalló de Girona) es separarien. Alfons Carles, al veure que sense Savalls i el seu batalló veuria reduït el nombre de soldats que l'acompanyaven, va exigir la presència del brigadier Huguet i el seu batalló. Savalls però, diu que Huguet no hi anirà perquè "muchas veces había dicho (Huguet) que no quería ir con el Cuartel General ni proteger ni arrastrar tras él todo aquel equipaje; que si le querían obligar a esto pasaría antes a Francia"[168].

La següent topada amb Savalls va ser a la tarda, mentre els infants sopaven. Savalls es queixa de l'excessiu personal, cavalls i equipatge que porten Alfons Carles i Maria de les Neus, cosa que la infanta creu que no és veritat, fent un petit inventari de tot allò que duien i el personal que els acompanyava. Entre aquest personal, destaca la presència d'un servei de cuina:

> "[...] *empezó (Savalls) con invectivas contra el Cuartel General, diciendo (aunque le constaba lo contrario) que teníamos demasiada gente, demasiados caballos y demasiado equipaje. Nuestro Cuartel General era de lo más reducido para un General jefe. En cuanto a caballos, si se pretendía disminuir los nuestros, hubiéramos visto precisados entonces a ir a pie, pues en aquel tiempo y hasta mucho más tarde, no poseíamos más que uno para cada uno de nosotros. En cuanto al equipaje, sabía Savalls que todo nuestro haber cabía en un saco de muy pequeñas dimensiones, además de una gran manta, en la que arrollábamos algunos pequeños objetos que necesitábamos a la mano. Este equipaje no podía ser voluminoso, ya que un pequeño machito lo llevaba* […]. *Igualmente poseíamos un macho para el cocinero, que no podía ir a pie, y servicio de cocina; animalito que, asimismo, llevaba todas las provisiones alimenticias*."[169]

[165] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 121]
[166] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 121 - 122]
[167] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 122]
[168] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 122]
[169] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 122 - 123]

Savalls continua les seves queixes, comentant que l'exagerada quantitat de pinso que consumeixen els equins dels infants deixa en mínims els impostos recaptats. De nou la infanta nega les acusacions del cabdill, aquesta vegada al·legant que el seu marit paga totes les seves despeses:

> *"Savalls, siguiendo su letanía de reproches calumniosos, dijo que con el pienso de los caballos del Cuartel General se comían todos los impuestos; que por donde llegaba a cobrar la contribución, su importe había desaparecido en forma de pienso. Este embuste estaba a menudo en boca de Savalls, fértil en mentiras.*
>
> *Alfonso pagaba de su bolsillo todo cuanto se relacionaba con nuestra casa. […] daba de su dinero, durante gran parte de aquel tiempo, el sueldo de los zuavos i Guías del Infante, porque Savalls no tenía nunca fondos para los que venían con nosotros* […].
>
> *Nosotros hacíamos lo que nunca se hizo en el Cuartel Real durante toda la estancia de Carlos en España, y es: pagar nosotros mismos todo el pienso y forraje de nuestros animales y toda la manutención, la nuestra y de la nuestra gente."*[170]

L'últim improperi que fa Savalls cap a la figura dels infants és afirmar que la seva entrada a Espanya no ha estat gens beneficiosa. Un altre cop, la infanta es defensa de les afirmacions de Savalls argumentant que els zuaus i guies que els acompanyen són de gran valor militar i que Savalls fa el possible per estendre una mala imatge dels infants cap als soldats:

> *"Luego dijo Savalls que antes de nuestra entrada en España estaba todo el país animadísimo; que por donde él se presentaba, la gente se mostraba feliz y entusiasta* […] *que desde que nosotros vinimos era lo contrario; que se acabó el entusiasmo; que el país estaba abatido y desanimado; que con nosotros nada se podía hacer; que por todas partes éramos un obstáculo con nuestro Cuartel General.* […]"
>
> *En cuanto a sostener que éramos un obstáculo, basta decir que cuando había combate era siempre nuestra pequeña escolta de zuavos y guías la que entraba la primera en la pelea. […] Respecto a combates, era siempre mi marido quien los anhelaba y buscaba, mientras Savalls les ponía rémoras. Savalls hacia lo posible para inculcar en sus soldados la idea de que nuestra presencia era perniciosa."*[171]

Finalment, davant la constant rebel·lia de Savalls cap a l'autoritat dels infants, Maria de les Neus explica que el seu marit no va executar "medidas enérgicas" per obligar que Savalls obeís, pel fet de "evitar cuanto pudiera causar un escándalo y no dar al enemigo, en las críticas circunstancias presentes, una idea desfavorable de los carlistas"[172], és a dir, no mostrar les desavinences entre líders a l'enemic.

La descripció de Maria de les Neus de Bragança a les seves memòries sobre l'estada a Sant Pere es basa, bàsicament, en relatar la desobediència de Savalls, sense explicar com va afectar la seva visita en la vida normal del poble.

[170] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 123]
[171] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 123 - 124]
[172] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *op. cit*., [pàg. 124]

Tot i així, la informació d'això ens l'aporta el mecanoscrit de Dolors Viñolas[173], la qual recorda l'arribada dels infants al poble i l'expectació que va crear. A més, també relata els preparatius que es van fer al Mas Cullell, on es van allotjar Alfons Carles i Maria de les Neus i que encara es troba dempeus al centre urbà de Sant Pere, al costat d'un parc que porta el mateix nom.

Durant la Tercera Guerra Carlista, l'amo del Mas Collell era "l'avi" Gaspar, el qual sentia simpatia per la causa carlista i és probablement per això que van decidir allotjar els infants a casa seu. És més, segons Dolors Vinyolas el General Tristany havia visitat en múltiples ocasions el Mas Cullell i fins i tot havia ofert a "l'avi" Gaspar ser el seu secretari personal i, davant la seva negativa, el va obsequiar amb un rellotge:

> *"A Mas Cullell* (el general Tristany) *molts díes hi anava, i, a l'avi Gaspar tant gran simpatía l'hi agafà, que, en acabant la guerra, a ell li va proposar de portar-lo a la Capital i fer-lo el seu Secretari Personal.*
>
> *La familia s'hi oposà. La familia del pobre avi Gaspar. I, tot marxant, el noble i honrat General, el seu rellotge l'hi regalà. De butxaca era el rellotge, molt maco i original, fet tot ell, de bona plata i tenint gran sonoritat. I també de plata era la rica cadena que del rellotge anava penjant."*

L'arribada dels infants va causar gran revolt al poble de Sant Pere. Tot el poble va assistir a la benvinguda de la nombrosa comitiva, tal com explica Dolors Viñolas:

> *"Es preparà l'arrivada a la llissa de Mas Cullell. Allí s'hi concentrà tot el poble, amb el senyor rector, l'alcalde i l'Ajuntament en plena corporació. Allá, a primera rengla s'hi posà la mainada dels col·legis respectius.*
>
> *Quan l'hora fou arrivada, la Comitiva no es feu esperar: primer gran desplegament hi havia molts i molts militars. Després, muntant un gran cavall negre, el Princep Don Alfons, i la seva muller Doña Blanca, dalt del seu cavall blanc.*
>
> *En arrivant, tot foren grans benvingudes i moltissims "Déu Vos guard".* [...] *Acabat el cerimonial, tothom es va dispersar i, els Princeps, a Mas Cullell varen entrar."*

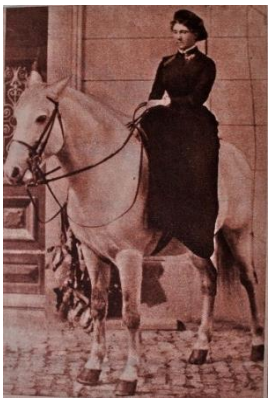

Fig. 58: Maria de les Neus de Bragança a cavall, tal com hauria entrat a Sant Pere de Torelló.

Fig. 57: Entrada del Mas Cullell en l'actualitat.

[173] Mirar pàgina XII i XIII de l'annex.

El Mas Cullell va ser degudament preparat per a l'ocasió. L'habitació més gran del mas va ser reservada pels infants i en ella s'hi van incorporar tota mena de comoditats. A més, per satisfer les necessitats religioses dels hostes, la sala de la masia va ser transformada en altar:

> *"Els fou reservada l'habitació gran, debudament preparada amb antelació, per el seu major confort. En el llit matrimonial dos matalassos hi havia, de bona llana de xai. Llençols fets de llí finíssim i, tots ells molt ben brodats, i a sobre un cobrellit de seda natural i color carmesí. Fora l'alcoba, i al terra, gran catifa per descansar els delicats peus de la jove Princesa.*
>
> *La sala també es transformá, i, un improvist altar hi fou instalat, doncs, diariament, es celebra la santa missa, que els Princeps oian devotament."*

Finalment, Dolors Viñolas descriu l'àpat dels infants. La dieta que van tenir durant la seva estada a Catalunya es basava, bàsicament, en arròs, ous durs, xoriç i brou cada una o dues setmanes. Però el suport i àpats que els concedien les cases pairals, com el Mas Cullell, suposaven un canvi que els ajudava a suportar les penalitats[174].

Tal com s'ha puntualitzat anteriorment, els infants portaven amb ells un cuiner, cosa que Dolors Viñolas esmenta en el seu relat. Però el més destacable del següent fragment és que Alfons convida a "l'avi" Gaspar a menjar amb ells, amb el macabre propòsit que ell tastés primer els aliments per determinar, d'aquesta manera, si estaven enverinats:

> *"La taula estava molt ben preparada per a ells i per els seus acompanyants, proveits de viandes, fruites i carns i tot lo necessari per completar. Fins i tot el cuiner es portaven.*
>
> *El Princep va convidar a aseure's a taula a l'anfitrió de la casa, l'avi Gaspar. Ja veureu amb quin fi anava. En temps de guerra hi havia una desconfiança gran, doncs la traició hi furgava, i, per si es donés el cas... la primera cullarada era per el senyor Gaspar."*

Quan els infants van marxar del Mas Cullell, "l'avi" Gaspar els va acomiadar i "els oferí els seus serveis puig els seus ideals eran de posar-se baix l'emblema de llur bandera: DEU, PATRIA, I REI".

A partir de l'estada dels infants a Sant Pere, com ja s'ha dit més amunt, aquests es van separar de Savalls i van començar una nova etapa per terres catalanes. Durant els dies restants d'abril i durant el juliol van viatjar per la Catalunya central, és a dir, pel Lluçanès, el Berguedà, les serres de Pinós i Castelltallat (Solsonès i Bages)[175].

A principis de 1874, Alfons es va traslladar a la zona del Centre per organitzar les partides de València i Aragó, no sense abans aconseguir algunes victòries (com la presa d'Alpens i Igualada) i passar novament per la Vall del Ges, un altre cop a Sant Pere i el 8 de maig de 1874 a Torelló[176].

---

[174] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 158]
[175] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 157]
[176] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874. Segunda parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934 [pàg. 26, 38, 42 i 43]

3.3.3. LES NOMBROSES ESTADES DE FRANCESC SAVALLS A LA VALL

Fig. 59: Savalls, de cos complet, vestit amb la típica boina carlina, uniforme i espardenyes de set vetes.

Com ja s'ha dit, durant tot el conflicte, l'exèrcit carlí va tenir grans dificultats per aconseguir fons per sufragar els costos de la guerra. És per això que, en un intent per bastir d'una estructura militar comparable amb la dels exèrcits de l'època, els carlins van decidir "viure del país", és a dir, confiscar cavalls per a la cavalleria i imposar càrregues i impostos a les viles i pobles per on passaven. Tot i aquestes mesures, els carlins eren rebuts amb simpatia en la majoria de poblacions, sobretot rurals. Pere Anguera, assegura que això passava més per la visió dels cabdills carlins com a "gent de país" més que no pas perquè aquestes poblacions tinguessin una "identificació ideològica" amb ells[177]. Anguera explica que aquesta visió es devia al fet que els combatents carlins, com en les anteriors guerres, s'havien negat a sortir de Catalunya per participar en expedicions cap a altres territoris, encara que això afectés negativament en el desenvolupament de la guerra. "Tota temptativa de reorganització es veia frustrada davant l'individualisme dels caps de partida i la seva desconeixença de la tàctica militar, que es traduïa en una actuació anàrquica i desmanyotada", afirma Anguera. S'ha de tenir en compte, també, que els exèrcits governamentals – ja fossin republicans com monàrquics -, en estar compostos en la seva majoria per militars provinents d'arreu d'Espanya, eren vistos com a forasters i la seva presència en les poblacions no causava tant entusiasme com amb els carlins, els quals estaven agrupats en partides formades i liderades amb gent de terres catalanes.

Pel que fa a Francesc Savalls no va ser una excepció i es va convertir en un dels personatges més populars i carismàtics de la guerra. El seu caràcter popular va ser un factor clau per esdevenir un heroi dins del carlisme, però també va servir perquè gran part de la població rural el veiés amb simpatia i l'ajudessin a ell i els seus soldats quan aquests passaven per la seva població.

La Vall del Ges no va ser aliena a aquesta estima popular cap a la figura de Savalls, que va batallar, menjar i dormir en múltiples ocasions a zones compreses dins la vall. Ramon Grabolosa en el seu article "Notes sobre les darreres batalles entre Carlins i Liberals" destaca que "Francesc Savalls sojornarà a Sant Pere o Sant Vicenç de Torelló -arreu té llit i taula

[177] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.,* [pàg. 75 – 76]

parada- [...]" [178]. Aquesta acceptació de Savalls i la seva gent per part dels habitants de la Vall del Ges s'explicaria perquè les partides dirigides pel famós cabdill estaven formades per voluntaris oriünds de la província de Girona i d'Osona[179].

La primera referència que s'ha trobat de Savalls durant la Tercera Guerra Carlina a la Vall del Ges, concretament a Sant Pere de Torelló, és en la *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo VIII)* i en el memorial del general Josep Estartús[180]. En el primer, només es diu que els liberals tenien constància que al juliol de 1872, quatre mesos després de l'inici del conflicte, Estartús i Savalls recorrien "las inmediaciones de Vidrá y Torelló"[181]. En el memorial se'ns dóna una data concreta, el 10 de juliol de 1872. Estartús va arribar a Sant Pere, no sense abans haver passat per Torelló, on es va trobar amb Savalls. La descripció que fa d'ell posa en evidència la desorganització, individualisme i rauxa del cabdill carlí, motius pels quals va sorgir una forta rivalitat entre els dos.

Primer de tot, a l'arribada d'Estartús a Sant Pere, aquest es queixa de trobar un poble totalment desprotegit, ja que Savalls i Joan Vidal de Llobatera - exdiputat provincial i secretari d'ordres de Savalls[182]- estan dormint i els seus soldats descansant sense fer guàrdia ni estant alerta d'un possible atac liberal:

> *"Inmediatamente emprendimos la marcha y pasando por Torelló llegamos a S. Pedro. Al entrar en la plaza vi luz en una puerta abierta y como no habíamos encontrado siquiera un centinela, fui allí quedando sorprendido de ver que había un reten de 20 hombres completamente descuidados, que ni siquiera nos habían visto. Pregunté por Savalls, personándome a su alojamiento en donde hube de llamar tres veces, para que al fin nos oyese un asistente, que vino a abrirme la puerta; tal era la desidia y confianza. Savalls i Vidal de Llobatera dormían."*

A continuació, Estartús narra una de les múltiples excentricitats de Savalls, la decisió d'organitzar un ball amb orquestra de manera espontània, just després de sortir d'una missa que ell mateix havia fet dir en honor als caiguts carlins:

> *"Aquella mañana Savalls hizo celebrar un oficio funeral para los voluntarios fallecidos* […]. *Al salir y a la puerta de la Iglesia, Savalls me anuncia orando: "He mandado venir a unos músicos y esta tarde tenemos baile". Ya nada podía sorprenderme* […]*"*

A partir d'aquí, l'estada de Savalls i Estartús a Sant Pere es veu estroncada per l'aproximació d'una columna liberal de 600 homes que es troba a L'Esquirol, a unes dues llegües i mitja - uns 16 quilòmetres[183]- del poble. En aquell moment, Savalls anava amb 200 homes, insuficients per a fer front a una columna. Per aquest motiu, Estartús demana reforços al general Joan Castells

[178] GRABOLOSA I PUIGREDON, Ramon. "Notes sobre les darreres batalles entre Carlins i Liberals". *Revista de Girona, Núm. 75*. Girona, 1976, pàgines 25 – 29.
[179] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.* [pàg. 404]
[180] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.* [pàg. 167 – 168]
[181] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo VIII).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 246]
[182] GRAHIT I GRAU, José: "La última guerra carlista en Gerona y su provincia". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, Núm. 8*. Girona, 1953, pàgines 29 – 118. [pàg. 40]
[183] Una llegua catalana equival a 6, 7176 quilòmetres.

(que el contestarà l'endemà amb una negativa) i, per raons estratègiques, ell i Savalls marxen de Sant Pere a cases de pagès aïllades a les 9 de la nit i acorden trobar-se a Vidrà a la matinada. L'endemà, Estartús marxa cap a Vidrà, però Savalls va a la seva i torna a Sant Pere, amb la mala sort de trobar-se la columna liberal i obligant-lo a escapar a Sant Quirze de Besora. Això és una mostra del seu individualisme que tant va perjudicar durant tot el transcurs de la guerra i que, de ben segur, va ser un dels motius pels quals Estartús va dimitir a finals del 1872, deixant Savalls com a primer cap de les forces de Girona:

> "*A las 6 de aquella tarde un confidente me avisaba de que una columna de 600 hombres estaba en el Esquirol distante dos leguas y media de S.Pedro. Oficié enseguida a Castells participándole que Savalls estaba conmigo con sus 200 hombres y que si podía acudir aguardaría yo allí a la columna, como medida de prudencia y con el fin de ocultar mi intención salimos del pueblo a las 9. Savalls pasaría a dos casas de campo a media legua aproximadamente y yo a otras equidistantes del camino de Vidrá, conviniendo que a la mañana siguiente nos reuniríamos en dicho pueblo. A las 4 de la madrugada regresaba el expreso mandado a Castells participándome que no podía venir* […]. *A las 5 marchábamos a Vidrá, pero Savalls se volvía tranquilamente a S.Pedro, tan descuidado como siempre, de tal suerte que que llegó la columna sin que él se diera cuenta, teniendo que abandonar la presa que tenía puesta, huyendo a San Quirse de Besora, en lugar de venir a Vidrá según lo pactado y sin decirme nada* […]*"*

Amb aquesta fugida de Savalls cap a Sant Quirze de Besora, acaba la primera estada de Savalls a la Vall del Ges durant la Tercera Guerra Carlina.

Per acabar la narració d'aquesta visita de Savalls a Sant Pere, cal destacar la consolidació de la rivalitat entre els dos durant aquesta estada, a través d'una carta que Estartús envia des d'aquest poble. Dies abans havia mantingut correspondència amb el cap d'estat major de l'exèrcit carlí, Hermenegildo Díaz de Cevallos, on aquest animava a Estartús a deixar "el mando interino (de les forces de Girona) al Coronel Savalls" i que es dirigís a la província de Lleida per liderar l'aixecament, on no havia tingut gaire d'èxit. Estartús es mostra contrari a aquesta idea des del primer moment i així ho fa constar en el seu memorial:

> *"[...] a nadie se le ocurre mandar a un General de mi edad y con mis achaques a una provincia desconocida para inspeccionarla y animarla, una provincia en donde no había carlistas, en la cual había estado solo el año 39, sin relación alguna con ella i con el agravante de tener que imponer tributos viviendo sobre el país ya que la Junta no poseía un céntimo."*[184]

Convençut d'aquestes raons, des de Sant Pere, el mateix 10 de juliol, envia una carta a Cevallos renunciant a l'aventura lleidatana i sol·licitant la seva dimissió (la qual ja havia demanat en anteriors ocasions):

> *"Excmo. Sr.*
>
> *La comunicación que V. se ha dignado dirigirme en fecha 5 corriente, me obliga a manifestarle lo que un exceso de celo me obligo a callar hasta aquí.*
>
> *V.E. ya sabe la enfermedad que padezco, también sabe que la herida que recibí el 69 no me permiten andar mucho a pie; será facil reconocer a mi edad no es sencillo repetir lo que llevo*

[184] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.* [pàg. 171]

hecho cinco veces. Pero V.E. ignora que estoy herniado y que desplazado de mi país no soy útil para nada.

No puedo ni quiero engañar a nadie, no tengo más celo ni ambición que el triunfo de la Santa Causa.

Creo ser merecedor de algún descanso y teniendo en cuenta mis dilatados servicios espero que S.A.R. se dignará acordarlo relevándome de la alta misión que se ha dignado conferirme, seguro de que si me considerase capaz de desempeñarla tendría el mayor placer en dar cumplimiento.

San Pedro de Torelló 10 julio 1872

José Estartús

Excmo. Sr. General Jefe del Estado Mayor D.H. Cevallos"

Després d'aquesta carta, la petició de dimissió va ser denegada. Però en el seu memorial, Estartús no comenta la que es creu que va ser el motiu principal pel qual va refusar la missió encomanada, la seva rivalitat amb Savalls. Tal com indica l'historiador Antonio Pirala en la seva obra *Historia contemporánea. Anales desde 1843 hasta la conclusión de la actual guerra civil*, "Estartús no aceptó excusándose en su edad y achaques; mas la verdad fue la rivalidad con Savalls"[185]. Estartús no volia que amb la seva partida cap a Lleida, Savalls quedés com a cap de les forces de Girona, prenent-li d'aquesta manera el seu càrrec. A finals de juliol la rivalitat entre els dos va arribar a tals nivells, que va ser un dels factors decisius de la dimissió definitiva d'Estartús.

Després d'aquesta primera estada, Savalls continuarà visitant la Vall del Ges. Ell sabia que hi havia cases i masies, per exemple el Mas Cullell de Sant Pere, on podia estar-se abans o després d'emprendre accions contra liberals. Una mostra d'això, és que s'han trobat un total de vint referències de Savalls a la Vall del Ges durant tots els anys de la guerra (possiblement el capitost va passar en moltes més ocasions per la vall, però no va ser plasmat en cap document).

Per exemple, tretze dies després de l'anècdota explicada més amunt, el 23 de juliol de 1872, Savalls torna ser a Sant Pere de Torelló immers en un combat[186]. Aquesta referència es troba en el memorial de Josep Estartús i el ja citat *Recuerdos de la guerra civil. La campaña carlista (1872 – 1876)* de Francisco Hernando:

"Así (Savalls) *sostuvo uno* (combate) *en San Pedro de Osor el 5 de julio; otro el 8, en la Sellera de Anglés; otro en Tabertet el 19, otro en San Pedro de Torrelló el 23, y otro el 25 en las inmediaciones de San Quirico de Besora."*[187]

Pel que fa a la resta de referències, es troben en la seva majoria en els volums VIII, IX, X i XI de la *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876* - crònica de la guerra de l'exèrcit governamental - , en el segon volum del llibre *Història de Torelló* de Fortià Solà, en una carta

[185] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.* [pàg. 93]
[186] Mirar apartat 3.3.4 per descripció detallada d'aquest combat.
[187] HERNANDO, Francisco. *op. cit.*, [pàg. 218]

que el mateix Savalls escriu a Sant Pere de Torelló, en les memòries de Maria de les Neus de Bragança, descrit en el capítol anterior i en memorial de Josep Estartús.

En els diferents volums de *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876* s'hi ha trobat vuit batalles o fets bèl·lics a càrrec de partides dirigides per Savalls[188]i també sis referències al pas o a l'estada d'aquestes per la Vall del Ges. Aquestes últimes referències, de les quals la més destacable és una estada de Savalls amb 3500 homes, 200 cavalls i quatre peces d'artilleria a Sant Pere de Torelló el 4 i 5 de setembre de 1873, són les següents:

- 21 de gener de 1873: "Savalls pasó el Ter el 21 por Sau en dirección á San Pedro de Torelló."[189]

- 4 i 5 de setembre de 1873: "Al mismo tiempo, participava que Savalls, con 3500 hombres, 200 caballos y cuatro piezas, había pasado por las inmediaciones de aquella población (Viladrau) el 2, con dirección á Manlleu, donde debía encontrarse. Permanecieron dichas facciones el 4 y el 5 entre San Pedro y San Feliú de Torelló."[190]

- 2 i 3 d'octubre 1873: "Después de avistarse en San Quirze D. Alfonso y D. Juan, se dirigieron con las fuerzas á las inmediatas órdenes del primero, á Prats de Llusanés, y contramarchando Savalls con las suyas por San Pedro de Torelló, Vidrá y la Sierra de la Magdalena, pasó á Camprodón."[191]

- Març del 1874: "[…] que Tristany y Savalls se encontraban en Suria y Torelló."[192]

- 10 setembre 1875: "Savalls se retiró á San Pedro de Torelló."[193]

- 28 de setembre de 1875: "[…] donde creía encontrar al general Savalls, el cual había salido por la mañana para la Bola."[194]

[188] Mirar apartat 3.3.4 per descripció detallada.
[189] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 389]
[190] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo IX).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 377]
[191] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo X).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 23]
[192] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 373]
[193] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo XI).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 479]
[194] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 482]

Fig. 60: Els Parrella va ser una de les famílies més importants de Torelló al segle XIX. A la imatge, la sala noble de Can Parrella, restaurada el 2014.

Respecte a la referència de Fortià Sola, conta una disputa econòmica entre Savalls i Lluís Parrella, de la noble família Parrella de Torelló. El cabdill carlí, a la primera desena de setembre de 1875, li va imposar una multa de 2000 duros al torellonenc. El dia 12 del mateix mes, Savalls, des de Sant Pere de Torelló, en vista que Parrella no podia pagar, va exigir als veïns de Torelló el pagament de la multa. El dia 15 va rebre 1000 duros, però descontent va exigir la resta. És per això que va decidir embargar els béns de Parrella i "promet fer-ne una de les seves" si al cap de tres hores no ha rebut el total de la multa. Una nota de l'època que afegeix Fortià Solà, mostra les intencions de Savalls si no rep el que demana:"Está muy quemado, y harán muy bien de subir los mil, de lo contrario hará lo que les ha comunicado."

Per evitar mals majors, l'ajuntament de Torelló va decidir recaptar els diners que faltaven dels veïns del poble. L'endemà, el consistori va emetre un ban anunciant que tots els diners cobrats serien retornats.[195]

Finalment, es destaca una carta escrita per Savalls[196] a Sant Pere de Torelló el 4 de maig de 1875. El contingut de la carta en si, una descripció d'una batalla entre carlins i liberals comandats per Martínez Campos a Bellver, no és important per aquest treball. Però sí que ho és el fet que Savalls acabi la carta dient que l'escriu des de "el cuartel general de San Pedro de Torelló" , és a dir, el centre d'operacions carlines de Catalunya, dirigit per Savalls que llavors era el capità general del Principat, va estar emplaçat a la localitat de Sant Pere (tot i així, el quarter general no era un lloc fix, ja que s'establia segons on anava Savalls).

La resta de referències, les que es troben en el memorial d'Estartús, s'analitzen en el pròxim apartat al ser de caràcter més bèl·lic.

En conclusió, les referències esmentades donen indicis que la Vall del Ges, en especial Sant Pere de Torelló i Torelló, va ser un lloc freqüentat per Francesc Savalls i les seves partides durant bona part de la Tercera Guerra Carlina, deixant darrere seu batalles, retirades, excentricitats i situacions surrealistes.

[195] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit*., [pàg. 409]
[196] Mirar pàgina V de l'annex.

3.3.4. FETS BÈL·LICS

Gràcies al terreny accidentat de la Vall del Ges, aquesta zona va patir les anades i vingudes d'ambdós bàndols que, sovint, podien trobar-se, començant d'aquesta manera un intercanvi de foc. Però és sobretot Sant Pere de Torelló el que pateix més la violència de la guerra. La majoria de referències a enfrontaments s'han trobat en aquesta població.

Fig. 61: Mas Rabassola amb el Forat Micó de fons. Actualment està restaurada.

Les primeres referències a enfrontaments entre carlins i liberals en la Tercera Guerra Carlina són aquells protagonitzats pel cabdill carlí Jeroni Galceran. Ja a finals d'abril de 1873 se sap que amb un exèrcit encara molt novell va vèncer a unes forces de la Guàrdia Civil a l'altura de Sant Pere de Torelló[197]. El mateix Galceran protagonitza el primer enfrontament amb morts comptabilitzades a la Vall del Ges. Va ser el 9 de maig de 1872 a la masia de Rabassola, a la banda dreta del Ges (terme municipal de Sant Pere), on Galceran estava aposentat amb 140 homes en el moment en què es va topar amb dues companyies del Regiment d'Infanteria San Fernando nº11 comandades pel coronel Manuel Montoro. Després d'un llarg tiroteig la partida carlista es va dispersar després de patir cinc morts i dos ferits. Els liberals no van patir cap baixa[198].

El 13 de juliol del mateix any, el coronel liberal Evaristo García Reyna està de pas per Torelló amb sis companyies del Regiment de Navarra, quatre del Regiment de Saboya, dues peces d'artilleria de muntanya i vint-i-dos cavalls[199] deixant alguns ferits carlistes que van haver de ser traslladats a l'hospital de Vic[200].

El següent fet bèl·lic és el que es va anomenar pels liberals "encontre de Sant Pere de Torelló". La narració d'aquest enfrontament s'ha trobat en el memorial de Josep Estartús i en fonts liberals. El primer, explica que entre el 3 i el 4 de juliol, el cabdill carlí Joan Castells li va enviar un missatge on se li ordenava l'ocupació de les poblacions de La Vola, Sant Pere de Torelló i l'Esquirol per part de les forces de la província de Girona. Estartús es va disposar a acatar l'ordre i el dia 23 de juliol, a les 5 del matí, ja es trobava a La Vola. Un cop allà, va enviar una carta al rector de Sant Pere per avisar de la seva presència i alhora per demanar si tenia notícies de Savalls, que en aquells moments era el seu segon. La contestació va arribar en forma de carta del mateix Savalls comunicant que seria convenient que es reunís amb ell a Sant Pere. Quan

[197] ABELLAN I MANONELLAS, Joan Anton. *op. cit.*, [pàg. 582]
[198] VV.AA.: SERVICIO HISTÓRICO MILITAR Y MUSEO DEL EJÉRCITO: *Revista de historia militar*. Madrid, Artes Gráficas y Ediciones, 1990. [pàg. 5]
[199] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 240]
[200] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 397]

Estartús es va trobar a mitja llegua de Sant Pere va albirar que Savalls estava mantenint un enfrontament contra uns 650 soldats liberals. En els primers moments de l'encontre, Estartús no va poder ajudar a Savalls perquè d'ell el separava un barranc dominat pel foc liberal. És per això que va decidir ocupar el camí de La Portella (terme municipal de Sant Pere) enviant una companyia liderada per un soldat anomenat Orri a ocupar l'ermita de Sant Roc i dues companyies sota les ordres del mateix Estartús a un altre punt d'aquest camí. Des de Sant Roc, Orri va albirar com Savalls, després d'intentar de ser rodejat per dos-cents soldats liberals, obligava l'enemic a tancar-se dins de Sant Pere, on va començar a disparar les forces carlines des de les teulades d'algunes cases fins ben entrada la nit. A les 9 de la nit, Estartús va marxar de La Portella, deixant-hi vint-i-cinc homes per vigilar la posició, i es va dirigir amb la resta de les forces a dues cases de pagès del camí que portava cap a Vidrà. Mentrestant, Savalls desapareixia sense dir res. A les 4 del matí, Estartús rep la notícia que les forces liberals es dirigien cap a Torelló. A continuació, va marxar cap a Vidrà, on per sorpresa va trobar a Savalls, que li va etzibar: "de saber que V. estaba aquí me hubiera marchado a Besora". L'enfrontament entre els dos ja era palpable[201].

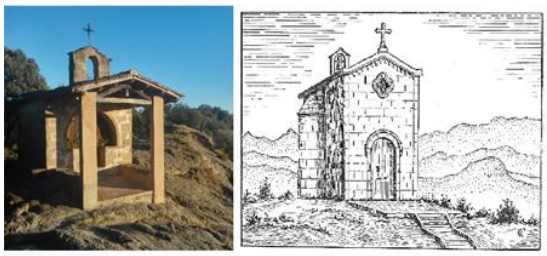

Fig. 62: Foto de Sant Roc en l'actualitat (esquerra) i dibuix de l'ermita el segle XIX fet per Ramon Vinyeta.

Aquesta és la narració que fa Josep Estartús en el seu memorial, però també s'ha trobat la que van fer els liberals. Aquests van saber de la presència de Savalls a Sant Pere, i per això van decidir enviar darrere tres columnes: una comandada pel coronel Reyna (formada per cinc companyies de Navarra i tres de Bailén i amb una secció d'artilleria i una de cavalleria), una altra pel coronel Juan Otal (formada per quatre companyies del Batalló de Caçadors d'Arapiles, dos de Reus i una secció d'artilleria) i una darrera dirigida pel coronel Narciso de La Hoz (formada per sis companyies del Regiment d'Infanteria de Saboya i una secció de cavalleria). Des de bon principi aquestes columnes van saber que Estartús ocupava el camí de La Portella i més tard van localitzar els que ocupaven Sant Roc. Segons aquesta font, les forces es van dividir en tres i des de la rereguarda es va iniciar el foc d'artilleria (tenint en compte Estartús, aquest foc es va produir des de Sant Pere), obligant els carlins a retirar-se a les crestes de Bellmunt. La narració liberal acaba dient que la persecució va acabar "tanto por lo avanzado de la hora, como por el cansancio de la tropa" i que el resultat va ser de tres ferits liberals i desconeixença de les baixes carlines[202].

La següent referència a un enfrontament es troba al 17 d'agost de 1872. Aquell dia cinc companyies del Batalló de Caçadors d'Arapiles es van dirigir a Sant Pere de Torelló, trobant-se

[201] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.* [pàg. 174 – 175]
[202] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 250 - 251]

que aquesta població estava ocupada per les forces de Savalls i d'Huguet. Va començar un intercanvi de foc que va durar fins a les 10 de la nit i que va obligar a les forces carlines a abandonar Sant Pere i dirigir-se cap a Vidrà. El resultat va ser dos morts i cinc ferits carlins i un mort i dos ferits liberals. El Batalló de Caçadors d'Arapiles va passar la nit a Sant Pere i l'endemà, juntament amb el primer batalló del Regiment de Navarra, dues del Regiment de Bailén i dos de Saboya (quatre-cents homes en total), es va dirigir a Vidrà per atacar els dos capitosts carlins. Durant aquest atac els liberals van ocupar algunes posicions del terme de Sant Pere, com per exemple Sant Roc i un cop acabat, es van comptabilitzar uns vint morts i incomptables ferits carlins i quinze morts i quaranta-tres ferits liberals, una jornada sagnant. Totes les morts es van produir a Vidrà però molts van ser ferits a terme municipal de Sant Pere[203]. A les darreries del 1872 es va produir un altre enfrontament. Un altre cop va ser a Sant Pere, el 14 de desembre, on segons Fortià Solà hi va haver "un foc violentíssim"[204].

L'any 1873 va començar i ja al 7 de febrer es té constància d'una emboscada a Bellmunt per part de forces carlines. Josep Cabrinetty, junt amb quatre companyies d'Amèrica, quatre d'Arapiles i una de Toledo, estava perseguint Savalls per les crestes de Curull. Un cop va arribar a prop de l'ermita de Bellmunt, el capitost carlí li va preparar una emboscada, tot i que fallida. Savalls es va veure obligat a refugiar-se a Vidrà però va retornar a Bellmunt, on Cabrinetty va aconseguir dispersar totes les forces carlines. Segons els liberals, es van veure quatre morts carlins (tot i que és possible que n'hi haguessin més) i en el seu bàndol es van produir vuit ferits (un de greu) i divuit contusionats[205].

Durant els mesos següents, des de les comandàncies liberals, s'envien diferents columnes per vetllar la posició de Sant Pere de Torelló. Per exemple, el 31 de març s'hi envia la columna Moltó (dirigida pel brigadier Arsenio Martínez Campos i formada pels Batallons de Caçadors de Cuba i Catalunya) i el 30 d'abril s'hi envia el Regiment de San Fernando nº11 (comandat pel coronel Manuel Montoro i format per una secció de muntanya i una de cavalleria de Tetuán)[206].

El 26 de maig es troba un altre "encontre de Sant Pere de Torelló". En aquest cas el protagonitzen Savalls i el cabdill empordanès Barrancot, segons Marià Vayreda "un home summament hàbil i coneixedor del país, capaç de burlar la persecució de deu columnes, per entre les quals s'esmunyia com los conills per les bardisses"[207]. Aquests dos cabdills formaven una partida de quatre-cents homes que es va enfrontar a una columna liberal comandada pel tinent coronel Martorell del Regiment d'Amèrica. Els liberals van aconseguir desallotjar les

[203] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 265 - 268]
[204] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 398]
[205] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 396]
[206] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo IX)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 162 – 163 i 127 – 128]
[207] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit*., [pàg. 72]

forces carlines de Sant Pere, aconseguint vint morts[208]. Aquesta és l'última referència a combats violents amb morts a la Vall del Ges. A la resta de 1873, no es destaca cap enfrontament però sí que es troba la presència d'un batalló liberal de Tarifa a Torelló per fer front al bloqueig que estaven realitzant els carlins a Vic[209].

Pel que fa el 1874 no s'han trobat referències d'enfrontaments, per tant, aquest any va ser aparentment tranquil a la Vall del Ges.

El 1875 es torna a trobar activitat bèl·lica a la vall. El 12 d'agost, els carlins ocupaven la banda esquerra del Ter[210]. El setembre va ser un mes molt actiu: l'11, a les immediacions de Torelló, una força carlina va sostenir un foc amb la tropa liberal[211], el 21 la columna liberal Monleón, seguint per Bellmunt al 4t batalló carlí de Barcelona, va abatre al 2n batalló de la mateixa província, que es dispersà per culpa d'un temporal[212] i el 30 el cap carlí aragonès Pascual Gamundi fou expulsat de Sant Pere pel brigadier liberal Carlos María Nicolau. La presència de l'aragonès ens fa pensar que l'exèrcit carlí del Centre, amb la seva entrada desesperada a Catalunya per intentar reanimar el conflicte (que estava en plena davallada carlista), va arribar a la Vall del Ges[213]. El 24 Arsenio Martínez Campos, ja com a capità general de l'exèrcit liberal a Catalunya, manà que la columna Bonanza (formada pels batallons Manila i Cuba i quatre companyies de la reserva de Madrid) dirigida pel brigadier José Pascual operi a Sant Pere, Torelló i La Vola. A més, el general Chacón també va ser ordenat d'operar a Sant Pere[214].

Els últims fets bèl·lics es troben a l'octubre de 1875, quan el general Arrando ocupà i fortificà Bellmunt[215] i a Torelló es va produir un foc entre la brigada liberal Bonanza i el 2n batalló carlí de Barcelona[216].

Com es pot veure, la majoria de fets bèl·lics van tenir lloc a Sant Pere de Torelló o a indrets agrestes del seu terme municipal, com Bellmunt, Curull o Sant Roc. En canvi, a Torelló i a Sant Vicenç no s'ha trobat cap fet bèl·lic amb morts. Això concorda plenament amb el mapa que va confeccionar Lluis Ferran Toledano en el llibre *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872 - 1875*, on es mostra on a Sant Pere s'hi van produir 4 o 5 accions (amb morts) i a Sant Vicenç i a Torelló no hi figuren dades[217]. Seria interessant per tant, veure el nombre total de morts com a resultat directe de la Tercera Guerra Carlina. Amb els

[208] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 206]
[209] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.,* [pàg. 403]
[210] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo XI)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 301]
[211] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.,* [pàg. 408]
[212] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 481]
[213] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 486]
[214] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 487 – 488]
[215] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 494]
[216] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 496]
[217] Mirar mapa III a la pàgina XVI de l'annex.

enfrontaments descrits més amunt es pot arribar a la conclusió que es van produir incomptables ferits carlins i liberals i pel que fa a les morts en combat, es pot confeccionar aquesta taula:

Carlins morts	Liberals morts	Data
5	0	9 de maig de 1872
2	1	17 d'agost de 1872
4	0	7 de febrer de 1873
20	0	26 de maig de 1873
31	**1**	

A aquesta taula se li pot afegir i complementar la informació dels llibres de defunció del Registre Civil de Sant Pere, creat el 1871 i que va ser cremat pels carlistes. Aquest registre mostra moltes menys morts de les comptabilitzades en la taula anterior, perquè es va refer després de la guerra i, segurament, deixant-se informació[218]:

Individu	Any	Causa de la mort
José Comellas	1872	Una herida era carlista
Jaime Guix	1872	Un balazo
Un voluntario de la libertad	1872	Un balazo de los carlistas
Juan Dilme y dos desconocidos	1873	Balazos
Un hombre desconocido	1873	Pasado por las armas carlistas
Joaquin Vilanova	1874	Un balazo
Francisco Bosch, soldado	1875	Un balazo
Un hombre desconocido	1875	Pasado por las armas
Un carlista llamado Martínez	1875	Una herida

Per tal de complementar la informació del llibre de defuncions amb la taula confeccionada per nosaltres, s'ha tingut en compte que són soldats (tant liberals com carlins) aquells que s'hi indica aquesta informació, i els noms de persones sense cap altra informació s'ha considerat que eren civils. També s'ha considerat que "hombre desconocido pasado por las armas carlistas (1873)" era liberal i que "hombre desconocido pasado por las armas (1875)" era carlí.

A partir d'aquí, els soldats morts entre 1872 i 1873 (és a dir, el carlista José Comellas i el voluntario de la libertad) estan compresos en els 31 morts carlins i el mort liberal de la taula anterior.

[218] DALMAU I FONT, Agustí. *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història.* Sant Pere de Torelló, Ajuntament de Sant Pere de Torelló, 1994. [pàg. 179]

Tenint en compte això, a les morts en combat de la taula confeccionada a la pàgina anterior, caldria afegir la mort del "hombre desconocido pasado por las armas carlistas (1873)" i la de Francisco Bosch al total de morts liberals i la del "hombre desconocido pasado por las armas el 1875" i el "carlista llamado Martínez" al total de morts carlins. Això, per tant, suposa que el total de morts a Sant Pere de Torelló, i en conseqüència a la Vall del Ges, sigui en total de tres morts liberals i trenta-tres morts carlins. Pel que fa a Jaime Guix, Juan Dilme y dos desconocidos i Joaquin Vilanova se suposa que són cinc morts civils.

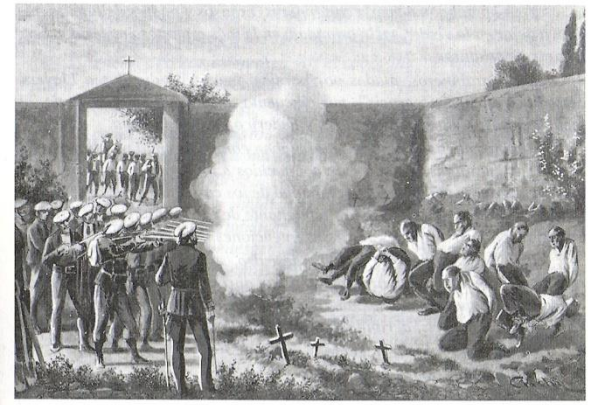

Fig. 63: Afusellaments ordenats per Savalls a Llaés (Ripollès), on van morir 75 liberals.

Aquest registre civil, a part de complementar la taula confeccionada per nosaltres mateixos, també posa de relleu la violència que es va viure durant la Tercera Guerra Carlina. S'han trobat cinc morts de civils i dos morts d'individus "pasados por las armes", és a dir, afusellats (un per part dels carlins i un per part dels liberals). Lluis Ferran Toledano va confeccionar una gràfica amb el nombre d'afusellaments perpetrats pels carlins a tot Catalunya en l'obra citada més amunt i, efectivament, es veu com a Sant Pere se'n va produir un[219]. A la violència carlina dels afusellaments se li sumen la destrucció de xarxes de comunicació, incendis de registres civils i la destrucció de béns i propietats de liberal i dels seus oponents polítics, una violència selectiva per instigar respecte. Però com es pot veure, els liberals també van afusellar, i és que aquest bàndol tampoc es va quedar curt en l'ús de la violència. Per exemple, l'exèrcit governamental no va dubtar en empresonar aquells joves que no es presentessin a quintes o fins i tot d'alcaldes que no acataven ordres. Tot i així, els que van patir més la violència governamental van ser els sospitosos d'estar vinculats al carlisme, els quals van patir incendis, saquejos i assassinats[220].

Per últim, que la població civil també es veiés afectada directament per la violència de la guerra va afectar la demografia de la Vall del Ges. La mortalitat va ser alta en les darreres tres dècades del segle XIX, ja que, a més de la Tercera Guerra Carlina, s'esdevingueren una epidèmia de verola (1878) i de còlera (1885), i en un context econòmic que s'anava deteriorant[221].

[219] Mirar mapa II de la pàgina XV de l'annex.
[220] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Op. Cit.*, [pàg. 287 – 323]
[221] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *op. cit.*, [pàg. 43]

3.3.5. SUBMINISTRAMENT DE TROPES, SERVEI DE BAGATGES I ALTRES

En les guerres actuals el subministrament de menjar i uniformes a les tropes és un problema menor, ja que avui en dia es troben les facilitats que aporten els transports terrestre amb camions i trens i l'aeri. Però al segle XIX això era diferent, i encara més a la Vall del Ges, on el terreny accidentat d'aquesta zona dificultava en gran mesura l'enviament de subministres a les tropes, tant liberals com carlines. Això va provocar que per arreglar aquestes mancances ambdós bàndols obliguessin als ajuntaments a subministrar tot allò que les tropes precisessin. A més d'això, els carlins a vegades també saquejaven cases de pagès en cerca de queviures o diners. Els productes que van haver de subministrar els ajuntaments de la Vall del Ges – i alhora els d'arreu de Catalunya – van ser: pa, carn, cansalada, fesols, arròs, fideus, patates i vi per a l'alimentació dels soldats, oli per cuinar i amanir, llenya per escalfar el menjar i fer front al fred de l'hivern i palla i civada per alimentar els cavalls[222].

La Vall del Ges, sembla que en especial Torelló i Sant Pere, va patir el subministrament de tropes en totes les guerres carlines, però també en els períodes d'entreguerres. Per exemple, el novembre de 1855 passa per Sant Pere les forces governamentals de Francesc J. Costa amb l'objectiu de contrarestar l'acció d'algunes partides carlines que no s'havien rendit després de la Segona Guerra Carlina. Durant aquesta visita, l'ajuntament santperenc es va haver de fer càrrec del subministrament de carbó, palla i civada. El 1867 a Sant Pere arriba un comunicat de la Capitania General de Catalunya on es fa saber que el capità governamental Rafael de Plandolid voltaria pels pobles d'Osona per reclutar individus per una de les companyies de voluntaris d'Isabel II. Els pobles pels quals passés havien de proporcionar-li a ell i als seus soldats allotjament, racions de pa, civada i palla[223].

En la mateixa mesura, la Vall del Ges es va veure obligada al servei de bagatges. Aquest servei era l'obligació de prestar jornals de persones amb bestiar de càrrega, per ajudar el trasllat de tropes i per portar blat, farratges o altres coses, com ara equipatges oficials. El corregidor imposava a cada municipi un nombre fix de persones i d'animals en cada cas i era el comú del lloc qui repartia les càrregues entre traginers i pagesos i els pagava un sou a càrrec del poble[224]. És a dir, un servei de transport obligat a fer als vilatans a canvi d'un sou que era imposat a l'ajuntament. Els bagatges podien ser majors o menors segons la capacitat de transport i segons això tenien un cost o un altre.

[222] DALMAU I FONT, Agustí. "Els carlins a Sant Pere de Torelló (II)". *Programa de festa major de Sant Pere de Torelló de 1993*. Sant Pere de Torelló, 1993, pàgines 83 – 88. [pàg. 83]
[223] DALMAU I FONT, Agustí. *op. cit.*, [pàg. 83 – 84]
[224] DALMAU I FONT, Agustí. "Els carlins a Sant Pere de Torelló (III)". *Programa de festa major de Sant Pere de Torelló de 1994*. Sant Pere de Torelló, 1994, pàgines 88 – 89. [pàg. 88]

Amb aquest preàmbul arribem a la Tercera Guerra Carlina. Durant aquest conflicte es pateix de gran manera a la Vall del Ges. Fortià Solà arriba a considerar que "la provisió de queviures i bagatges constitueix la sangonera constant de tota la guerra". Fins i tot el batlle de Torelló Ramon Llorens, el 28 d'agost de 1872, es queixa de la càrrega que suposen aquests serveis a l'ajuntament al seu càrrec:

> *"*[...] *a causa de las ocurrencias de este país se prestaban diariamente nuevas cargas y nuevos servicios que prestar, ya por razón de los suministros que reclaman los jefes de las columnas de operaciones que continuamente pasan por esta población, ya también por razón de la conducción de pliegos, guías, bagajes y otras cargas inherentes al tránsito de las dichas columnas, todo lo que importa un gasto enorme que gravita sobre los fondos del común, cuya caja se hall exhausta y sin cantidad alguna de existencia…"*[225].

Aquesta situació va provocar que es creés una junta especial de l'ajuntament de Torelló per controlar les despeses de guerra, les quals al segon trimestre de 1872 pujaven a 2332 pessetes.

També es troba una queixa de l'ajuntament de Sant Pere de Torelló dirigida a la Diputació Catalana i datada al maig de 1875. En ella, el consistori santperenc prega que es rebaixi la quantitat de subministres que havien d'aportar al·legant que el poble era poc agrícola, ja que les terres de conreu estaven en la seva majoria al terme de Masies de Sant Pere de Torelló i això suposava per als santperencs grans esforços per aconseguir les quantitats demandades de palla i civada[226].

Per a la confecció d'aquest treball s'han trobat moltes referències al subministrament i servei de bagatges que evidencien aquestes queixes. Per exemple, pel que fa als bagatges, ja es troba una ordre de l'abanderat José Manso del 19 d'agost de 1872 exigint a l'alcalde de Torelló que "a las tres del día de mañana se servirá V. tener disponibles en la plaza seis bagajes"[227].

El 13 de gener de 1873 l'ajuntament de Sant Pere comptabilitza el servei de bagatges que van sol·licitar el Brigadier José Arrando i el Coronel Martín, tots dos liberals, els dies 27 de novembre i 29 de desembre de 1872, respectivament. Arrando va exigir un bagatge menor per fer les 3 llegües que el separaven de Vic, amb un import íntegre de 4 pessetes i 50 cèntims. Martín va demanar un bagatge menor i quatre de majors, també per anar a Vic, amb un import íntegre de 24 pessetes i 50 cèntims[228].

[225] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 398]
[226] DALMAU I FONT, Agustí. *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història*. Sant Pere de Torelló, Ajuntament de Sant Pere de Torelló, 1994. [pàg. 185]
[227] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 398]
[228] Mirar pàgina II de l'annex.

Finalment, i per no allargar massa en l'aspecte dels bagatges, cal destacar els 12 bagatges majors que exigeix el brigadier Arsenio Martínez Campos a l'ajuntament de Torelló el 22 d'abril de 1873, juntament amb 700 racions de pa i de vi[229].

En aquest últim exemple Martínez Campos demana 700 racions de pa, el qual indicaria que té a les seves ordres 700 soldats. El subministrament de pa, per tant, és un molt bon indicador del nombre de soldats que passen per les poblacions. Per exemple, el 31 de març de 1873 es troba documentat el pas per Sant Pere del Regiment de Cavalleria d'Alcántara (força liberal), que possiblement estava integrat per 29 soldats, ja que van exigir a l'ajuntament 29 racions de pa[230]. Les peticions de pa per part de forces liberals no es limiten aquí. Tot i que pot ser que siguin més, s'han trobat set referències més d'aprovisionament liberal: el 22 d'abril de 1873 un coronel de firma il·legible demana 600 racions de pa a Sant Pere, el 5 de maig de 1873 el coronel Miguel de Soto demana 600 racions de pa a Torelló, el 7 de maig de 1873 el coronel Cabrinetty demana 500 racions de pa a Torelló, el 27 de juliol de 1875 el militar Esteve Pallejà demana 1500 racions de pa i 4000 pessetes a Torelló, el 30 de setembre de 1875 una columna de l'Esquirol demana 400 racions de pa a Torelló[231], el 29 d'abril de 1875 Arsenio Martínez Campos envia una carta a l'alcalde de Sant Pere exigint 1000 racions de pa per Vidrà[232] i el 30 d'abril de 1875 el forner de Sant Pere, Josep Font, es veu obligat a coure 23 pans blancs de 12 lliures i 22 pans mitjans de 12 lliures per a les tropes de Vidrà[233].

Aquestes situacions d'aprovisionament eren comptabilitzades pels ajuntaments per després reclamar el cobrament del seu valor a les institucions governamentals. Per aquest motiu, el juliol de 1873, l'ajuntament de Sant Pere de Torelló exposa una queixa a les autoritats militars governamentals perquè els oficials que passen per aquesta població no fan arribar a l'ajuntament els justificants a mesura que havien rebut els subministraments corresponents, dificultant d'aquesta manera la feina burocràtica i el cobrament de les quantitats que valien aquests subministraments:

> "*Dia 28 de Julio de 1873. Consiguiente a la muy atenta comunicación de 22 del actual, me encuentro en el caso de tener que responderle la imposibilidad de poder acompañarle la copia de la orden del gefe que exigió a este municipio los suministros de carne i vino en el mes de marzo ultimo, puesto que las mas de las vezes se niegan los gefes de las columnas a la exibición de tal requisito, protestando que en tiempo de guerra no tienen tal dever, cual hizo el M.I. Sr. Coronel Molto para el caso de que se trata. Por tanto solo puedo afirmar bajo toda responsabilidad, que los consabidos suministros de carne y vino fueron facilitados en el modo que estan expresados en los propios recibos obrantes es esta comisaria o intendencia militar, precisamente en 31 del presitado mes de marzo de susodicho M.I. Sr. Coronel Molto. Y en cuya atención conceptuando, no deja V. de comprender los procedimientos urjentisimos de los gefes de columnas en ciertas ocasiones y que no puede resistirse a estos la autoridad local. Expone en*

[229] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 401]
[230] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló [mirar pàgina III de l'annex].
[231] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 401 i 409]
[232] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló [mirar pàgina IV de l'annex].
[233] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló [mirar pàgina VI de l'annex].

> *su virtud del distinto procedir V. se dignase interponer su valimiento al fin de que sean abonados a este municipio los expresados suministros."*[234]

Però els ajuntaments d'aquestes poblacions no es van limitar a aprovisionar tropes liberals, sinó que també ho feien per les carlistes. Tampoc només van pagar els impostos governamentals, ja que els carlins també imposaven els seus propis, cosa que no agradava gens al govern central. Així consta en una circular del governador civil de Barcelona, Cástor Ibáñez de Aldecoa, datada el 15 de setembre de 1875. En ella, el governador es queixa de la "extrema y punible docilidad" de l'ajuntament de Torelló davant les exaccions de diners que demanen els carlins a aquest consistori. És per això que li prohibeix la recaptació pels carlins sota pensa de sanció[235].

Per acabar, cal destacar una última despesa relacionada amb la guerra i imposada per l'exèrcit liberal. Com ja s'ha apuntat, Conanglell va ser un punt estratègic molt important durant el conflicte. La caserna que hi havia emplaçada va jugar un paper destacable en el transcurs del Foc de la Gleva del 23 de març de 1873 on va morir el cabdill carlí Jeroni Galceran. Després d'aquesta acció, la guarnició liberal va abandonar Conanglell, per tornar-hi al cap d'un mes i trobar-se la caserna tota saquejada i destrossada. Tot i que segurament les destrosses les havien ocasionat tropes carlistes, des de l'exèrcit liberal es va posar la culpa als habitants de Torelló. A partir d'aquest moment començaren una sèrie d'exaccions dels liberals cap a l'ajuntament per tal de reconstruir i tornar a equipar la finca de Conanglell. El 29 d'abril l'exèrcit manà, amb penes gravíssimes, que la gent de Torelló tornés tot allò que hagués pogut treure de la caserna. El 15 de maig l'ajuntament torellonenc va acordar en ple avançar l'import de dos trimestres per contribuir en les obres de fortificació de Conanglell. Els dies següents, el coronel liberal Vega va exigir a l'ajuntament vint peons amb pics, aixades i pales i sis carros per les mateixes obres. A més, un altre comandant liberal anomenat Pere Llorente, va sol·licitar un bagatge i dues mules pel transport de materials. Finalment, a data de 4 d'agost, l'ajuntament va avançar 600 duros per acabar les obres.

Estudiant el subministrament de comestibles o altres productes i el servei de bagatges a la Vall del Ges es posa en relleu les càrregues econòmiques que van patir especialment els ajuntaments de Sant Pere i Torelló per acontentar tant a liberals com a carlins, quan aquests feien estada a aquestes poblacions. Això va provocar que al final de la guerra, els pobles estiguessin cansats de les constants obligacions de subministraments i bagatges als dos bàndols, com també de la de pagar els impostos d'ambdós.

[234] DALMAU I FONT, Agustí. *op. cit.*, [pàg. 185]
[235] Arxiu municipal de Torelló [mirar pàgina VII i VIII de l'annex].

3.3.6. REBEL·LIÓ CONTRA LES QUINTES A SANT PERE DE TORELLÓ

Al principi de la Tercera Guerra Carlina, l'exèrcit carlí era format per persones que voluntàriament s'allistaven a la causa de Carles VII. A part de casos puntuals, l'estudiós del carlisme Lluís Ferran Toledano pensa que, a grans trets, no va existir el reclutament forçós durant la darrera carlinada. Toledano afegeix que la principal preocupació de la direcció carlina no va ser el nombre de combatents, sinó com pagar-los i armar-los[236].

Tot i així, cal remarcar que a partir de la primavera de 1874 comencen a haver-hi els primers intents per obligar als joves a entrar en els batallons carlistes. El mètode utilitzat pels carlistes per tal propòsit era endur-se els joves quintats pel govern espanyol. És a dir, els joves amb edat d'ingressar a l'exèrcit governamental eren recollits pels carlins perquè servissin en l'exèrcit carlí. Els carlins mai van convocar la seva pròpia quinta, sinó que aprofitaven i inutilitzaven la del govern. Això es va dur a terme en algunes poblacions catalanes, però no es va generalitzar per tot el Principat. Però l'objectiu prioritari d'aquestes accions era desarticular els sistemes de reclutament de l'exèrcit governamental, més que no pas per obtenir combatents[237].

Les quintes, durant tot el segle XIX, no van tenir una bona acceptació social. Durant la darrera carlinada hi va haver una autèntica revolta contra les quintes que es va canalitzar en dues dinàmiques: alguns joves entraven en partides carlistes i d'altres s'amagaven. Per tant, el descontentament amb les quintes governamentals va ser aprofitat pels carlins per aconseguir voluntaris.

Amb aquest context se situa el sorteig de les quintes, manades pel govern, de Sant Pere de Torelló al 10 de febrer de 1875. Aquesta quinta va voler ser utilitzada per un ajuntament que obeïa l'autoritat carlina, és a dir, tenia altes possibilitats que es convertís de reclutament governamental a reclutament carlí, seguint el mètode anteriorment descrit. Mentre es procedia a iniciar el sorteig de la quinta, a la sala consistorial on s'estava duent a terme hi va entrar un grup de cinc joves santperencs que, segons ha quedat documentat, "empezaron a burlarse del Ayuntamiento con palabras indirectas e indecentes". Aquestes van ser aturades per l'autoritat: "que entonces se levantó el relatado Josep Esturi i Ferrer, y dirigiéndose al declarante con la blasfèmia de me cago ab Déu", provocant un fort enrenou. Un altre jove va cridar "me cago ab la puta mare que bos va pari, que avui ja no surtiu de aquí [...]". Les injúries dels joves van continuar: "fueron tantas las palabras insultantes, que dichos sujetos les dirigieron, que no recuerdo la mitad de las que pronunciaron [...], particularmente el susodicho Josep Cubí, que con las palabras me cago ab la hostia consagrada [...] (subratllat en l'original)".

[236] TOLEDANO I GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 462]
[237] TOLEDANO I GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 463 – 464]

Aquesta anècdota posa en manifest dues coses. L'administració local, clarament sota domini carlista, es va trobar l'oposició per part del jovent. No és estrany, ja que en aquells mesos el carlisme havia entrat en crisi. La població ja no veia amb tan bons ulls els carlins, ja que a les quintes "segrestades" se li afegien la violència de les batalles, les asfixiants taxes imposades i els subministraments i bagatges. També mostra el llenguatge que utilitzava la població rural i voluntaris en potència pel carlisme. Dins l'exèrcit carlí hi va haver queixes sobre el llenguatge blasfem dels voluntaris fins al punt que arribava a ser motiu de càstig[238].

3.3.7. FI DEL CONFLICTE I ANYS POSTERIORS

Amb la recuperació de les ciutats de La Seu d'Urgell i Olot per part de les tropes governamentals a l'estiu de 1875, la guerra estava pràcticament acabada a Catalunya. Tot i així el punt final el va posar Arsenio Martínez Campos amb l'aixecament d'un sometent general a tot Catalunya. Durant les darreries d'octubre va visitar una quinzena de poblacions de la Catalunya Central per informar personalment als alcaldes d'aquest sometent general que finalitzaria la guerra. Al seu retorn a Barcelona, el dia 2 novembre va fer públic un ban informant sobre l'aixecament d'aquest sometent amb els punts següents:

1) El dia 18 de novembre s'aixecaria un sometent general a tot Catalunya que duraria fins que les autoritats creguessin oportú per pacificar el país.
2) Concorrerien al sometent tots els individus d'entre 18 i 60 anys, excepte eclesiàstics.
3) Les zones on ja hi hagués un sometent organitzat i armat obraria sota les ordres dels seus caps.
4) Cada poble amb la seva gent ocuparia els camins principals i registraria el seu terme municipal per trobar possibles fugitius.
5) El sometent podria detenir a qualsevol persona sospitosa de ser fugitiva.
6) Durant tot el temps que estigués aixecat el sometent, el trànsit de trens i carreteres quedaria aturat.
7) Els alcaldes haurien d'informar a les autoritats d'aquells que no es presentessin al sometent sense justificació.
8) El poble que no aixequés sometent seria castigat amb una contribució extraordinària.
9) Es tapiarien totes aquelles cases que conservessin objectes de guerra si no se'n informava el sometent.
10) Tots els individus del sometent portarien armes, si les tenien, i si no portarien eines, pals o altres instruments.
11) Mentre durés el sometent general s'organitzarien patrulles nocturnes.
12) En totes les cases de pagès hi hauria un guàrdia en cada una per vigilar.

[238] TOLEDANO I GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 465]

13) Cada carlista que sigui capturat i no hagi demanat l'indult haurà de pagar 250 pessetes.
14) Tots els individus del sometent rebrien 1 pesseta i 50 cèntims pel seu servei[239].

Com es pot apreciar en el punt 13, Martínez Campos va decidir optar per una política de negociació i concessió d'indults que va ajudar a desmanegar les restes de l'exèrcit carlí[240]. El mateix 2 de novembre de 1875, el militar liberal va fer imprimir un altre ban en què informava d'aquesta concessió d'indults, i precisament se n'ha trobat la seva presència a la Vall del Ges. Concretament va ser a Torelló on es va penjar aquest ban, escrit en castellà i català[241]. Amb un títol que clama "A los carlistas", Martínez Campos vol "dirigir la veu de la rahó" a aquells carlistes que encara estiguin alçats. Argumentant que la majoria de carlistes ja s'han entregat i que no els convé tancar-se en un "cercle de ferro que no podriau trencar" i alhora convertir-se en "bandolers", convida als carlistes a sumar-se a la pau i a acceptar l'indult. Finalment, i amb el pretext de "sereneuvos pues per un moment y veyeu si vostra familia y vostra patria no valen pas lo sacrifici de la ceguera vostra", informa que els carlistes que ho desitgin podran acceptar l'indult fins al 18 de novembre, dia de l'alçament del sometent general, i en cas que no l'acceptessin i fossin capturats posteriorment d'aquesta data, tot el pes de la llei cauria sobre aquests.

Amb aquest tipus d'accions, les mesures d'atracció sobre la població civil per part dels sectors alfonsins i els embargaments i desterraments a aquells propietaris que es mostressin encara afins a la causa van ajudar a acabar totalment amb el suport al carlisme. Tot i que això van ser factors molt importants a l'hora de pacificar el país, el cansament fiscal i les vivències violentes amb els combatents carlins també van ajudar, i de gran manera. Un exemple colpidor d'aquest rebuig als carlins per part de la població al final de la guerra es veu reflectida en un fragment del ja citat *Records de la darrera carlinada* de Marià Vayreda. Aquest, a l'octubre de 1875, malalt i cansat, es trobava pel Lluçanès buscant descansar en una de les cases de pagès que tant l'havien ajudat durant el transcurs de la guerra. Al tocar la porta, una veu masculina li va contestar "ja n'he tingut masses de compromisos", rebutjant allotjar al carlí. Vayreda, davant d'aquesta situació afirma:

> *"No recordo haver sofert mai en ma vida un dolor moral tan intens; era una barreja de vergonya, de desengany i de desesperació impotent, que me féu venir les llàgrimes als ulls. Un dia després, una brigada de picapedrers el va veure creuar el torrent de Saderra* (Orís, Osona) *i romperen a chor l'Himne de Riego. Tal fou ma solemne entrada a les muntanyes de Vidrà, de les quals feia uns tres anys n'havia sortit amb lo cor ple d'il·lussions i amb aires de conquistador"*[242].

[239] BOIXADER I SIMON, Pere. *op, cit.*, [pàg. 129 – 132]
[240] ANGUERA I NOLLA, Pere. *op. cit.*, [pàg. 75]
[241] Mirar pàgina IX de l'annex.
[242] VAYREDA I VILA, Marià. *op. cit.*, [pàg. 203 – 210]

Tot i això durant el 1875 i el 1876, algunes partides encara no van perdre l'esperança i es va intentar reanimar el moviment per última vegada, tot i que de manera inútil. Com a mesura desesperada, el 19 de novembre de 1875 Rafael Tristany va ser nomenat capità general de Catalunya. Carles VII li demanava que aguantés tal com estava fent ell al País Basc, tot i que allà la situació també era bastant desesperada. Però Tristany no podia fer res. Els liberals havien fet escorcolls i havien pres les armes als carlins. A més, no tenia diners i les tropes carlines no es podien presentar davant als pobles cansats d'impostos a demanar tributs[243]. A la Vall del Ges, tot i que des del novembre de 1875 l'activitat bèl·lica o de moviment per part dels carlistes va disminuir fins a quasi ser nul·la, entre el 2 i el 3 de març de 1876 es troben referències d'unes forces carlistes dirigides per Lluís Berger que ocupaven en aquell moment l'ermita de Bellmunt[244]. Certament, aquestes forces són l'exemple d'aquest ultimàtum carlista a la Vall del Ges. Pel maig d'aquest mateix any aquest últim reducte del carlisme a la Vall del Ges ja hauria desaparegut, ja que el regiment governamental de la Infanta de Borbó va visitar Sant Pere de Torelló per mostrar que aquest ja era territori pacificat del tot[245].

Amb tot, la pau es va oficialitzar a tot l'estat espanyol amb la celebració d'unes "Festes de la Pau" entre el 4 i el 21 de març. La premsa de l'època recull la celebració d'aquestes festes a Vilafranca del Penedès, Lleida, Vic, Cardona i Terrassa, entre altres. En els actes, les autoritats no van escatimar en costos i va ser una bona ocasió per augmentar la popularitat del nou rei, Alfons XII[246]. Torelló no va ser una excepció i, com les ciutats esmentades, va celebrar aquest esdeveniment, que ha arribat a la nostra coneixença gràcies al cartell que l'anunciava[247]. Es va dur a terme els dies 11, 12 i 13 de març de 1876 i va consistir de diferents actes, semblants a tot Catalunya. El primer dia a la tarda es va dur a terme un repic de campanes i salves (descàrrega d'armes de foc en senyal de festa o de salutació) i al vespre les cases i edificis oficials es van il·luminar i els carrers es van omplir de música per tornar a escoltar el repic. Al dia següent es va fer una desperta a les 5 del matí amb música, una banda va tocar a la plaça major i un altre cop repic de campanes, seguit de més música, il·luminació i la representació de les obres teatrals *El grito de la conciencia* i la "graciosa pieza catalana" *Palots i ganxos.* La celebració va acabar al tercer dia amb una missa pels caiguts d'ambdós bàndols, ball i il·luminacions.

Fig. 64: Festes de la Pau a Terrassa.

[243] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 495 – 496]
[244] Mirar pàgina X de l'annex.
[245] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 410]
[246] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 500]
[247] Mirar pàgina XI de l'annex.

A partir de la fi de la Tercera Guerra Carlina, l'interès pel carlisme va disminuir en general a tot Catalunya i Espanya. Després d'aquest conflicte el carlisme va estar marcat per les lluites internes i per sobreviure mínimament en els casinos, ateneus i cercles de caràcter tradicionalista, catòlic o legitimista. Durant la Restauració Borbònica hi va haver intents conspiratius que no van arribar a més que això i va ser en la Guerra Civil de 1936 a 1939 que va agafar les armes per últim cop per ajudar als sollevats contra la IIa República[248].

A la Vall del Ges, sobretot a Torelló i Sant Vicenç, van començar a aparèixer nous moviments com l'obrer i el republicà, tot i que amb més tardança que en altres localitats d'Osona. Als anys vuitanta del segle XIX va establir-se l'organització obrera de les Tres Classes de Vapor a Torelló, desapareixent als volts de 1891 però tornant al cap de dos anys com també a Sant Vicenç. Simultàniament va aparèixer una organització socialista. A Torelló, el 1901, s'hi va establir la Fraternitat Republicana, adherida al Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux, de caràcter anticlerical i antimonàrquic, per tant, un ideari totalment contrari al carlista. Es podria considerar com a últim vestigi del pensament carlista el fet que la vall, sobretot Torelló i Sant Pere, presentaven uns índexs elevats de religiositat (Torelló, amb 4000 habitants, tenia 500 assistents a catecisme i Sant Pere, amb 2200 habitants, 275)[249].

Del rebuig al carlisme durant aquests últims compassos de la guerra n'han quedat alguns vestigis a la vall, com la frase: "els carlins que els mati Déu i sinó perquè els criava". Aquesta expressió, utilitzada pels "Voluntarios de la Libertad" (anomenats sipais despectivament), ha perdurat fins als nostres temps com a mostra de l'impacte que va provocar el carlisme a la societat rural catalana[250]. A més, en el record de la societat catalana han quedat nombroses cançons populars, de caràcter carlista o liberal, que recorden els fets ocorreguts en aquesta darrera carlinada[251].

[248] CÒNSOL PORREDON, Arnau. *op. cit.*, [pàg. 42]
[249] ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Vall de Torelló en els segles XVIII i XIX*. Vic, Eumo Editorial, 1989. [pàg. 80 i 88]
[250] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.*, [pàg. 62]
[251] VV.AA.: GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA: *Cançons populars de la història de Catalunya.* Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2004. [pàg. 85 – 94]

3.4. CRONOLOGIA DE FETS

S'ha confeccionat una taula amb tots els fets ocorreguts a la Vall del Ges durant la Tercera Guerra Carlina. En la taula es mostra la data, la població o zona de la vall on va tenir lloc i una breu descripció d'allò ocorregut. Alguns fets ja han estat descrits o citats en apartats anteriors, mentre que d'altres, per ser fets anecdòtics sense una transcendència destacable, només són mencionats en aquesta taula:

1872

Data	Localització	Descripció
Primers d'abril	Torelló	A través d'un ban municipal es fa una crida per allistar gent a les forces del Govern[252].
Finals d'abril	Sant Pere de Torelló	Jeroni Galceran vença a unes forces de la Guàrdia Civil tot i tenir un exèrcit molt novell encara[253].
Primers de maig	Torelló	El tinent coronel carlí Balust (encarregat de la comptabilitat de l'exèrcit) va a Torelló per veure si aconsegueix armes[254].
9 de maig	Sant Pere de Torelló	Una partida de 140 homes comandada per Jeroni Galceran s'enfronta a dues companyies del Regiment d'Infanteria San Fernando nº11 prop del mas Rabassola, provocant 5 morts i 2 ferits carlins[255].
19 de maig	Sant Pere de Torelló i La Vola	Josep Estartús passa per aquestes poblacions per tal d'arribar a Mieres (Garrotxa).
Juliol	Sant Pere de Torelló	Jeroni Galceran passa per aquesta població per consolidar el domini, captar voluntaris i recollir armes[256].
3 i 4 de juliol	Sant Pere de Torelló i La Vola	Joan Castells comunica a Josep Estartús que aquestes poblacions han de ser ocupades[257].
10 de juliol	Sant Pere de Torelló	Primera referència de Savalls a la Vall del Ges. A Sant Pere coincideix amb Estartús, que des de la mateixa població envia una carta de dimissió[258] [259].

[252] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 397]
[253] ABELLAN I MANONELLAS, Joan Anton. *op. cit.*, [pàg. 582]
[254] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.*, [pàg. 62]
[255] VV.AA.: SERVICIO HISTÓRICO MILITAR Y MUSEO DEL EJÉRCITO: *Revista de historia militar*. Madrid, Artes Gráficas y Ediciones, 1990. [pàg. 5] [mirar apartat 3.3.4]
[256] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.*, [pàg. 65]
[257] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.*, [pàg. 173]
[258] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo VIII)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 246] [mirar apartat 3.3.3]
[259] MORET I MARGUÍ, Jordi. *op. cit.*, [pàg. 167 – 172]

13 de juliol	Torelló	La columna de coronel liberal Evaristo García Reyna està de pas per aquesta població, deixant alguns ferits[260].
23 de juliol	Sant Pere de Torelló, Bellmunt, Sant Roc, La Vola i Torelló	Estartús i Balust fan parada a La Vola a les 5 del matí. Els dos es dirigeixen cap a Sant Pere on albiren a Savalls enfrontant-se contra 650 liberals i s'uneixen a ell per ajudar-lo. És l'anomenat "encontre de Sant Pere de Torelló" que acaba amb tres ferits liberals (baixes carlines desconegudes) com a resultat[261] [262] [263].
25 de juliol	Torelló	El brigadier liberal Hidalgo surt d'aquesta població amb l'objectiu de perseguir a Savalls que es troba a Sant Quirze de Besora[264] [265].
17 d'agost	Sant Pere de Torelló	El batalló liberal de caçadors d'Arapiles es troba aquesta població ocupada per Savalls i Huguet. Hi ha un petit combat que acaba amb la retirada dels capitosts a Vidrà i amb un total de 2 morts i 5 ferits carlins i 1 mort i 2 ferits liberals[266].
18 d'agost	Sant Pere de Torelló i Sant Roc	Als caçadors d'Arapiles se li afegeixen el primer batalló de Navarra, dos de Bailén i dos de Saboya (400 homes) per atacar a Savalls i Huguet a Vidrà. Durant l'acció aquests cossos ocupen les posicions de Sant Roc[267] [268].
19 d'agost	Torelló	L'abanderat José Manso reclama sis bagatges a l'ajuntament d'aquesta població[269].
28 d'agost	Torelló	Ramon Llorens, alcalde de Torelló, es queixa dels costos que suporta l'ajuntament en bagatges i provisió de queviures pels liberals[270].

[260] SOLÀ I MORETA. Fortià. *op. cit.*, [pàg. 397] [mirar apartat 3.3.4]
[261] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 250 – 251] [mirar apartat 3.3.4]
[262] MORET I MARGUÍ, Jordi: *op. cit.*, [pàg. 174 - 175]
[263] HERNANDO, Francisco: *op. cit.*, [pàg. 218]
[264] MORET I MARGUÍ, Jordi: *op. cit.*, [pàg. 68]
[265] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 254]
[266] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 265]
[267] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 265 – 267] [mirar apartat 3.3.4]
[268] HERNANDO, Francisco. *op. cit.*, [pàg. 218]
[269] SOLÀ I MORETA. Fortià. *op. cit.*, [pàg. 398]
[270] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 396] [mirar apartat 3.3.5]

30 de setembre	Torelló	El militar liberal Ramon Fajardo Izquierdo es troba en aquesta població[271].
7 d'octubre	Sant Pere de Torelló	Un militar liberal que respon al nom de Martín es troba en aquesta població[272].
5 de novembre	Sant Pere de Torelló i La Vola	Una columna comandada pel tinent coronel liberal Josep Cabrinetty es troba a Sant Pere i el batalló de caçadors d'Alcolea a La Vola[273].
14 de desembre	Sant Pere de Torelló	Es produeix un foc violent en aquesta població[274].
16 de desembre	Bellmunt i Sant Pere de Torelló	Després de tenir un enfrontament amb Savalls a Vidrà, mitja columna dirigida per Arrando travessa la carena de Bellmunt, passa per Sant Pere i es reuneix a Vic amb la resta de la columna que es trobava a Conanglell, a prop de Torelló[275].
22 de desembre	Torelló	Presència de capitosts carlins amb nom de Figueras, Bosch i Cánovas a aquesta població[276].

1873

13 de gener	Sant Pere de Torelló	L'ajuntament d'aquesta població comptabilitza els bagatges subministrats als liberals Brigadier Arrando i Coronel Martín[277].
21 de gener	Sant Pere de Torelló	Savalls es dirigeix a aquesta població travessant el Ter a l'altura de Sau[278].
5 de febrer	Sant Pere de Torelló i Bellmunt	Cabrinetty surt de Vidrà i es dirigeix a Vic passant per la serra de Bellmunt i Sant Pere de Torelló[279].
7 de febrer	Serra de Curull i Bellmunt	Savalls comet una emboscada a Cabrinetty a les muntanyes de Curull i Bellmunt amb el resultat de 4 carlins morts o més i 8 ferits i 18 contusos liberals[280].

[271] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 279]
[272] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 281]
[273] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg.173]
[274] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op, cit.*, [pàg. 396 – 397] [mirar apartat 3.3.4]
[275] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 374]
[276] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 377]
[277] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló. [mirar apartat 3.3.5 i pàgina II de l'annex]
[278] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 389]
[279] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 395]
[280] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 396] [mirar apartat 3.3.4]

Finals de març	Tota la Vall del Ges	Homes de Torelló i de tota la Vall del Ges s'allisten al batalló de Galceran[281].
22 de març	Ripoll	Els carlins prenen aquesta població gràcies a La Xocolatera construïda a Sant Pere de Torelló[282].
31 de març	Sant Pere de Torelló i La Vola	Pas del Regiment de Cavalleria Alcàntara per aquesta població[283]. També es té constància del pas de la columna liberal Moltó (a ordres del brigadier Arsenio Martínez Campos) per Sant Pere i una partida d'Huguet a La Vola[284].
19 d'abril	Sant Pere de Torelló	Estada d'Alfons Carles de Borbó i Maria de les Neus de Bragança a aquesta població[285].
22 d'abril	Torelló i Sant Pere de Torelló	El brigadier Arsenio Martínez Campos exigeix a l'ajuntament de Torelló 700 racions de pa i de vi i 12 bagatges majors. El mateix dia, un coronel amb firma il·legible demana 600 racions de pa al batlle de Sant Pere[286].
29 d'abril	Torelló	Després del Foc de la Gleva del 23 de març de 1873 s'abandona Conanglell. Aquest lloc és saquejat. Quan torna a ser ocupat per una tropa liberal, es posa la culpa als torellonencs d'aquest saqueig, imposant penes al poble[287].
30 d'abril	Sant Pere de Torelló	El capità general de l'exèrcit liberal a Catalunya, José García Velarde, mana que un regiment, una secció de muntanya i una de cavalleria de Tetuán (dirigides pel coronel San Fernando) operin des de Sant Pere fins a Arbúcies[288].

[281] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.* [pàg. 400]
[282] Mirar apartat 3.3.1.
[283] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló. [mirar pàgina III de l'annex i apartat 3.3.5]
[284] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo IX)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 162 – 163] [mirar apartat 3.3.4]
[285] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874*. *Primera parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934. [pàg. 94 – 95] [mirar apartat 3.3.2]
[286] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*,[pàg. 401] [mirar apartat 3.3.5]
[287] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 401]
[288] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 127 – 128]

5 de maig	Torelló	El coronel liberal Miguel de Soto exigeix a l'ajuntament d'aquesta població 600 racions de pa que s'han d'enviar a Montesquiu[289].
7 de maig	Torelló	Cabrinetty, ja com a coronel, passa per aquesta població i demana 500 racions de pa[290] [291].
15 de maig	Torelló	L'ajuntament acorda trametre l'import de dos trimestres per obres a Conanglell[292].
16 de maig	Torelló	El coronel liberal Vega exigeix a l'ajuntament, per l'endemà, vint peons amb pics, aixades i pales per obres a Conanglell[293].
26 de maig	Sant Pere de Torelló i Torelló	Uns 400 carlins liderats per Savalls i Barrancot s'enfronta amb una columna liberal comandada pel tinent coronel Martorell en aquesta població. Els carlins són desallotjats de Sant Pere amb 20 morts i bastants ferits. Es tracta d'un altre "encontre de Sant Pere de Torelló"[294]. A Torelló, el coronel Vega exigeix a l'ajuntament de Torelló sis carros per obres a Conanglell[295].
2 de juny	Torelló	El comandant liberal Pere Llorente demana un bagatge a l'ajuntament per obres a Conanglell[296].
28 de juny	Torelló	Cabrinetty passa per aquesta població[297].
8 de juliol	Torelló	Pere Llorente demana dues mules a l'ajuntament per a obres a Conanglell[298].
28 de juliol	Sant Pere de Torelló	L'ajuntament d'aquesta població es queixa que els oficials liberals destinats a la vila no fan arribar els justificants conforme han rebuts subministraments[299].

[289] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 401] [mirar apartat 3.3.5]
[290] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*,[pàg. 196]
[291] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 401] [mirar apartat 3.3.5]
[292] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[293] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[294] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 206] [mirar apartat 3.3.4]
[295] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[296] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[297] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 271]
[298] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[299] DALMAU I FONT, Agustí. *op. cit.*, [pàg. 183 – 184] [mirar apartat 3.3.5]

Finals de juliol	Torelló	Com a resultat dels moviments de tropes durant el bloqueig carlí de Vic, es troba la presència del batalló liberal de Tarifa a Torelló[300].
4 d'agost	Torelló	L'ajuntament avança 600 duros a Conanglell[301].
16 d'agost	Torelló	El comandant carlí Salvador Soliva, que lidera un batalló de Guies de Girona que es troba a Sant Quirze de Besora, demana 200 duros a l'ajuntament[302].
4 i 5 de setembre	Sant Pere de Torelló i Torelló	Savalls, amb 3500 homes, 200 cavalls i quatre peces d'artilleria, roman entre Sant Pere i Torelló[303].
2 i 3 d'octubre	Sant Pere de Torelló i Torelló	Savalls passa per Sant Pere i el brigadier liberal Reyes per Torelló[304].
4 d'octubre	Torelló	Reyes marxa de Torelló en direcció a l'Esquirol[305].

1874

24 de març	Torelló	Els carlins estableixen tallers de munició a cases aïllades d'aquesta població. En elles es fonien bales i carregaven els cartutxos buits, recollits per pagesos després dels combats a canvi de poques monedes[306].
Finals de març	Torelló	Savalls es troba en aquesta població[307].
14 d'abril	Torelló	La columna liberal de l'Esteve i en Nicolau arriba a Torelló i molts joves carlins escapen per no topar amb ella. Molts corren cap a les Serrasses, plans de la Riba o al canal de Vilaseca (on hi havia les fàbriques en construcció). Són perseguits pels liberals i 14 són agafats i empresonats a una dependència de Can Parrella i un, Fortià Pujol i

[300] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 403]
[301] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 402]
[302] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*, [pàg. 403]
[303] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 377]
[304] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo X)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 23]
[305] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 23]
[306] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 345]
[307] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 373]

		Codinachs, a la presó del Comú. L'endemà són alliberats[308].
8 de maig	Torelló	Alfons Carles de Borbó i Maria de les Neus de Bragança fan estada a aquesta població[309].
Finals de juny	Torelló	Vidrà, on s'hi emplaça el col·legi militar carlí, és proveït de 22 màrfegues provinents de Torelló. L'ajuntament torellonenc també dóna 5591 pessetes per ajudar en la fortificació de Vic[310].

1875

10 de febrer	Sant Pere de Torelló	Joves d'aquesta població protagonitzen una petita rebel·lió contra les quintes[311].
19 de març	Torelló	Dos batallons carlins es troben en aquesta població[312].
29 d'abril	Sant Pere de Torelló	Arsenio Martínez Campos envia una carta a l'alcalde d'aquesta població manant que s'enviïn 1000 racions de pa a Vidrà[313].
30 d'abril	Sant Pere de Torelló	Des d'aquesta població s'envien 45 racions de pa a les tropes de Vidrà[314].
Maig	Sant Pere de Torelló	L'ajuntament d'aquesta població tramet una carta al president de la Diputació Catalana perquè se'ls rebaixi la quantitat de subministraments a aportar[315].
4 de maig	Sant Pere de Torelló	Savalls envia una carta firmant des del "cuartel general de San Pedro de Torelló"[316].
6 de maig	Sant Pere de Torelló	L'ajuntament d'aquesta població paga al forner Josep Font per les 45 racions de pa del 30 d'abril[317].

[308] SOLÀ I MORETA, Fortià: *op. cit.*,[pàg. 406]
[309] BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874*. *Segunda parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934. [pàg. 42]
[310] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 406]
[311] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004. [pàg. 464 – 465] [mirar apartat 3.3.6]
[312] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo XI)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887. [pàg. 301]
[313] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló [mirar pàgina IV de l'annex i apartat 3.3.5]
[314] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló. [mirar pàgina VI de l'annex i apartat 3.3.5]
[315] DALMAU I FONT, Agustí. *op. cit.*, [pàg. 185] [mirar apartat 3.3.5]
[316] Portal de Archivos Españoles (PARES) [mirar pàgina V de l'annex]

29 de maig	Torelló i Sant Pere de Torelló	Josep de Solà, vicepresident interí de la Diputació de Catalunya, obliga a l'alcalde de Torelló d'informar del moviment de tropes liberals al "Jefe de la Ronda de la Diputación" que es troba a Sant Pere[318].
Juliol	Torelló	Un batalló de tropa s'allotja a aquesta població[319].
27 de juliol	Torelló	El militar liberal Esteve Pallejà exigeix a l'ajuntament 1500 racions de pa i 4000 pessetes[320].
28 de juliol	Torelló	El general Arrando passa per aquesta població[321].
1 d'agost	Torelló	El brigadier liberal Josep Arús envia una circular per animar als carlins d'aquesta població a deixar les armes[322].
3 d'agost	Torelló	Una colla d'ex-caps carlins animen als combatents d'abandonar l'acció armada[323].
12 d'agost	Torelló	Els carlins ocupen tota la banda esquerra del Ter des de Torelló a Ripoll[324].
13 d'agost	Sant Pere de Torelló	El carlí Felip d'Eixarc demana 8000 rals per racionar les seves forces[325].
21 d'agost	Torelló	Savalls, davant la impossibilitat d'avançar fins la Cerdanya, es replega entre Sant Quirze de Besora i Torelló[326].
27 d'agost	Torelló	La brigada liberal de Castejón s'allotja en aquesta població. El mateix dia, el militar liberal Francesc Solà exigeix 500 parells d'espardenyes a l'ajuntament[327].
2 de setembre	Sant Pere de Torelló	Savalls surt d'aquesta població en direcció a Amer (la Selva)[328].
10 de setembre	Sant Pere de Torelló	Savalls es retira a aquesta població després d'enfrontar-se amb la columna Monleón a Sant

[317] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló [mirar pàgina VI de l'annex]
[318] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 407 – 408]
[319] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[320] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[321] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 392]
[322] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[323] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[324] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 408]
[325] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[326] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 409 - 410]
[327] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[328] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.*, [pàg. 478]

		Hipòlit de Voltregà (Osona). Amb ell anaven dos batallons, 100 mossos d'esquadra i 25 cavalls[329].
11 de setembre	Torelló	Foc entre carlins i liberals a les immediacions d'aquesta població[330].
14 de setembre	Torelló	El comandant de la columna liberal Monleón exigeix a l'alcalde d'aquesta població de donar-li notícia de les baixes produïdes el dia 11[331].
Primers de setembre	Torelló	Savalls imposa una multa de 2000 duros a Lluís Parella de Torelló[332].
15 de setembre	Torelló	Parrella paga 1000 duros i la resta són contribució d'altres habitants de Torelló[333]. A més, des de l'exèrcit liberal s'insta a l'ajuntament de no pagar impostos carlins[334].
20 de setembre	Torelló	L'alcalde Antoni Puig de Torelló emet un ban manant que es presentin i denunciïn els carlins amagats en aquesta població[335].
21 de setembre	Bellmunt	La columna Monleón, seguint per Bellmunt al 4t batalló carlí de Barcelona, abat al 2n batalló de la mateixa província, que es dispersa per culpa d'un temporal[336].
24 de setembre	Sant Pere de Torelló, La Vola i Torelló	Arsenio Martínez Campos, ja com a capità general de l'exèrcit liberal a Catalunya, mana que la columna Bonanza (formada pels batallons Manila i Cuba i quatre companyies de la reserva de Madrid) dirigida pel brigadier José Pascual operi a Sant Pere, Torelló i La Vola. A més, el general Chacón també operarà a Sant Pere[337].
28 de setembre	La Vola	Savalls passa per aquesta població[338].
30 de setembre	Sant Pere de Torelló i Torelló	El cap carlí Pascual Gamundi és expulsat de Sant Pere pel brigadier liberal Carlos María Nicolau[339].

[329] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 479]
[330] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408] [mirar apartat 3.3.4]
[331] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 408]
[332] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409]
[333] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409] [mirar apartat 3.3.3]
[334] Arxiu municipal de Torelló. [mirar pàgines VII i VIII de l'annex]
[335] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409]
[336] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 481]
[337] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 487 - 488]
[338] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 483]

		També una columna d'operacions, des de l'Esquirol, demana 400 racions de pa a Torelló[340].
Octubre	Bellmunt	Les forces del general Arrando ocupa i fortifica el santuari de Bellmunt[341].
8 d'octubre	Torelló	La brigada Bonanza es tiroteja amb el 2n batalló carlí de Barcelona en aquesta població[342].
1 de novembre	Torelló	El militar Ramon Ribalta exigeix 6000 rals de billó a l'ajuntament. Si no es reuneixen, hi afegirà un recàrrec del 25%[343].
2 de novembre	Torelló	Martínez Campos emet un cartell prometent l'indult als carlins que abandonin les armes[344].

1876

2 de març	Bellmunt i Sant Pere de Torelló	Lluís Berger, comandant de les forces carlines ubicades a l'ermita de Bellmunt, demana per l'endemà 300 pessetes que han de ser trameses al batlle de Sant Pere[345].
3 de març	Bellmunt	El mateix Lluís Berger exigeix abastiment d'aigua[346].
8 de març	Torelló	Martínez Campos emet un ban anunciant les Festes de la Pau, acabada ja la Tercera Guerra Carlina a tot l'estat espanyol[347].
11, 12 i 13 de març	Torelló	Celebració de les Festes de la Pau.
10 de maig	Sant Pere de Torelló	El regiment de la Infanta de Borbó visita aquesta població[348].
Segona quinzena de maig	Sant Pere de Torelló	El mateix regiment d'abans visita aquesta població[349].

[339] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 486]
[340] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409]
[341] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 494]
[342] VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *op. cit.,* [pàg. 496]
[343] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409]
[344] Arxiu municipal de Torelló. [mirar pàgina IX annex]
[345] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 409]
[346] Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló. [mirar pàgina X de l'annex]
[347] Arxiu municipal de Torelló. [mirar pàgina XI de l'annex i apartat 3.3.7]
[348] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 410]
[349] SOLÀ I MORETA, Fortià. *op. cit.*, [pàg. 410]

4. CONCLUSIONS

Partint dels tres objectius que s'havien marcat a l'inici d'aquest treball, s'ha pogut arribar a una sèrie de conclusions. Cal recordar que els objectius fixats eren: analitzar el carlisme com a moviment polític, descriure la Tercera Guerra Carlina i dilucidar la importància de la Vall del Ges en aquesta darrera carlinada.

La primera conclusió ha sorgit gràcies a la indagació que s'ha fet en els orígens, ideari i suports del carlisme. S'ha pogut veure com aquest moviment polític va sorgir arran de la qüestió dinàstica produïda després de la mort de Ferran VII, però les seves arrels es troben en els moviments contrarevolucionaris de principis del segle XIX. El seu ideari, basat en el tradicionalisme i l'absolutisme, feia una defensa de la religió, de la legitimitat successòria dels descendents de Carles V, de la pàtria tradicional i, en última instància, dels furs que havien tingut als regnes que formaven Espanya. La defensa d'aquests ideals va portar en tres ocasions a la guerra civil. Favorable a l'Antic Règim i contrari al nou règim liberal, el carlisme va rebre el suport d'aquelles classes que es veien més perjudicades per la implantació d'aquest últim sistema: la baixa noblesa, els petits i grans propietaris rurals (o també anomenats aristocràcia de l'espardenya), el clergat, la pagesia i l'artesanat. Tot i que aquests van ser la seva base social principal, durant tota la seva història el carlisme va saber atreure altres grups, provocant que aquest moviment aconseguís una longevitat inaudita. El carlisme ha arribat fins als nostres temps, en forma de dos partits quasi contraris, cosa que li dóna una singularitat davant d'altres moviments semblants que van sorgir arreu d'Europa.

Pel que fa a la segona conclusió, s'ha pogut formular després de donar una visió general d'allò succeït durant la darrera carlinada i analitzant les característiques dels dos bàndols enfrontats. Gràcies a això s'ha comprovat que la Tercera Guerra Carlina va esclatar arran de les reformes provocades pel Sexenni Revolucionari, que alhora van atreure molts catòlics i monàrquics cap al carlisme. Això va permetre una refundació del carlisme, el qual havia entrat en davallada després de la Segona Guerra Carlina, i així va intentar arribar al poder a través de les urnes, però al final va optar per la via insurreccional. La darrera carlinada es va desenvolupar en quatre etapes, que van coincidir amb els canvis polítics d'Espanya: la primera durant el breu regnat d'Amadeu de Savoia, la segona durant la Primera República Espanyola, la tercera durant la dictadura de Serrano i l'última en els inicis del regnat d'Alfons XII. En aquest conflicte el carlisme català va patir una evolució, arribant en el seu punt àlgid de combatents i victòries l'any 1873, aconseguint ocupar poblacions importants. A partir d'aquell any i arran dels problemes interns en l'exèrcit carlí i les polítiques d'Arsenio Martínez Campos, el carlisme català va anar en davallada fins a perdre la guerra a finals del 1875 (tot i que el conflicte va continuar fins a principis de 1876 al País Basc i Navarra). El bàndol carlí (en el qual van

destacar diferents cabdills) va tenir com a característiques principals la seva desorganització general i les rivalitats de lideratge, causades sobretot pel sistema de partides, qüestions que Alfons Carles de Borbó va intentar corregir, però sense gaire èxit. A més d'aquests problemes, el carlisme català va ser sempre inferior en nombre de combatents, armes i munició, i mai va poder gaudir d'una fiscalitat que l'afavorís. Tot i així, a l'estar format en la seva majoria per combatents catalans, va causar la simpatia de bona part de la població. El bàndol governamental, en canvi, va estar dotat d'una millor organització i armament i sempre va ser superior en nombre. Tot i així, la falta d'obediència i l'adveniment de la Primera República van provocar que aquest bàndol entrés en un cert retrocés, del que després es refaria. La seva fiscalitat no va ser pas millor que la carlina, però comptava amb els fons de l'estat. Finalment, cal subratllar que els liberals mai van ser ben vistos entre la població, donat que les seves forces provenien majoritàriament de fora de Catalunya.

La darrera conclusió, possiblement la més important, dóna a conèixer una certa significació de la Vall del Ges durant la Tercera Guerra Carlina. Tot i que no va ser una zona amb un gran protagonisme, gràcies al suport popular al carlisme (fruit de que la societat de la Vall es va veure perjudicada pel règim liberal), la geografia i la seva situació va ser un punt bastant important. Les poblacions de la Vall que van destacar més van ser Sant Pere de Torelló i Torelló, mentre que Sant Vicenç no va tenir un paper gaire remarcable. Això es veu reflectit en el nombre de fets destacables que es van produir durant el conflicte en aquestes dues poblacions: la fabricació de la Xocolatera, la primera peça d'artilleria de l'exèrcit carlí; la visita d'Alfons Carles de Borbó i Maria de les Neus de Bragança; les estades de Francesc Savalls; els nombrosos fets bèl·lics ocorreguts; les incidències en el subministrament a les tropes, els bagatges i els impostos d'ambdós bàndols; la rebel·lió causada pel sistema de quintes i la celebració de les Festes de la Pau. Amb l'anàlisi de tots aquests fets s'ha pogut veure com Torelló i Sant Pere, i en especial aquest últim municipi, van viure moltes situacions fruit del conflicte. A part d'aquests episodis més destacables, s'han trobat quasi un centenar d'altres fets que corroboren la importància de la Vall del Ges en la darrera carlinada. Com a apunt final, s'ha observat una evolució del suport al carlisme a la Vall del Ges. Tot i que en un principi semblava que la Vall donés suport majoritari al carlisme, amb el pas de la guerra i els seus estralls, al final s'observa un rebuig al moviment, que es va generalitzar a tot Catalunya.

5. GLOSSARI

Degut a la presència d'abreviacions en aquest treball, s'ha optat per escriure un glossari amb totes elles:

- **Alfz.**: Alférez
- **Comte.**: Comandante
- **D.**: Don
- **Excmo.**: Excelentísimo
- **M.I.**: Muy Ilustre
- **Q.D.G.**: Que Dios Guarde
- **S.**: San
- **S.A.R.**: Su Alteza Real
- **S.M.**: Su Majestad
- **Sr.**: Señor
- **Sres**: Señores
- **V.**: Usted
- **V.E.**: Vuestra Excelencia

6. FONTS D'INFORMACIÓ

6.1. BIBLIOGRAFIA

- ABELLAN I MANONELLAS, Joan Anton. "Els Galceran: una nissaga carlina de Prats de Lluçanès". *Ausa, Núm. 158*. Vic, 2006, pàgines 563 – 599.

- AGUILELLA RAUSELL - ARRANDO, Vicente. *Teniente General D. José Arrando Ballester (Historia de un soldado)*. Alacant, V. Aguilella, 1998.

- ALBAREDA I SALVADÓ, Joaquim. *La Vall de Torelló en els segles XVIII i XIX*. Vic, Eumo Editorial, 1989.

- ANGUERA I NOLLA, Pere. "Carlismo y catalanismo". *La Vanguardia, Núm. 42304*. Barcelona, 1999, pàgina 24.

- ANGUERA I NOLLA, Pere. *El carlisme a Catalunya 1827 – 1936*. Barcelona, Editorial Empúries, 1999.

- BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875*. La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013.

- BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874. Primera parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934.

- BRAGANZA DE BORBÓN, María de las Nieves. *Mis memorias sobre nuestra campaña en Cataluña en 1872 y 1873 y en el centro en 1874. Segunda parte*. Madrid, Espasa – Calpe SA, 1934.

- CARRANZA FONT, Andreu. "La primera carlinada". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 28 – 33.

- CLEMENTE BALAGUER, Josep Carles. *Breve historia de las guerras carlistas*. Madrid, Ediciones Nowtilus, 2011.

- CÒNSOL PORREDON, Arnau. "L'agonia del carlisme". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 38 – 42.

- COROMINAS I MUNTANYA, Pere. *Les dites i facècies de l'estrenu filantrop en Tomàs de Bajalta. Llibre Segon. Pigmalió.* Barcelona, Llibreria Catalònia, 1928.

- DALMAU I FONT, Agustí. *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història*. Sant Pere de Torelló, Ajuntament de Sant Pere de Torelló, 1994.

- DALMAU I FONT, Agustí. "Els carlins a Sant Pere de Torelló (II)". *Programa de festa major de Sant Pere de Torelló de 1993*. Sant Pere de Torelló, 1993, pàgines 83 – 88.

- DALMAU I FONT, Agustí. "Els carlins a Sant Pere de Torelló (III)". *Programa de festa major de Sant Pere de Torelló de 1994*. Sant Pere de Torelló, 1994, pàgines 88 – 89.

- DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014.

- FELIPÓ, Ramon. "La tercera guerra Carlina a Berga, l'afusellament de 60 republicans". *L'Erol. Núm. 66.* Berga, 2000, pàgines 39 – 45.

- GRABOLOSA I PUIGREDON, Ramon. "Notes sobre les darreres batalles entre Carlins i Liberals". *Revista de Girona, Núm. 75*. Girona, 1976, pàgines 25 – 29.

- GRAHIT I GRAU, José: "La última guerra carlista en Gerona y su provincia". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, Núm. 8.* Girona, 1953, pàgines 29 – 118.

- GRAU, Jaume. *Carlinades: el "Far West" a la catalana*. Valls, Cossetània Edicions, 2007.

- HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. *Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans*. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014.

- HERNANDO, Francisco. *Recuerdos de la guerra civil. La campaña carlista (1872 – 1876).* París, Jouby y Roger Editores, 1877.

- HIERRO, Ignasi. *El XIX: un segle de guerres civils*. *El Carlisme*. Barcelona, Editorial Graó, 1993.

- MATA VIADIU, Jordi. "La guerra dels matiners". *Sàpiens, Núm. 110*. Badalona, 2011, pàgines 34 – 37.

- MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel. *Los hospitales carlistas del Principado de Cataluña (1833 – 1840).* Valls, Lectio Ediciones, 2011.

- MONTAÑÀ I BUCHACA, Daniel; PUJOL I ROS, Joan. *La universitat carlina a Catalunya*. Valls, Cossetània Edicions, 1997.

- MORET I MARGUÍ, Jordi. *Memorial inèdit escrit pel general Estartús on justifica la seva dimissió militar, precedida per la història, vida i costums durant totes les guerres carlistes*. Girona, Gràfiques Alzamora, 2000.

- OLLER, Francisco de Paula. *Album de personajes carlistas. Tomo-II*. Barcelona, La Propaganda Catalana, 1888.

- PITXOT I COLOMER, Felip. *José Soldevila Griera 1894-1936. Un obrero mártir*. Vic, Imprenta y Librería Ausetana, 1941.

- PLA I CASADEVALL, Josep. *Un senyor de Barcelona*. Barcelona, Edicions Destino, 1989.

- PLADEVALL I FONT, Antoni. *La Mare de Déu de Bellmunt. Història i tipisme d'un vell santuari marià*. Barcelona, Editorial Montblanc – Martín, 1992.

- RUIZ DANA, Pedro. *Estudio crítico sobre la última guerra civil.* Madrid, A. de San Martín, 1882 – 1887.

- RÚJULA LÓPEZ, Pedro. *Ramón Cabrera: La senda del tigre*. Saragossa, IberCaja, 1996.

- SOLÀ I MORETA, Fortià. *Història de Torelló (volum II).* Barcelona, Gráficas Marina, 1948.

- TERRADAS I SABORIT, Ignasi. *El Cavaller de Vidrà*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

- TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *Carlins i catalanisme. La defensa dels furs catalans i de la religió a la darrera carlinada, 1868 – 1875*. Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2002.

- TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *La muntanya insurgent. La Tercera Guerra Carlina a Catalunya 1872 – 1875*. Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 2004.

- TORNAFOCH YUSTE, Xavier. *Del caciquisme a la democràcia. Política i eleccions a Vic (1900 – 1931).* Vic, Eumo Editorial, 2007

- VAQUÉ I RAFART, Josep. "L'esqueller de Sant Pere de Torelló". *Sant Pere de Torelló. Festa Major 1989*. Sant Pere de Torelló, 1986, pàgines 61 – 64.

- VV.AA.: ESTUDI GENERAL DE GIRONA I ESTUDIS UNIVERSITARIS DE VIC: *Carlisme i moviments absolutistes.* Vic, Eumo Editorial, 1990.

- VV.AA.: *Història de la Catalunya contemporània. De la Guerra del Francès al nou Estatut*. Barcelona, Edicions Mina, 2006.

- VV.AA.: CENTRE D'ESTUDIS D'AVIÀ: *Estat carlista: tradició i furs*. Avià, Centre d'Estudis d'Avià, 2014.

- VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo VIII).* Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887.

- VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo IX)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887.

- VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo X)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887.

- VV.AA.: CUERPO DE ESTADO MAYOR DEL EJÉRCITO: *Narración militar de la guerra carlista de 1869 á 1876 (tomo XI)*. Madrid, Imprenta y litografía del depósito de la guerra, 1887.

- VV.AA.: GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA: *Cançons populars de la història de Catalunya.* Sant Vicenç de Castellet, Farell Editors, 2004. [pàg. 85 – 94]

- VV.AA.: SERVICIO HISTÓRICO MILITAR Y MUSEO DEL EJÉRCITO: *Revista de historia militar*. Madrid, Artes Gráficas y Ediciones, 1990.

- VAYREDA I VILA, Marià. *Records de la darrera carlinada*. Barcelona, Editorial Selecta, 1950.

- VILLENA ESPINOSA, Rafael. *Sociabilidad fin de siglo: espacios asociativos en torno a 1898.* Conca, Ediciones de la Universidad de Castilla – La Mancha, 1999.

6.2. WEBGRAFIA

- ABC.es: *Las boinas rojas carlistas: ¿Qué es un requetè?*. http://www.abc.es/espana/20141005/abci-requete-carlista-201409291325.html [consulta 28/12/2014]

- AJUNTAMENT DE SANT PERE DE TORELLÓ: *Història*. http://www.stpere.cat/site/index.php/el-nostre-poble/historia [consulta 11/12/2014]

- BUXAWEB: *Temes d'història contemporània. El carlisme.* http://www.buxaweb.com/historia/temes/escat/carlisme.htm [consulta 15/6/2014]

- COMUNIÓN TRADICIONALISTA: *María de las Nieves de Braganza y Borbón: Mis Memorias*. http://www.carlismo.es/?p=3189 [consulta 13/10/2014]

- EDU3.cat: *El general Francesc Savalls.* http://www.edu3.cat/Edu3tv/Fitxa?p_id=26315

- EL CARLISMO EN IMÁGENES: *Tercera guerra carlista.* http://www.imagenes.circulocarlista.com/guerras-carlistas/primera-guerra-carlista [consulta 7/9/2014]

- GRAN ENCICLOPEDIA ARAGONESA: *Gamundi, Pascual.* http://www.enciclopedia-aragonesa.com/voz.asp?voz_id=6088 [consulta 20/12/2014]

- HISTORIA DE ESPAÑA: *5.4. Las guerras carlistas.* https://sites.google.com/site/historiadeespaa/selectividad/cuestiones/las-guerras-carlistas [consulta 2/9/2014]

- HISTORIA ELECTORAL: *Carlistas y tradicionalistas 1868 – 1931*. http://www.historiaelectoral.com/e1800t.html [consulta 29/12/2014]

- J.M. FIREARMS COLLECTION: *Carabina Remington española.* http://www.jmfirearmscollection.com/arma/106 [consulta 20/12/2014]

- LIBERTAD DIGITAL. *La primera guerra civil española.* http://www.libertaddigital.com/opinion/historia/la-primera-guerra-civil-espanola-1276239240.html [consulta 11/12/2014]

- MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE: *Portal de archivos españoles*.http://pares.mcu.es/ParesBusquedas/servlets/Control_servlet?accion=3&txt_id_desc_ud=4128089&fromagenda=N [consulta 19/8/2014]

- PORTAL FUENTERREBOLLO: *La Pragmática Sanción.* http://www.fuenterrebollo.com/faqs-numismatica/pragmatica-sancion.html [consulta 11/12/2014]

- THE INTERNET ARCHIVE: *Results for "carlista".* https://archive.org/search.php?query=carlista [consulta 8/10/2014]

- TRADICIÓN VIVA: *Antecedentes del carlismo por César Alcalá.* http://www.lavoz.circulocarlista.com/historia-del-carlismo/historia-2/antecedentesalcarlismo [consulta 5/11/2014]

- WIKIPEDIA: *Berdan rifle.* http://en.wikipedia.org/wiki/Berdan_rifle [consulta 20/12/2014]

- WIKIPEDIA: *Capità general de Catalunya.* http://ca.wikipedia.org/wiki/Capit%C3%A0_general_de_Catalunya [consulta 13/12/2014]

- WIKIPEDIA: *Cartucho Lefaucheux.* http://es.wikipedia.org/wiki/Cartucho_Lefaucheux [consulta 20/12/2014]

- WIKIPEDIA: *Escalafón militar de España.* http://es.wikipedia.org/wiki/Escalaf%C3%B3n_militar_de_Espa%C3%B1a [consulta 27/12/2014]

6.3. ALTRES FONTS

ARXIUS FÍSICS

- Arxiu municipal de Sant Pere de Torelló
- Arxiu municipal de Torelló

ARXIUS DIGITALS

- Biblioteca Clásica Carlista
- PARES (Portal de Archivos Españoles)
- RACO (Revistes Catalanes amb Accés Obert)
- The Internet Archive

EXPOSICIONS

- *Rastres de Sang i de Foc.* Arxiu Comarcal del Ripollès, Ripoll. 2014.

MATERIAL AUDIOVISUAL

- *En guàrdia! Capítol 173.* Catalunya Ràdio, Direcció i realització: Enric Calpena. Assessorament històric: Oriol Junqueras. Guió: Arnau Monràs . 9/9/2007.

FONTS ORALS

- Entrevista amb Xavier Tornafoch i Yuste
- Entrevista amb Daniel Montañà i Buchaca

IMATGES

Fig. 1:

http://www.rec-ursosacademicos.net/web/wpcontent/uploads/2010/04/manifiesto_persas.jpg

Fig. 2:

http://www.museumbeautycontest.com/uploads/9/6/3/0/9630439/__7359885.jpg

Fig. 3:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1c/Carlos_Mar%C3%ADa_Isidro.JPG

Fig. 4:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3a/Isabel_II,_ni%C3%B1a.jpg/220px-Isabel_II,_ni%C3%B1a.jpg

Fig. 5:

DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014. [pàg. 41]

Fig. 6:

DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014. [pàg. 26]

Fig. 7:

Pròpia a partir de diferents fonts:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Retrato_del_infante_Carlos_Mar%C3%ADa_Isidro_de_Borb%C3%B3n_(Vicente_L%C3%B3pez).JPG

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/61/Infante_Carlos,_Count_of_Montemolin.jpg/220px-Infante_Carlos,_Count_of_Montemolin.jpg

http://www.royaltyguide.nl/images-families/bourbon/bbspain2/1822%20Juan.jpg

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5d/Don_carlos_de_borb%C3%B3n_nypl.jpg

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2b/Don_Jaime_de_Borb%C3%B3n.jpg

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/5/55/Alphonse-Charles_de_Bourbon_(Duc_d'Anjou_et_de_San-Jaime).jpg/245px-Alphonse-Charles_de_Bourbon_(Duc_d'Anjou_et_de_San-Jaime).jpg

Fig. 8:

http://www.diariovasco.com/prensa/noticias/200907/07/fotos/3760799.jpg

Fig. 9:

http://www.santelmomuseoa.com/index.php?option=com_flexicontent&view=items&id=4739&lang=es

Fig. 10:

DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014. [pàg. 130]

Fig. 11:

http://2.bp.blogspot.com/-WhAe8BcLoc/TZhhjWuejBI/AAAAAAAAAns/ITuLi_GCvDo/s1600/11%2BEl%2BCarlismo%2BLa%2BFlaca%2B2%2Bde%2Bseptiembre%2Bde%2B1870.jpg

Fig. 12:

http://www.geocities.ws/juventudescarlistas/pegatinacolorantigua.jpg

http://1.bp.blogspot.com/-4QVZT7RveEM/TvzTeM6qpNI/AAAAAAAAA4I/MvxRH__eG80/s640/P.+Carlista+Monigote+1977.jpg

Fig. 13:

http://estaticos03.elmundo.es/ladh/numero98/imgs/en%20portada%201.jpg

Fig. 14:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Gobierno_Provisional_1869_(J.Laurent).jpg

Fig. 15:

RÚJULA LÓPEZ, Pedro. *Ramón Cabrera: La senda del tigre*. Saragossa, IberCaja, 1996. [pàg.137]

Fig. 16:

http://www.historiasiglo20.org/HE/images/10c1-amadeo.jpg

Fig. 17:

DE ANDRÉS MARTÍN, Juan Ramón; SAGARRA RENEDO, Pablo. *Atlas ilustrado del carlismo*. Madrid, Susaeta Ediciones, 2014. [pàg. 124]

Fig. 18:

https://docs.google.com/file/d/0B0JnOscyFpspNDU1YmRiN2MtYmQzNi00MWYyLTgwOTEtNWQzODY5NWZjNDZm/edit?ddrp=1&pli=1&hl=es#

Fig. 19:

http://alerce.pntic.mec.es/lsam0005/2bach_historia/tema%2011%20el%20sexenio%20democr%E1ticoweb_archivos/1874_golpe_pavia_f.jpg

Fig. 20:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/81/AlfonsXII.jpg

Fig. 21:

HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. *Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans*. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014. [pàg. 186]

Fig. 22:

HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014. [pàg. 189]

Fig. 23:

HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. *Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans*. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014. [pàg. 190]

Fig. 24:

HERNÀNDEZ CARDONA, F. Xavier; RIART JOU, Francesc. Soldats, guerrers i combatents dels Països Catalans. Barcelona. Rafael Dalmau Editor, 2014. [pàg. 188]

Fig. 25:

http://2.bp.blogspot.com/-p68rU09YRZ0/Ubb2zMHWZnI/AAAAAAAAAKQ/B_7Atr-JffA/s1600/trabuc+images.jpg

Fig. 26:

Fotografia pròpia.

Fig. 27:

http://cloud1.todocoleccion.net/tc/2009/04/06/12752963.jpg

Fig. 28:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/13/Carlismo-catalan-Francesc-Sola-de-Taradell-Osona.jpg/220px-Carlismo-catalan-Francesc-Sola-de-Taradell-Osona.jpg

Fig. 29:

BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875.* La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 155 i 157]

Fig. 30:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/Rafael_Tristany.png

Fig. 31:

http://dades.grupnaciodigital.com/redaccio/arxius/imatges/201207/70_1342810590JCastells22J.jpg

Fig. 32:

MORET I MARGUÍ, Jordi. *Memorial inèdit escrit pel general Estartús on justifica la seva dimissió militar, precedida per la història, vida i costums durant totes les guerres carlistes*. Girona, Gràfiques Alzamora, 2000. [pàg. 55]

Fig. 33:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9f/Savalls1.jpg/225px-Savalls1.jpg

Fig. 34:

PLA I CASADEVALL, Josep. *Un senyor de Barcelona*. Barcelona, Edicions Destino, 1989. [pàg. 33]

Fig. 35:

http://www.turaris.net/imatges/publicacions/046.jpg

Fig. 36:

Família Soldevila.

Fig. 37:

Fotografia pròpia.

Fig. 38:

BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875.* La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 77]

Fig. 39:

Fusell Berdan:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1a/Rifle_Berdan_II_AdamsGuns.jpg

Bales: fotografia pròpia.

Fig. 40:

Fusell Remington:

BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875.* La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 71]

Bales: fotografia pròpia.

Fig. 41:

Revòlver Colt: http://theautry.org/colt/images/87_118_36detail1.jpg

Bales: fotografia pròpia.

Fig. 42:

Revòlver Lefaucheux:

BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875.* La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 130]

Bales: fotografia pròpia.

Fig. 43:

BOIXADER I SIMON, Pere. *Rastres de Sang i de Foc. La penúltima guerra civil al Prepirineu català 1872 – 1875.* La Pobla de Lillet, Impremta Boixader, SCP, 2013. [pàg. 161]

Fig. 44:

Fotografia pròpia.

Fig. 45:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Arsenio_Martinez_Campos_cph.3c34807.jpg

Fig. 46:

http://4.bp.blogspot.com/-6i6aTM20jII/Ul2gaJihztI/AAAAAAAABCw/5vxhLd-YmX8/s400/1.png

Fig. 47:

http://esadir.cat/back/imglib/toponims/imgosona.jpeg

http://www.drecera.com/php/mapes/Osona.gif

Fig. 48:

http://2.bp.blogspot.com/-Rp-WXfh3Cgg/TjKOpztGRKI/AAAAAAAABw4/ERn9zB_Jj0U/s1600/EMBOSCADA%2B001.jpg

Fig. 49:

Fotografia pròpia.

Fig. 50:

http://ambotes.files.wordpress.com/2012/07/img_8189.jpg?w=300&h=200

Fig. 51:

http://www.postalsdecatalunya.cat/targetes_web/POSTAL3011-A.jpg

Fotografia pròpia.

Fig. 52:

DALMAU I FONT, Agustí. *L'essència de Sant Pere de Torelló. Retalls i fets de la seva història*. Sant Pere de Torelló, Ajuntament de Sant Pere de Torelló, 1994. [pàg. 116]

Fig. 53:

VAQUÉ I RAFART, Josep. "L'esqueller de Sant Pere de Torelló". *Sant Pere de Torelló. Festa Major 1989*. Sant Pere de Torelló, 1986, pàgines 61 – 64. [pàg. 63]

Fig. 54:

http://www.cobre-laton.com/images/351-CHOCOLATERA%20COBRE%20REBATIDO%2012X21.jpg

Fig. 55:

Fotografia pròpia.

Fig. 56:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/Infante_Alfonso_Carlos_and_his_wife_Maria_das_Neves_of_Braganza.jpg

Fig. 57:

Fotografia pròpia.

Fig. 58:

http://pictures2.todocoleccion.net/tc/2013/10/29/39713178.jpg

Fig. 59:

http://media.guregipuzkoa.net/photo/1128991/1128991_m.jpg

Fig. 60:

http://dades.grupnaciodigital.com/redaccio/arxius/imatges/201406/576_1401963974z11.jpg

Fig. 61:

Agrupació Fotogràfica de Sant Pere de Torelló.

Fig. 62:

Fotografia pròpia.

SOLÀ I MORETA, Fortià. *Història de Torelló (volum II).* Barcelona, Gráficas Marina, 1948. [pàg. 396]

Fig. 63:

MORET I MARGUÍ, Jordi. *Memorial inèdit escrit pel general Estartús on justifica la seva dimissió militar, precedida per la història, vida i costums durant totes les guerres carlistes*. Girona, Gràfiques Alzamora, 2000. [pàg. 101]

Fig. 64:

http://3.bp.blogspot.com/-WKclKdKbAL4/Ths3Jp0zKSI/AAAAAAAAKrI/RYywUj3JFzI/s1600/13-03-1876%2Bre.jpg

ANNEX

ÍNDEX

1. DOCUMENTS ORIGINALS II
TRANSPORT DE BAGATGES DELS LIBERALS ARRANDO I MARTÍN II
SUBMINISTRAMENT DE PA AL REGIMENT DE CAVALLERIA D'ALCÀNTARA III
CARTA DE MARTÍNEZ CAMPOS A L'ALCALDE DE SANT PERE IV
CARTA DE SAVALLS DES DE SANT PERE V
SUBMINISTRAMENT DE PA A TROPES DE VIDRÀ VI
CIRCULAR LIBERAL A TORELLÓ VII
BAN ANUNCIANT L'INDULT DELS CARLISTES IX
DESTACAMENT CARLISTA A BELLMUNT X
BAN ANUNCIANT FESTES DE LA PAU A TORELLÓ XI
MECANOSCRIT DE DOLORS VIÑOLAS XII
2. MAPES XIV
MAPA I: ZONA D'INFLUÈNCIA CARLISTA XIV
MAPA II: VIOLÈNCIA CARLINA A CATALUNYA XV
MAPA III: COMBATS I ACCIONS A CATALUNYA XVI
3. TAULES XVII
EL COST HUMÀ DE LA GUERRA XVII

1. DOCUMENTS ORIGINALS

TRANSPORT DE BAGATGES DELS LIBERALS ARRANDO I MARTÍN

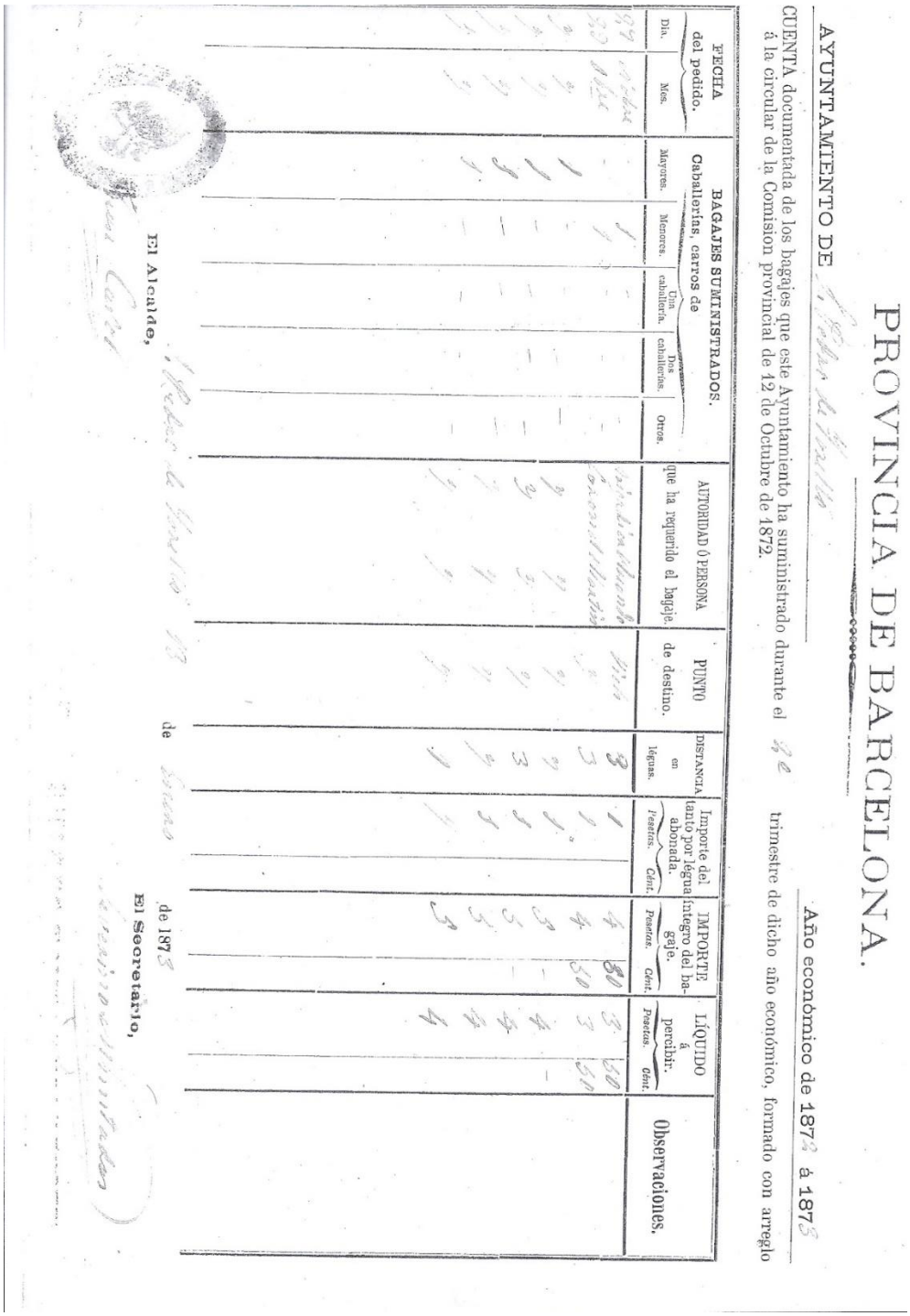

PROVINCIA DE BARCELONA.

AYUNTAMIENTO DE [illegible]

Año económico de 1872 á 1873

CUENTA documentada de los bagajes que este Ayuntamiento ha suministrado durante el [illegible] trimestre de dicho año económico, formado con arreglo á la circular de la Comision provincial de 12 de Octubre de 1872.

FECHA del pedido. Dia.	Mes.	BAGAJES SUMINISTRADOS. Caballerías, carros de Mayores.	Menores.	Una caballería.	Dos caballerías.	Otros.	AUTORIDAD Ó PERSONA que ha requerido el bagaje	PUNTO de destino.	DISTANCIA en léguas.	Importe del tanto por legua abonada. Pesetas.	Cént.	IMPORTE íntegro del bagaje. Pesetas.	Cént.	LÍQUIDO á percibir. Pesetas	Cént.	Observaciones.
[illegible]							[illegible]									
		1							3	1		4	50	3	50	
		1							3	1		4	50	4		
		1							3	1		4	50	4		
		1							3	1		4	50	4		

El Alcalde, [illegible] de [illegible] de 187[illegible]

El Secretario, [illegible]

SUBMINISTRAMENT DE PA AL REGIMENT DE CAVALLERIA D'ALCÀNTARA

PROVINCIA DE BARCELONA.

Pueblo de [illegible] Mes de [illegible] de 1872.

RELACION del suministro de pan, cebada, paja, aceite, vino, carne y carbon hecho en el presente mes por este pueblo á los Cuerpos y clases del Ejército y Guardia Civil, la que se presenta á la Administracion de Hacienda pública de esta Provincia para que su importe sea remitido en pago de Contribuciones, con arreglo á la Real órden de 16 de Setiembre de 1848.

Dias.	Recibos.	CUERPOS.	RACIONES. Vino. Litros.	Vino. Centílitros.	Carne. á ½ kilógramo.	Carbon. Kilógramos.	Pan.	Cebada. á 1 ½ celem.	Cebada. á 2 cel.ª	Paja. á ½ @	Paja. á ¾ @	Aceite. Litros.	Aceite. Centílitros.
1	1	Regto. Caballería Alcantara					2 2						

VALORACION.

					Reales vn.	Cént.
Las	raciones de pan en el espresado mes á		rs.	cénts.		
Las	raciones cebada en	id. á	rs.	cénts. la fanega.		
Las	raciones paja en	id. á	rs.	cénts. arroba.		
Las	raciones aceite en	id. á	rs.	cénts.		
Las	raciones vino en	id. á	rs.	cénts.		
Las	raciones carne en	id. á	rs.	cénts.		
Las	raciones carbon en	id. á	rs.	cénts.		

Importa el suministro de pan, cebada, paja, aceite, vino, carne y carbon hecho en este pueblo en el mes de [illegible]

la cantidad de _____

[illegible] 31 de [illegible] de 1872

El Alcalde,

Juan [illegible]

CARTA DE MARTÍNEZ CAMPOS A L'ALCALDE DE SANT PERE

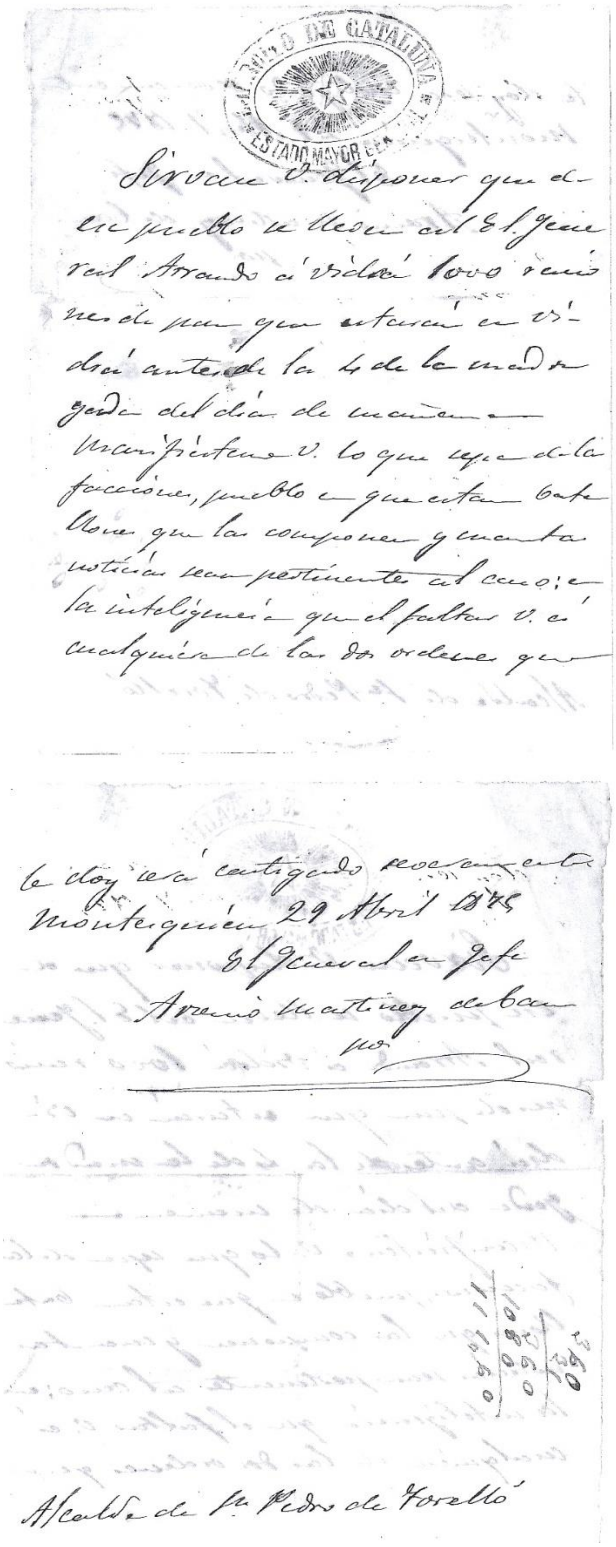

"Sírvase V. disponer que de
ese pueblo se lleven al (?) Gene –
ral Arrando a 'Vidrá' 1000 racio –
nes de pan que estarán en 'Vi –
drá' antes de la 4 de la madru –
gada del día de mañana.
Manifiéstame V. lo que sepa de las
facciones, pueblo en que están, bata –
llones que las componen y cuantas
noticias sean pertinentes al caso: con
la inteligencia a que al faltar V. á
cualquiera de las dos ordenes que
le doy será castigado severamente.
Montesquiu 29 Abril 1875

El General en Jefe

Arsenio Martínez de Campos

Alcalde de San Pedro de Torelló"

CARTA DE SAVALLS DES DE SANT PERE

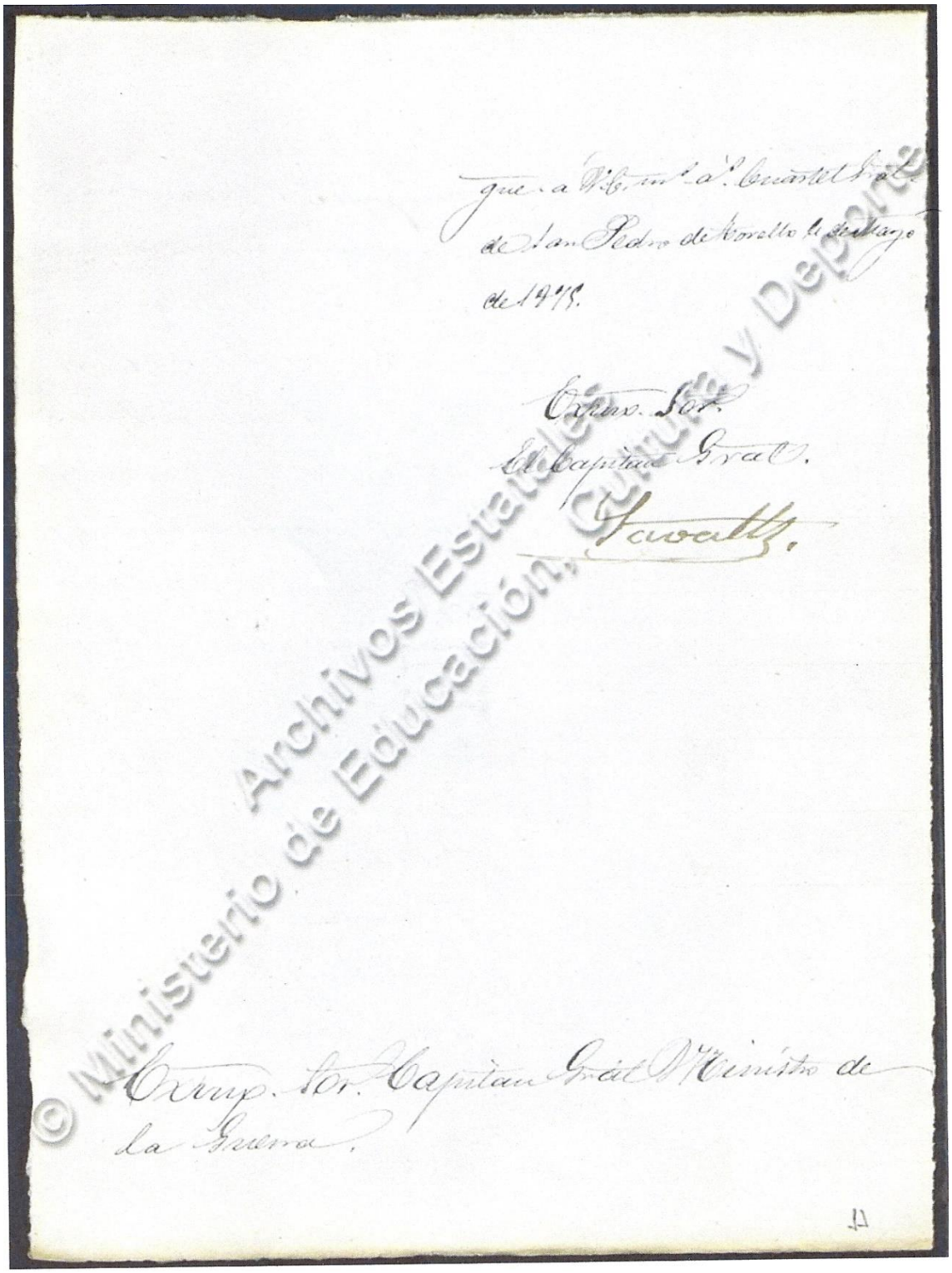

que a V.E. mt. a.l. Cuartel G.l de
de San Pedro de Torello 4 de Enero
de 1873.

Exmo. Sor.
El Capitan Gral.
Savalls.

Exmo. Sor. Capitan Gral D. Ministro de
la Guerra.

© Ministerio de Educación, Cultura y Deporte
Archivos Estatales

SUBMINISTRAMENT DE PA A TROPES DE VIDRÀ

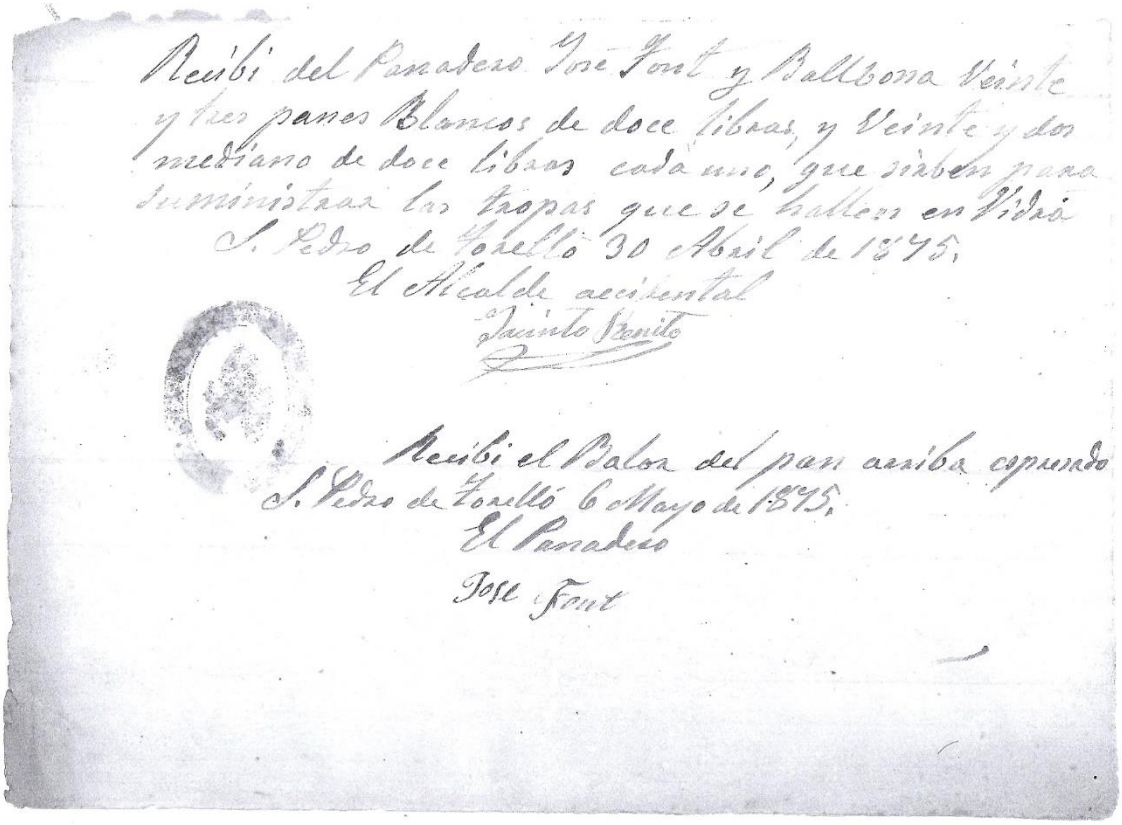
Recibí del Panadero José Font y Ballbona veinte
y tres panes Blancos de doce libras, y veinte y dos
mediano de doce libras cada uno, que sirben para
suministrar las tropas que se hallen en Vidrá
S. Pedro de Torelló 30 Abril de 1875.
El Alcalde accidental
Jacinto Benito

Recibí el Balor del pan arriba expresado
S. Pedro de Torelló 6 Mayo de 1875.
El Panadero
José Font

"Recibí del panadero José Font y Ballbona veinte

y tres panes blancos de doce libras y veinte y dos

mediano de doce libras cada una, que sirben para

suministrar las tropas que se hallen en Vidrá.

S. Pedro de Torelló 30 Abril de 1875.

El Alcalde accidental

Jacinto Benito

Recibí el Balor del pan arriba expresado.

S. Pedro de Torelló 6 Mayo de 1875

El Panadero

José Font"

CIRCULAR LIBERAL A TORELLÓ

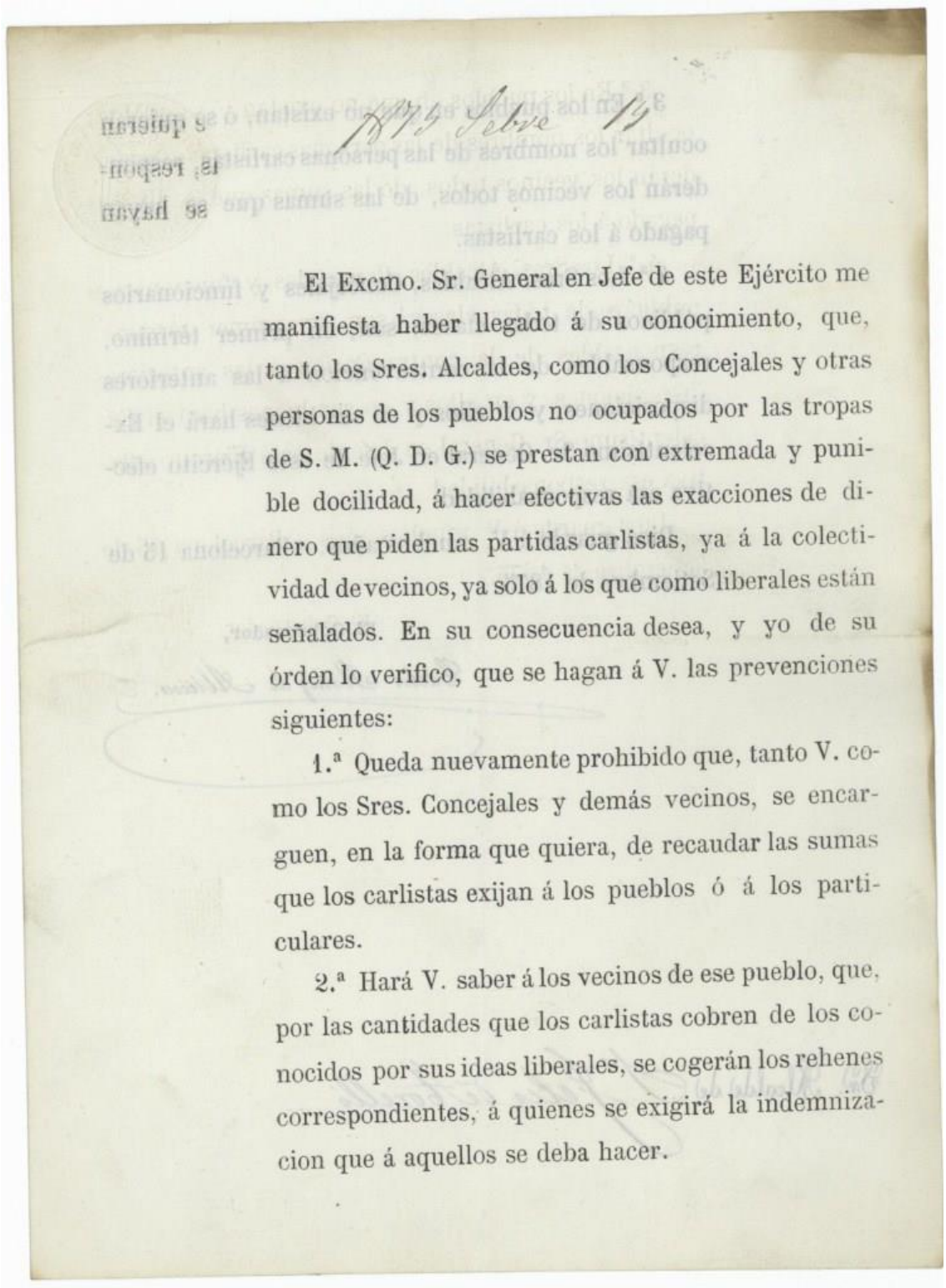

1874 Febrº 14

El Excmo. Sr. General en Jefe de este Ejército me manifiesta haber llegado á su conocimiento, que, tanto los Sres. Alcaldes, como los Concejales y otras personas de los pueblos no ocupados por las tropas de S. M. (Q. D. G.) se prestan con extremada y punible docilidad, á hacer efectivas las exacciones de dinero que piden las partidas carlistas, ya á la colectividad de vecinos, ya solo á los que como liberales están señalados. En su consecuencia desea, y yo de su órden lo verifico, que se hagan á V. las prevenciones siguientes:

1.ª Queda nuevamente prohibido que, tanto V. como los Sres. Concejales y demás vecinos, se encarguen, en la forma que quiera, de recaudar las sumas que los carlistas exijan á los pueblos ó á los particulares.

2.ª Hará V. saber á los vecinos de ese pueblo, que, por las cantidades que los carlistas cobren de los conocidos por sus ideas liberales, se cogerán los rehenes correspondientes, á quienes se exigirá la indemnizacion que á aquellos se deba hacer.

3.ª En los pueblos en que no existan, ó se quieran ocultar los nombres de las personas carlistas, responderán los vecinos todos, de las sumas que se hayan pagado á los carlistas.

4.ª Los Sres. Alcaldes, Concejales y funcionarios públicos de todas clases, son, en primer término, responsables de la contravencion á las anteriores disposiciones, y en ellos y en sus bienes hará el Excelentísimo Sr. General en Jefe de este Ejército efectiva esa responsabilidad.

Dios guarde á V. muchos años.—Barcelona 15 de Setiembre de 1875.

El Gobernador,

Cástor Ibañez de Aldecoa.

Sr. Alcalde de Jolio de Torelló

BAN ANUNCIANT L'INDULT DELS CARLISTES

A LOS CARLISTAS.

Antes de haceros sentir el vigor de mis irresistibles fuerzas os voy á dirigir la voz de la razon.

La dispersion ha entrado en vuestras huestes. Son muchísimos mas los presentados que no los combatientes. No seais tenaces en encerraros en un círculo de hierro que no podreis romper. No querais servir de pretesto á los que se han llamado carlistas para presentarse ahora como bandoleros.

La Paz viene, y en nombre de ella os invito á que os presenteis á indulto antes de que el ejército y el país á una, de grado ó por fuerza, la establezcan.

Serenaos por un momento y ved si vuestra familia y vuestra Pátria no valen el sacrificio de vuestra ceguera. Yo creo que lo valen y por lo tanto ordeno:

1.º Hasta el dia 18 del actual serán indultados los carlistas que se presenten á mi autoridad ó á mis delegados en cualquiera pueblo de este distrito militar.

2.º Pasado el dia 18 los que se aprehendan, procedentes de las filas carlistas, quedarán sujetos á todo el rigor de las leyes vigentes.

Avans de feros sentir tot lo rigor de mas irresistibles tropas 'us vaig á dirigir la veu de la rahó.

La desbandada ha entrat entre vosaltres. Son moltissims mes los presentats que no pas los combatents. No siau donchs terchs en volguervos tancar en un cercl de ferro que no podriau trencar. No vullau servir de pretest á los que se han dit carlistas pera presentarse ara com á bandolers.

La Pau ve y en nom d' ella 'us invito á que vos presenteu á indult avans de que l'exército y 'l pais á una, de grat ó per forsa, la estableixin.

Sereneuvos pues per un moment y veyeu si vostra familia y vostra patria no valen pas lo sacrifici de la ceguera vostra. Jo crech que ho valen y per lo mateix ordeno:

1.er Fins lo dia 18 del present mes serán indultats los carlistas que se presentin á ma autoritat ó á mos delegats, en cualsevol poble d' aquest districte militar.

2.on Passat lo dia 18 tots los que sigan presos procedents de las filas carlistas, quedarán subjectes á tot lo rigor de las lleys vigents.

Barcelona 2 de Noviembre de 1875.

Arsenio Martinez de Campos.

Imprenta de Ramirez.

DESTACAMENT CARLISTA A BELLMUNT

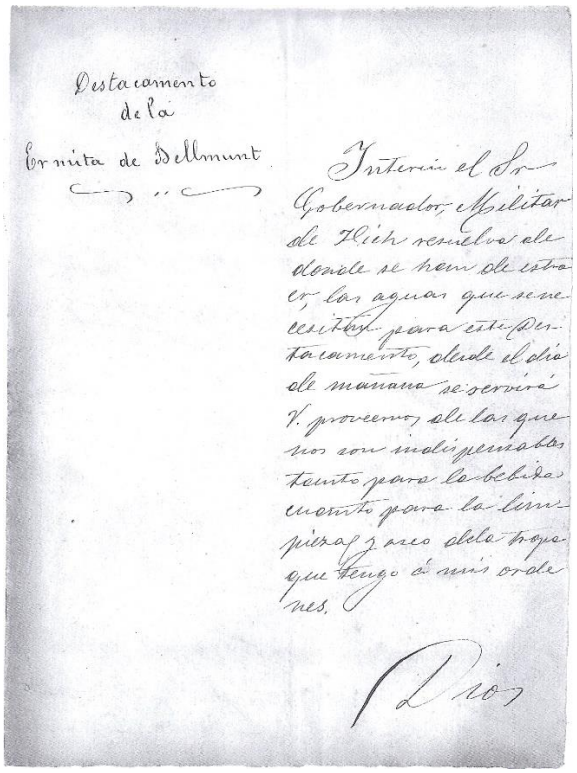
Destacamento
de la
Ermita de Bellmunt

Interin el Sr
Gobernador Militar
de Vich resuelva de
donde se han de estra –
er las aguas que se ne –
cesitan para este des –
tacamento, desde el dia
de mañana se servirá
V. proveernos de las que
nos son indispensables
tanto para la bebida
cuanto para la lim –
pieza y aseo de la tropa
que tengo á mis orde –
nes.

Dios

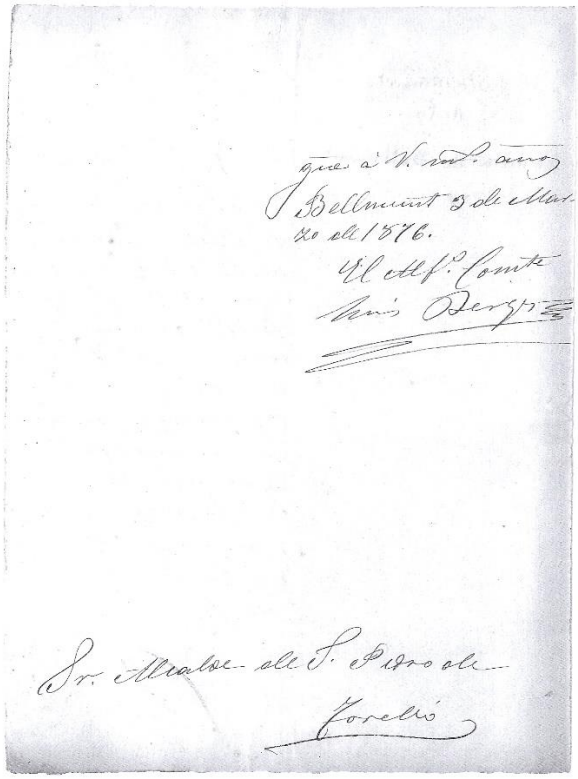
que á V. muchos años
Bellmunt 3 de Mar
zo de 1876.
El Alfz. Comte
Luis Berger

Sr. Alcalde de S. Pedro de
Torelló

"Destacamento

de la

Ermita de Bellmunt

Interín el Sr

Gobernador Militar

de Vich resuelva de

donde se han de estra –

er las aguas que se ne –

cesitan para este des –

tacamento, desde el dia

de mañana se servirá

V. proveernos de las que

nos son indispensables

tanto para la bebida

cuanto para la lim –

pieza y aseo de la tropa

que tengo á mis orde –

nes.

Dios guarde a V. muchos años.

Bellmunt 3 de Mar –

zo de 1876.

El Alfz. Comte.

Luis Berger

Sr. Alcalde de S. Pedro de Torelló

BAN ANUNCIANT FESTES DE LA PAU A TORELLÓ

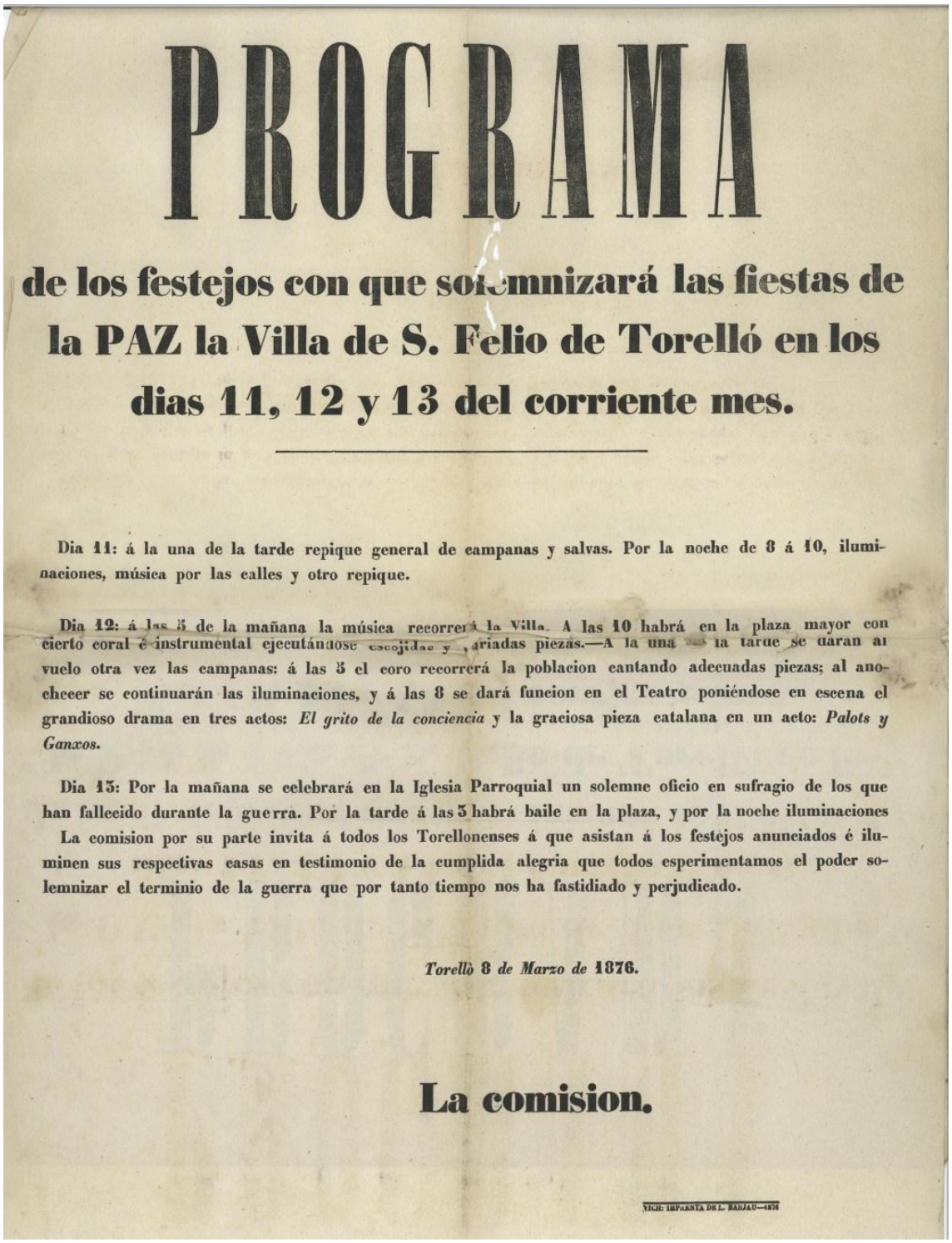

PROGRAMA

de los festejos con que solemnizará las fiestas de la PAZ la Villa de S. Felio de Torelló en los dias 11, 12 y 13 del corriente mes.

Dia 11: á la una de la tarde repique general de campanas y salvas. Por la noche de 8 á 10, iluminaciones, música por las calles y otro repique.

Dia 12: á las 5 de la mañana la música recorrerá la Villa. A las 10 habrá en la plaza mayor con cierto coral é instrumental ejecutándose escojidas y variadas piezas.—A la una de la tarde se darán al vuelo otra vez las campanas: á las 5 el coro recorrerá la poblacion cantando adecuadas piezas; al anochecer se continuarán las iluminaciones, y á las 8 se dará funcion en el Teatro poniéndose en escena el grandioso drama en tres actos: *El grito de la conciencia* y la graciosa pieza catalana en un acto: *Palots y Ganxos.*

Dia 13: Por la mañana se celebrará en la Iglesia Parroquial un solemne oficio en sufragio de los que han fallecido durante la guerra. Por la tarde á las 5 habrá baile en la plaza, y por la noche iluminaciones

La comision por su parte invita á todos los Torellonenses á que asistan á los festejos anunciados é iluminen sus respectivas casas en testimonio de la cumplida alegria que todos esperimentamos el poder solemnizar el terminio de la guerra que por tanto tiempo nos ha fastidiado y perjudicado.

Torellò 8 de Marzo de 1876.

La comision.

VICH: IMPRENTA DE L. BARJAU—1876

MECANOSCRIT DE DOLORS VIÑOLAS

VISITA DELS PRINCEPS ALFONS I BLANCA DE BORBO A SANT PERE DE TORELLO

Molts anys enderrera,quan Espanya estaba en plena Guerra Civil, va passar una historia que vull contar-vos a tots els qui m'escolteu:

Dos partits en aquell temps hi havia: el dels Lliberals i el dels Carlins.Com que tots volien governar,una gran discussió en sortí fins que les armes tingueren de decidir.
La Constitució dictava que cap dona podia governar.La llei Sàlica imperaba i varó tenia de ser i d'aqui va sortir-ne el conflicte.
Isabel II per una banda i Carles VII per l'altre cantó.
L'una deia, i l'altre també,que,per succesió els hi tocaba manar,i , junt amb els seus partidaris, lluitaren fins a la mort.
Be, ja els tenim tots enfrontats.....i, a la fi, guanyarà el qui més valent serà.
En el poble de Sant Pere fins i tot el General Tristany s'hi aposentà.A Mas Cullell molts díes hi anava , i, a l'avi Gaspar tant gran simpatía l'hi agafà, que , en acabant la guerra,a ell li va proposar de portar-lo a la Capital i fer-lo el seu Secretari Particular.
La familia s'hi oposà.La familia del pobre avi Gaspar.I,tot marxant, el noble i honrat General , el seu rellotge l'hi regalà.De butxaca era el rellotge,molt maco i original,fet tot ell, de bona plata i tenint gran sonoritat.I també de plata era la rica cadena que del rellotge anava penjant.
Durant el temps de la guerra moltes coses varen passar, però ara us en explicaré una d'original.

A l'alcalde d'aquest nostre poble un bulletí oficial l'hi arrivà.En ell se l'hi feia saber l'arrivada d'una visita molt particular.Els Princeps Borbons de l'Espanaya,Alfons i la seva muller Blanca,dintre de pos dies a Sant Pere arrivarien per els seus partidaris encoratjar.
Tots ells eran voluntaris amb columnes dispersades per aquestes encontrades per fer front a l'enemic.
Ja tenim al bon alcalde molt que molt preocupat.....
On trovaria hostatge per aquestes Reals Personalitats?
Tot seguit pensar portar-los a Mas Cullell, Casa Gran.
Dit i fet, amb el Senyor Gaspar va parlar.I, aquest, així l'hi va contestar: "Tal honor em dispenseu com mai en la meva vida m'hauria jo esperat.Aixi doncs , podeu disposar de nostra humild casa i de tot lo que a dins hi ha."

L'avia María, tota cofoia, no es feu esperar.Desseguida un gran enrenou a la casa començà.Tot eran preparatius per els Borbònics Hostes que molt aviat havien d'arrivar.

Es preparà l'arrivada a la llissa de Mas Cullell.Allí s'hi concentrà tot el poble , amb el senyor rector,l'alcalde i l'Ajuntament en plena corporació.Allá, a primera rengla s'hi posà la mainada dels col-legis respectius.

Quan l'hora fou arrivada , la Comitiva no es feu esperar: primer gran desplegament hi havia de molts i molts militars.

Després ,muntant un gran cavall negre,el Princep Don Alfons, i la seva muller Doña Blanca, dalt del seu cavall blanc.

En arrivant, tot foren grans benvingudes i moltissims " Déu Vos guard ".
A la llissa esmenada, un pujador de cavalls hi havia, i, a dalt hi feren pujar a la petita nena Teresa per la salutació. Però, fou tal la seu turbació, que d'allà dalt hi va caure i el nas se l'hi va ben pelar.

Acabat el ceremonial ,tothom es va dispersar i, els Princeps, a Mas Cullell varen entrar.

Els fou reservada l'habitació gran ,debudament preparada amb antelació, per el seu major confort. En el llit matrimonial dos matelassos hi havia , de bona llana de xai. Llençols fets de llí finíssim i, tots ells molt ben brodats, i a sobre un gran cobrellit de seda natural i color carmesí. Fora l'alcoba, i al terra, gran catifa per descansar els delicats peus de la jove Princesa .

La sala també es transformá, i, un improvisat altar hi fou instalat,doncs ,diariament,es celebraba la santa missa, que els Princeps oian devotament.

Humanament tots som iguals i els Princeps tenian de menjar per sobreviure com qualsevol mortal.La taula estava molt ben preparada per a ells i per els seus acompanyants, proveits de viandes,fruites i carns i tot lo necessari per completar. Fins i tot el cuiner es portaven.

El Princep va convidar a aseure's a taula a l'anfitrió de la casa,l'avi Gaspar.Ja veureu amb quin fi anava.
En temps de guerra hi havia una desconfiança gran ,doncs la traició hi furgava, i, per si es donés el cas,.....la primera cullarada era per el senyor Gaspar.

Els díes varen passar.Va venir l'acomiat.La Princesa,abraçant a la noieta Teresa, va dir-li dolçament: " Aquí et faig un petit obsequi que,amb el temps,historia serà i et recordarà la visita a casa teva dels Princeps Alfons i Blanca de Borbó." Tot dient això li donà una pluma d'oca natural,coberta de filigrana de plata molt original.

Tot això us explico puig que una centúria ha passat i, si no queda escriturat, una ventada tot s'ho emportará i, en camvi, crec que val molt la pena d'esser recordat.

Be, doncs anem per el final.

L'avi, a l'acomiadar-se i agrair-els-hi la seva estada, els oferí els seus serveis puig els seus ideals eran de posar-se baix l'emblema de llur bandera: " DEU, PATRIA, I REI."

Escrit a Sant Pere de Torelló per Na Dolors Viñolas i Alibés a trenta d'agost del mil nou cents noranta i u.

2. MAPES

MAPA I: ZONA D'INFLUÈNCIA CARLISTA[1]

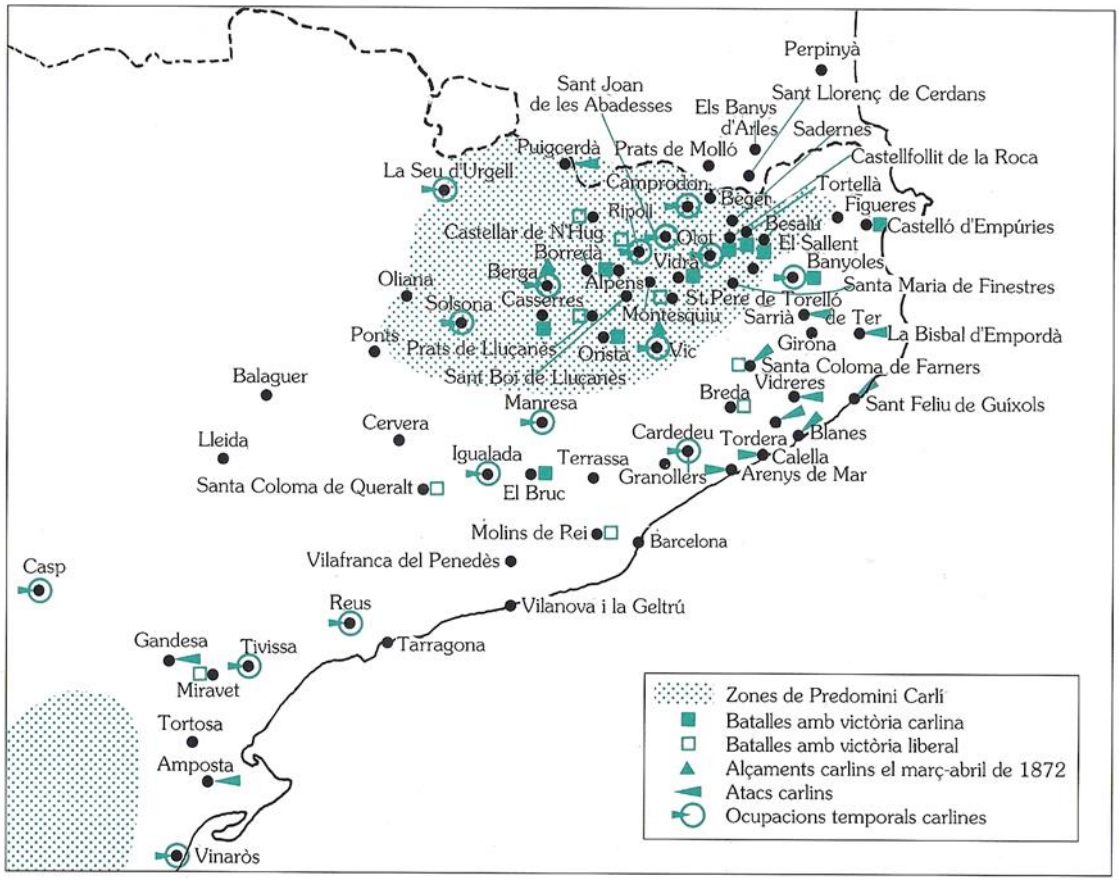

[1] HIERRO, Ignasi. *El XIX: un segle de guerres civils. El Carlisme*. Barcelona, Editorial Graó, 1993. [pàg. 41]

MAPA II: VIOLÈNCIA CARLINA A CATALUNYA[2]

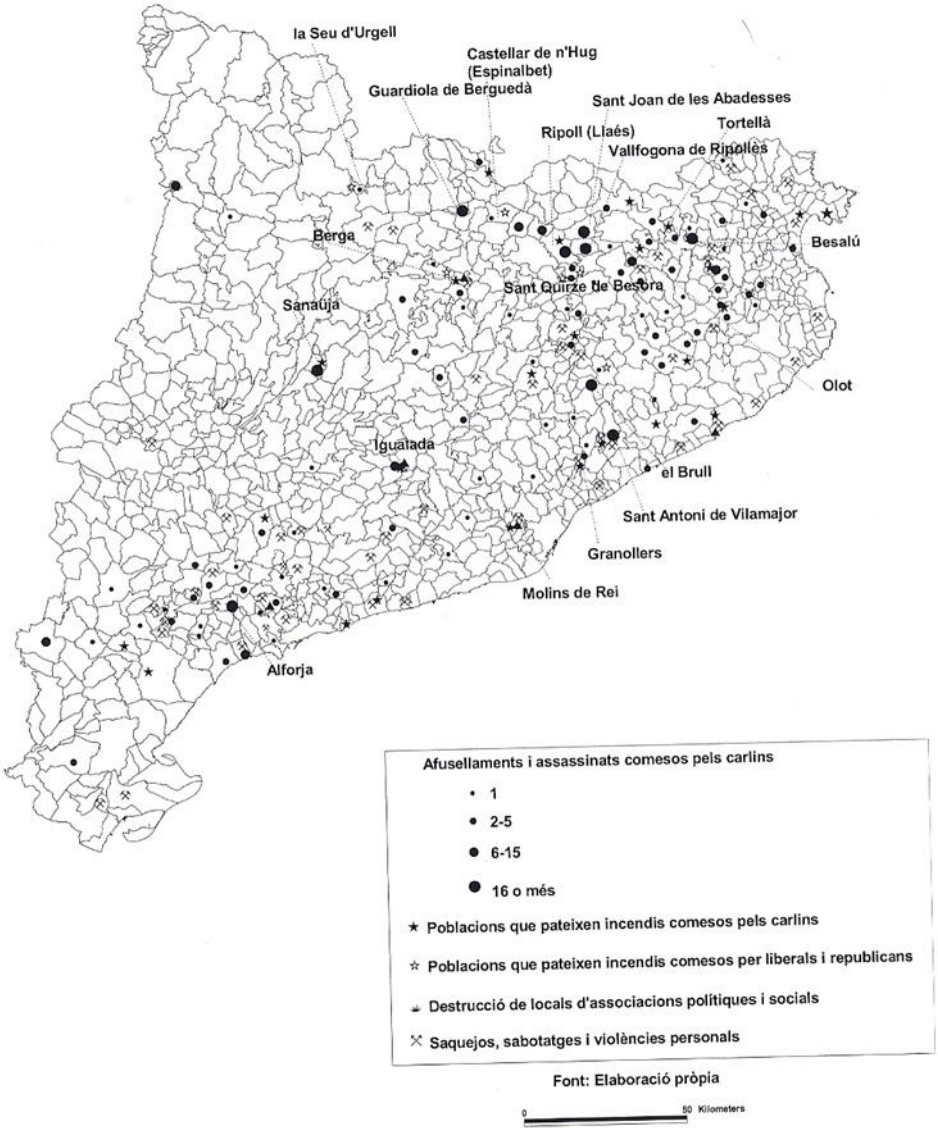

[2] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 508]

MAPA III: COMBATS I ACCIONS A CATALUNYA[3]

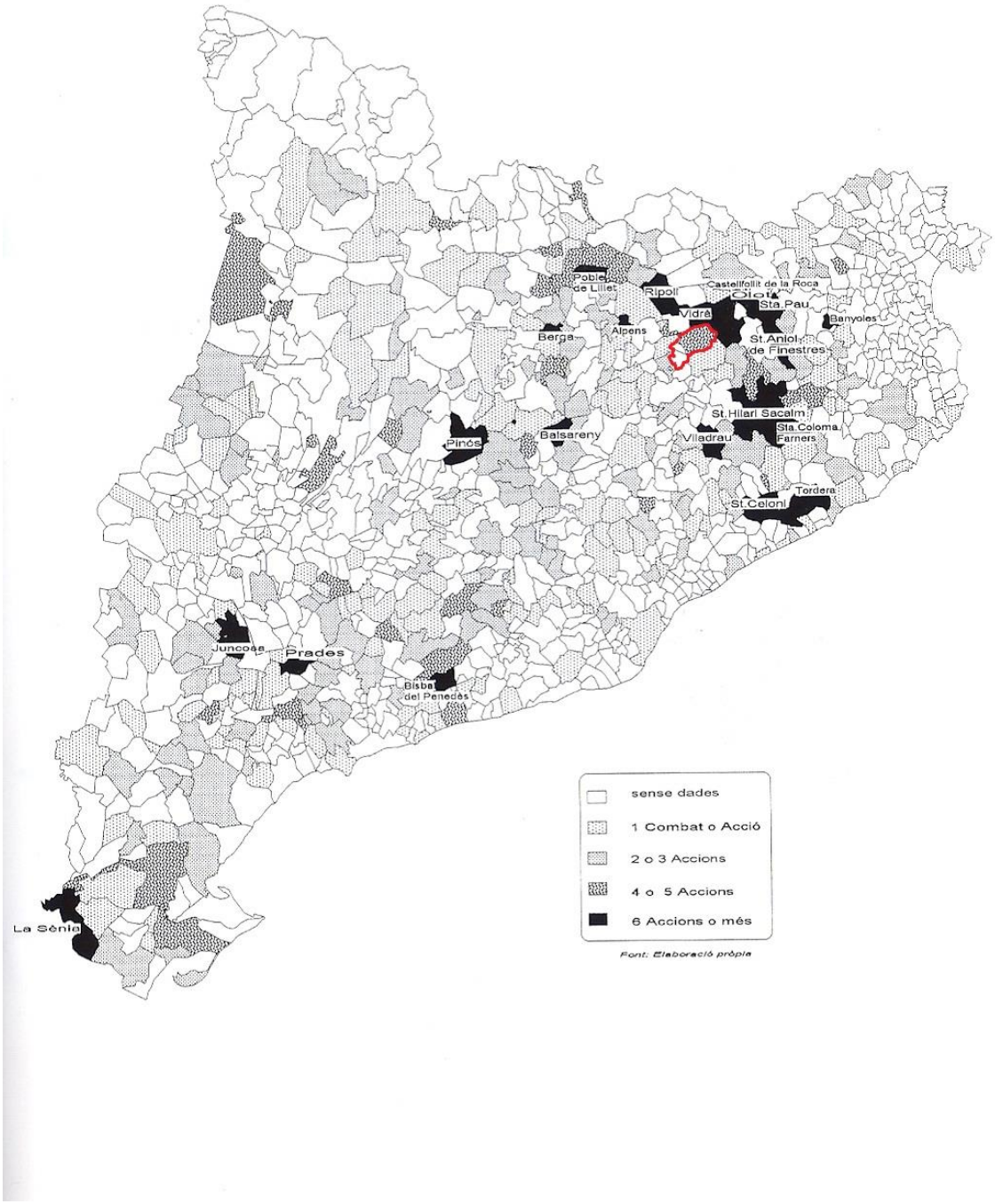

[3] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 509]

3. TAULES

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA

EL COST HUMÀ DE LA GUERRA: CARLINS I LIBERALS, 1872-1875

COMARQUES	MORTS CARLINS	MORTS LIBERALS	COMARQUES	MORTS CARLINS	MORTS LIBERALS
Alt Camp	83	15	Alt Empordà	39	43
Baix Ebre	88	11	Baix Empordà	2	0
Conca de Barberà	82	11	Cerdanya	39	14
Priorat	65	4	Garrotxa	307	219
Tarragonès	2	27	Gironès	30	7
Baix Camp	153	182	Pla de l'Estany	27	41
Baix Penedès	32	27	Ripollès	76	42
Montsià	180	17	La Selva	325	96
Ribera d'Ebre	22	5			
Terra Alta	60	22			
TOTAL PARCIAL	767	321	TOTAL PARCIAL	860	462
Alt Penedès	43	50	Alt Urgell	147	53
Baix Llobregat	26	7	Alta Ribagorça	12	0
Anoia	140	95	Garrigues	143	13
Bages	202	51	Noguera	40	32
Barcelonès	7	4	Pallars Jussà	8	3
Berguedà	305	103	Pallars Sobirà	28	0
Maresme	44	37	Pla d'Urgell	15	13
Osona	226	247	Segarra	44	26
Vallès Occidental	96	21	Segrià	17	8
Vallès Oriental	96	29	Solsonès	34	6
			Urgell	15	13
TOTAL PARCIAL	1185	642	TOTAL PARCIAL	503	161
			TOTAL CARLINS	3315	
			TOTAL LIBERALS	1654	
			TOTAL CATALUNYA	4969	

[4]

EL COST HUMÀ DE LA TERCERA GUERRA CARLINA A CATALUNYA (1872-1875). BALANÇ APROXIMATIU

EVOLUCIÓ BÈL·LICA	1872	1873	1874	1875	TOTALS
Morts Carlins	347	1022	978	929	3403 a
Morts Liberals	123	498	579	454	2273 a
Ferits Carlins	563	999	1345	1707	4608
Ferits Liberals	578	1088	1824	1571	5061 b
Presoners Carlins	50	283	354	2992	3879 c
Presoners Liberals	86	1463	2600	702	6313 c
				TOTAL MORTS	5676
				TOTAL FERITS	9669
				TOTAL PRESONERS	10192

[5]

[4] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 516]

[5] TOLEDANO GONZÁLEZ, Lluís Ferran. *op. cit.*, [pàg. 517]